

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ПОЛОЖЕНЦЕВА ТЕТЯНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 342.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІСЦЕ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ ПРАВНИЧОЇ
ДОПОМОГИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Положенцева Т. В.

Науковий керівник **Шкляр Сергій Володимирович**, доктор юридичних наук

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Положенцева Т. В. Місце інституту адвокатури в системі правничої допомоги: адміністративно-правовий аспект. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2025.

Дисертаційне дослідження присвячене здійсненню системного аналізу та комплексному дослідженню адміністративно-правового аспекту місця інституту адвокатури в системі правничої допомоги, а також формування пропозицій щодо шляхів удосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури.

Запропоновано відобразити сутність і правову природу правничої допомоги, виокремлюючи її суб'єктивне, об'єктивне та функціональне розуміння. За суб'єктивним підходом правнича допомога – це конституційно закріплене позитивне право особи, яке становить частину її правового статусу та полягає в закріплених правових можливостях особи у визначених законодавством межах (у межах правового поля) та в правовий спосіб здійснювати охорону, захист і поновлення своїх прав, свобод та інтересів, що забезпечується за допомогою надання правничої допомоги, тобто допомоги, яка професійно надається особою-правником в окремих визначених законодавством випадках безоплатно. За об'єктивним підходом правнича допомога – це інститут адміністративного права, а також урегульований нормами адміністративного права цілісний адміністративно-правовий механізм, який становить сукупність елементів: норм, цінностей, принципів, положень, інститутів, інституцій, методів, засобів, а також адміністративно-правових відносин та актів правозастосування, за допомогою яких забезпечується реалізація конституційного права особи на правничу допомогу. За функціональним підходом правнича допомога – це діяльність відповідних

суб'єктів щодо надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги схарактеризовано за такими ознаками: 1) самодостатність – за своїм правовим статусом і відповідно до кваліфікаційних особливостей адвокатів така правнича допомога надається за всіма можливими спектрами, рівнями, видами її надання незалежно від інших суб'єктів надання правничої допомоги, на підставах, визначених законодавством та на умовах, передбачених договором про надання правничої допомоги; 2) самоврядність – організація діяльності адвокатів щодо надання правничої допомоги здійснюється ними ініціативно та самостійно, без втручання з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, відповідно до самостійно визначених внутрішньоорганізаційних принципів; 3) самостійність в обранні способів і видів правничої допомоги; 4) професійність – надання правничої допомоги високої якості кваліфікованої та такої, що відповідає професійним навичкам правничої професії; 5) універсальність – правничу допомогу адвокат може надавати за будь-якими напрямками, видами, складністю, галузями, формами тощо; 6) взаємодія – інститут адвокатури задля ефективного надання правничої допомоги взаємодіє з іншими органами й установами, організаціями незалежно від форми власності та підпорядкування.

Визначено, що правові засади функціонування інституту адвокатури – це сукупність закріплених у відповідних нормативно-правових актах керівних ідей, положень, норм, якими врегульовано установчі, організаційно-правові, процедурні, процесуальні та інші аспекти функціонування інституту адвокатури України.

Виокремлено інститутоутворюючу (засадничу, основну, тобто ту, яка передбачена нормативно-правовим регулюванням) мету інституту адвокатури та відповідні їй завдання, а також додаткову з відповідними завданнями (ті, які не визначені нормативно-правовим регулюванням безпосередньо, проте також

реалізуються адвокатурою за різними напрямками діяльності одночасно з виконанням основних мети й завдань).

Запропоновано класифікувати принципи інституту адвокатури за:

- 1) загальним підходом: а) загальноцивілізаційні (гуманізму, поваги до людської гідності, справедливості, рівності); б) загальноправові (верховенства права, законності, пріоритету прав та свобод людини, рівності); в) галузеві (принцип гарантованості права на отримання правничої допомоги); г) міжгалузеві (принцип уникнення конфлікту інтересів); д) принципи правового інституту (самоврядність, конфіденційність); 2) за елементом правового інституту, у якому вони поширюються: а) принципи діяльності адвокатів у сфері надання правничої допомоги; б) принципи організації інституту адвокатури та її взаємовідносин з іншими суб'єктами правовідносин у державі, зокрема органами публічного управління; в) індивідуалізовані принципи – принципи, що діють у взаємовідносинах адвокатів з особами, яким надається правнича допомога; г) принципи організації та діяльності адвокатського самоврядування; 3) за спрямованістю: а) зовнішньо організаційні; б) внутрішньоорганізаційні; 4) за формальним вираженням: а) нормативні – ті, які безпосередньо закріплені в нормах права; б) не закріплені в чинному законодавстві, проте впливають з аналізу його змісту або ґрунтуються на правових традиціях; 5) за особливостями галузі права, у якій вони закріплені, – матеріальні та процесуальні.

Обґрунтовано особливу роль інституту адвокатури в процесі надання правничої допомоги загалом, яка може розглядатися триєдиною: 1) як суб'єкт, що безпосередньо надає безоплатну первинну та вторинну правничу допомогу; 2) як суб'єкт, якому надано виняткове право щодо надання окремих видів безоплатної правничої допомоги; 3) як суб'єкт, який водночас існує і в системі безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги, і поза цією системою, зберігаючи самодостатність та незалежність. У зазначеному контексті адвокатура як інститут поряд з безпосередньою функцією надання первинної та вторинної правничої допомоги також не перестає здійснювати

важливу функцію забезпечення системи стримувань і противаг у процесі реалізації та застосування права всіма суб'єктами правовідносин в Україні, зокрема державними органами й установами, іншими суб'єктами владних повноважень.

Державний контроль за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги – це заснована на вимогах закону цілеспрямована й організуюча діяльність держави в особі уповноважених органів щодо перевірки стану дотримання адвокатурою принципів державної політики у сфері надання правничої допомоги, а також визначених законодавством стандартів у наведеній сфері, вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень, вжиття передбачених законодавством заходів державного примусу.

До форм громадського контролю у досліджуваній сфері запропоновано зарахувати: 1) створення спільних громадських об'єднань у сфері забезпечення доступу громадян до правничої допомоги; 2) залучення адвокатів до надання правничої допомоги громадськими об'єднаннями; 3) проведення спільних заходів, зустрічей, конференцій, обміну інформацією щодо стану правового забезпечення надання безоплатної правничої допомоги адвокатами; 4) моніторинг громадськими об'єднаннями інформації щодо наявності скарг з боку громадян на порушення їхніх прав у процесі надання безоплатної правничої допомоги, висвітлення окремих випадків порушення адвокатами законодавства в досліджуваній сфері за допомогою медіа тощо.

Визначено ознаки гарантій адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги: 1) слугують елементом правового статусу адвоката; 2) є правовими в найбільш широкому значенні: визначаються правовими нормами, об'єктивуються правом, реалізуються за допомогою його засобів, норм, методів; реалізуються в межах вимог верховенства права та законності; 3) є елементами правової дійсності, що на відміну від правових ідей, принципів, норм, мають своє конкретне вираження в засобах, заходах, умовах реальної дійсності, за допомогою яких стає можливим забезпечити ефективну реалізацію наданих адвокату повноважень у сфері надання правничої

допомоги; 3) спрямовані на досягнення цілей за декількома рівнями: а) конкретна інструментальна (забезпечення охорони та реалізації професійних прав адвоката); б) функціональна (забезпечення досягнення цілей якісного та ефективного надання правничої допомоги); в) загальноправова (забезпечення реалізації та охорони прав і свобод людини, доступу до правосуддя, покращення функціонування судової влади, встановлення режиму верховенства права та законності; г) загальносоціальна (забезпечення соціальної справедливості).

Виокремлено важливі тези щодо напрямів адаптації позитивного зарубіжного досвіду в організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури в Україні: 1) розгляд та обрання чіткої моделі надання безоплатної правничої допомоги. Запропоновано розробити систему нормативно-правових норм, якими буде закріплено стимули для надання адвокатами правничої допомоги «pro bono»; 2) забезпечення за допомогою розроблення та закріплення адміністративних процедур, гарантій, умов тощо, реальної участі представників адвокатури в розробленні організаційно-правових засад надання правничої допомоги інститутом адвокатури, зокрема стандартів надання такої допомоги, гарантій для адвокатів і клієнтів, правових підходів до фінансування правничих послуг; 3) забезпечення правових та організаційних умов для гарантування незалежності адвокатів у наданні ними правничої допомоги; 5) необхідно приділяти також увагу і взаємодії Центрив з надання безоплатної правничої допомоги, органів адвокатського самоврядування з громадськістю щодо висвітлення діяльності адвокатури в зазначеній сфері, щодо сутності правничої допомоги, демонстрування успішних випадків, підвищення авторитету адвокатури в зазначеній сфері; 6) варто здійснити розробку загальнодержавних навчальних програм, схем, які будуть доступними та забезпечуватимуть удосконалення практичних і теоретичних навичок адвокатів на постійній і доступній основі; 7) сприяння взаємодії та інтеграції адвокатів України до міжнародно-правових об'єднань адвокатів.

Запропоновано шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури.

Ключові слова: інститут адвокатури, адвокатська діяльність, правнича допомога, первинна правнича допомога, вторинна правнича допомога, адвокатське самоврядування, гарантії адвокатської діяльності, контроль.

SUMMARY

Polozhentseva T. V. The place of the institute of advocacy in the legal aid system: administrative and legal aspect. – *Qualifying scientific work as a manuscript.*

Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.07 «Administrative law and process; financial law; information law». – Scientific Institute of Public Law, Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2025.

The dissertation research is devoted to the implementation of a systemic analysis and a comprehensive study of the administrative and legal aspect of the place of the institute of advocacy in the legal aid system, as well as the formation of proposals for ways to improve the administrative and legal regulation of the organization of legal aid provision by the institute of advocacy.

It is proposed to reflect the essence and legal nature of legal aid, distinguishing its subjective, objective and functional understanding. According to the subjective approach, legal aid is a constitutionally enshrined positive right of a person, which is part of his legal status and consists in the enshrined legal possibilities of a person within the limits defined by law (within the legal field) and in a legal manner to protect, defend and restore his rights, freedoms and interests, which is ensured by providing legal aid, that is, assistance that is professionally provided by a legal person in certain cases defined by law free of charge. According to the objective approach, legal aid is an institution of administrative law, as well as a holistic administrative and legal mechanism regulated by the norms of administrative law, which constitutes a set of elements: norms, values, principles, provisions, institutions, institutions, methods, means, as well as administrative and legal relations and acts of law enforcement, through which the realization of a person's constitutional right to legal aid is ensured. According to the functional approach, legal aid is the activity of relevant entities in providing legal services aimed at ensuring the realization of the rights and freedoms of a person and a citizen.

The institution of the bar in the system of legal aid providers is characterized by the following features: 1) self-sufficiency - by its legal status and in accordance

with the qualification characteristics of lawyers, such legal aid is provided in all possible ranges, levels, and types of its provision, regardless of other legal aid providers, on the grounds determined by law and under the conditions stipulated by the legal aid agreement; 2) self-government - the organization of lawyers' activities in providing legal aid is carried out by them on their own initiative and independently, without interference from state authorities and local self-government bodies, in accordance with independently determined internal organizational principles; 3) independence in choosing methods and types of legal aid; 4) professionalism - the provision of high-quality qualified legal aid that meets the professional skills of the legal profession; 5) universality - a lawyer can provide legal aid in any direction, type, complexity, industry, form, etc.; 6) interaction - the institute of advocacy interacts with other bodies and institutions, organizations, regardless of the form of ownership and subordination, in order to effectively provide legal assistance.

It is determined that the legal principles of the functioning of the institute of advocacy are a set of guiding ideas, provisions, norms enshrined in the relevant regulatory and legal acts, which regulate the constituent, organizational-legal, procedural, procedural and other aspects of the functioning of the institute of advocacy in Ukraine.

The institution-forming (fundamental, main, i.e. the one provided for by regulatory and legal regulation) goal of the institute of advocacy and the corresponding tasks are identified, as well as the additional one with the corresponding tasks (those that are not directly defined by regulatory and legal regulation, but are also implemented by the advocacy in various areas of activity simultaneously with the implementation of the main goals and tasks).

It is proposed to classify the principles of the institute of advocacy according to: 1) general approach: a) general civilizational (humanism, respect for human dignity, justice, equality); b) general legal (the rule of law, legality, the priority of human rights and freedoms, equality); c) sectoral (the principle of guaranteeing the right to receive legal aid); d) inter-sectoral (the principle of avoiding conflict of

interest); e) principles of the legal institution (self-government, confidentiality); 2) by the element of the legal institution in which they are distributed: a) principles of the activities of lawyers in the field of providing legal aid; b) principles of organizing the institute of the bar and its relations with other subjects of legal relations in the state, in particular public administration bodies; c) individualized principles - principles that operate in the relations of lawyers with persons who are provided with legal aid; d) principles of organizing and operating the self-government of lawyers; 3) by orientation: a) externally organizational; b) internally organizational; 4) by formal expression: a) normative - those that are directly enshrined in the norms of law; b) are not enshrined in the current legislation, but influence from the analysis of its content or are based on legal traditions; 5) according to the specifics of the branch of law in which they are enshrined – substantive and procedural.

The special role of the bar in the process of providing legal aid in general is substantiated, which can be considered in three ways: 1) as an entity that directly provides free primary and secondary legal aid; 2) as an entity that is granted the exclusive right to provide certain types of free legal aid; 3) as an entity that simultaneously exists both in the system of free primary and secondary legal aid and outside this system, while maintaining self-sufficiency and independence. In this context, the bar as an institution, along with the direct function of providing primary and secondary legal aid, also does not cease to perform the important function of ensuring a system of checks and balances in the process of implementing and applying law by all subjects of legal relations in Ukraine, in particular state bodies and institutions, and other subjects of power.

State control over the activities of the bar association in providing legal aid is a purposeful and organizing activity of the state, represented by authorized bodies, based on the requirements of the law, to verify the state of compliance by the bar association with the principles of state policy in the field of providing legal aid, as well as the standards defined by law in this area, to take measures to eliminate identified violations, to take measures of state coercion provided for by law.

The forms of public control in the studied area are proposed to include: 1) the creation of joint public associations in the field of ensuring citizens' access to legal aid; 2) the involvement of lawyers in the provision of legal aid by public associations; 3) holding joint events, meetings, conferences, and exchanging information on the state of legal support for the provision of free legal aid by lawyers; 4) monitoring by public associations of information on the presence of complaints from citizens about violations of their rights in the process of providing free legal aid, coverage of individual cases of violations of legislation by lawyers in the studied area through the media, etc. The following features of the guarantees of legal activity in the provision of legal aid have been identified: 1) serve as an element of the legal status of a lawyer; 2) are legal in the broadest sense: are determined by legal norms, are objectified by law, are implemented using its means, norms, methods; are implemented within the requirements of the rule of law and legality; 3) are elements of legal reality, which, unlike legal ideas, principles, norms, have their specific expression in means, measures, conditions of real reality, with the help of which it becomes possible to ensure the effective implementation of the powers granted to a lawyer in the field of providing legal aid; 3) are aimed at achieving goals at several levels: a) specific instrumental (ensuring the protection and implementation of the lawyer's professional rights); b) functional (ensuring the achievement of the goals of high-quality and effective provision of legal aid); c) general legal (ensuring the implementation and protection of human rights and freedoms, access to justice, improving the functioning of the judiciary, establishing a regime of the rule of law and legality; d) general social (ensuring social justice).

Important theses on the directions of adaptation of positive foreign experience in the organization of legal aid provision by the Institute of Advocacy in Ukraine are highlighted: 1) consideration and selection of a clear model for the provision of free legal aid. It is proposed to develop a system of regulatory and legal norms that will establish incentives for lawyers to provide legal aid "pro bono"; 2) ensuring, by developing and establishing administrative procedures, guarantees, conditions, etc., the real participation of representatives of the bar in the development of

organizational and legal principles for the provision of legal aid by the Institute of Advocacy, in particular, standards for the provision of such assistance, guarantees for lawyers and clients, legal approaches to financing legal services; 3) ensuring legal and organizational conditions to guarantee the independence of lawyers in the provision of legal aid; 5) it is also necessary to pay attention to the interaction of the Centers for the provision of free legal aid, bodies of bar self-government with the public in terms of covering the activities of the bar in the specified area, regarding the essence of legal aid, demonstrating successful cases, increasing the authority of the bar in the specified area; 6) it is worth developing nationwide training programs, schemes that will be accessible and will ensure the improvement of practical and theoretical skills of lawyers on a permanent and accessible basis; 7) promoting interaction and integration of Ukrainian lawyers into international legal associations of lawyers.

Ways are proposed to improve the administrative and legal regulation of the organization of legal aid by the bar institute.

Key words: the institute of the bar, legal aid, primary legal aid, secondary legal aid, bar self-government, guarantees of advocacy, control over the activities of the institute of the bar, advocacy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Положенцева Т. В. Особливості здійснення державного контролю за діяльністю адвокатури щодо надання безоплатної правничої допомоги. *Юридична наука*. 2020. № 3. Т. 2. С. 177–181.

2. Положенцева Т. В. Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 837–839.

3. Положенцева Т. В. Особливості правового регулювання надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 619–624.

4. Положенцева Т. В. Правова природа та сутність правничої допомоги. *KELM*. 2024. № 3 (63). С. 125–129. (Республіка Польща).

5. Положенцева Т. В. Адміністративно-правове регулювання гарантій адвокатської діяльності у процесі надання правничої допомоги. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 5. С. 245–249.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Положенцева Т. В. Зарубіжний досвід у наданні правничої допомоги інститутом адвокатури. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 верес. 2021 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 322–324.

7. Положенцева Т. В. Особливості громадського контролю за діяльністю адвокатури України у процесі надання безоплатної правничої допомоги. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 черв. 2024 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 98–100.

8. Положенцева Т. В. Окремі проблеми надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 верес. 2024 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 136–139.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ.....	25
1.1 Сутність, зміст і правова природа правничої допомоги.....	25
1.2 Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги: завдання, мета й принципи діяльності адвокатського самоврядування.....	38
1.3 Правові засади функціонування інституту адвокатури та місце в ньому адміністративного законодавства.....	55
1.4 Завдання, мета й принципи інституту адвокатури.....	68
Висновки до Розділу 1.....	82
 РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ІНСТИТУТОМ АДВОКАТУРИ.....	89
2.1 Проблемні питання надання первинної правничої допомоги інститутом адвокатури.....	89
2.2 Організація надання вторинної правничої допомоги інститутом адвокатури.....	99
2.3 Особливості здійснення державного та громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги.....	118
Висновки до Розділу 2.....	135
 РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	138
3.1 Гарантії адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги.....	138
3.2 Зарубіжний досвід діяльності інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги та можливість його адаптації в національну правову систему.....	154
3.3 Шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури.....	172
Висновки до Розділу 3.....	188
 ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	225

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Попри складні виклики, які нині стоять перед Україною, зокрема повномасштабну агресію, економічні, політичні та соціальні виклики, а також кризові явища в усіх сферах суспільно-політичного життя, країна продовжує рухатися шляхом незворотних реформ у правовій системі. Основна мета цих змін – імплементація загальновизнаних міжнародних і європейських стандартів у сфері державного управління, а також забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Причому Конституція України гарантує кожному невід’ємне право на професійну правничу допомогу. Це право має позитивний характер, а отже, що його реалізація передбачає не лише відсутність перешкод, а й активні дії з боку держави. Для забезпечення цього права необхідно створювати відповідні організаційно-правові, матеріальні, фінансові, інформаційні й інші умови, що дозволять кожному громадянину ефективно ним користуватися.

Зазначене право може бути реалізоване лише в разі, коли в поєднанні зі створенням відповідних наведених вище умов, засобів і гарантій також здійснюється активна діяльність відповідних суб’єктів надання цієї допомоги. Чільне місце в системі таких суб’єктів посідає інститут адвокатури. Адвокатура є одним з найбільш високоорганізованих інституцій у сфері правничих професій. Вона є наслідком існування, функціонування та реалізації права, а також тією інституцією, яка безпосередньо ґрунтується на праві: створена ним та призначена для забезпечення належного трактування, реалізації правових норм, охорони основних закладених у праві цінностей.

Водночас, попри численні спроби законодавців удосконалити статус адвокатури, підвищити авторитет правничої професії, сьогодні правова дійсність, а також правореалізаційна практика засвідчують численні порушення професійних прав адвоката, неспроможність адвокатів якісно реалізувати всі надані їм повноваження щодо надання правничої допомоги. Такі порушення відбуваються як з боку органів державної влади, суб’єктів

публічних повноважень, так і з боку громадянського суспільства. Прикро констатувати той факт, що правосвідомість та правова культура більшості населення сьогодні не досягнули рівня усвідомлення значущості інституту адвокатури, цінності її місії в наданні правничої допомоги. Саме тому реформування інституту адвокатури щодо надання ним правничої допомоги є комплексним науковим завданням, яке охоплює розв'язання численних проблем за різними сферами існування правової матерії: нормативно-правові акти, правовідносини, акти правореалізації, правосвідомість і правова культура.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Загальні питання правового статусу та місця адвокатури в системі правничої допомоги слугували предметом досліджень багатьох учених, серед яких: О. М. Бандурка, О. В. Батраченко, О. Д. Бойков, О. І. Безпалова, Ю. В. Гаруст, Є. А. Гетьман, М. М. Гродзинський, О. Ю. Дрозд, М. С. Демкова, О. В. Джафарова, М. В. Дулеба, Д. І. Єрмаков, Д. В. Журавльов, Н. В. Камінська, О. Ф. Кобзар, А. М. Колодій, І. Б. Коліушко, В. В. Комаров, В. І. Курило, В. С. Личко, Л. І. Луценко-Миськів, А. А. Манжула, Ю. В. Неклеса, С. В. Оверчук, Т. В. Омельченко, Є. Ю. Соболь, М. В. Стаматіна, О. Л. Соколенко, Л. В. Сорока, Р. В. Шаповал, С. В. Шкляр, Ю. Т. Шрамко та багато інших. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у розвиток науки адміністративного права, проте на сьогодні бракує саме спеціального та комплексного дослідження адміністративно-правового аспекту регулювання місця інституту адвокатури в системі правничої допомоги. Наведене обумовлює актуальність і нагальність представленого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження спрямоване на реалізацію Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року

№ 119/2021. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу адміністративно-правового аспекту регулювання місця інституту адвокатури в системі правничої допомоги, а також обґрунтуванні висновків і формулюванні пропозицій щодо шляхів удосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури, зокрема в контексті позитивного зарубіжного досвіду в зазначеній сфері.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі основні *завдання*:

- з'ясувати сутність, зміст і правову природу правничої допомоги;
- схарактеризувати інститут адвокатури як складову системи суб'єктів надання правничої допомоги, а також розкрити завдання, мету та принципи діяльності адвокатського самоврядування;
- розкрити правові засади функціонування інституту адвокатури та визначити місце в ньому адміністративного законодавства;
- встановити завдання, мету та принципи інституту адвокатури;
- виявити проблемні питання надання первинної правової допомоги інститутом адвокатури;
- визначити специфіку організації надання вторинної правової допомоги інститутом адвокатури;
- обґрунтувати особливості здійснення державного та громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги;
- з'ясувати гарантії адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги;

- проаналізувати зарубіжний досвід діяльності інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги з метою визначення можливостей його адаптації в національну правову систему;

- сформулювати пропозиції щодо шляхів удосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури.

Об'єктом дослідження слугували суспільні відносини, що виникають з приводу адміністративно-правового регулювання місця інституту адвокатури в системі надання правничої допомоги.

Предметом дослідження є місце інституту адвокатури в системі надання правничої допомоги, а саме його адміністративно-правовий аспект.

Методи дослідження. У дисертації комплексно застосовано всю систему методів наукового пізнання: загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Зокрема, використано методи *аналізу* та *синтезу*, за допомогою яких вдалося якісно схарактеризувати правові засади функціонування інституту адвокатури та місце в ньому адміністративного законодавства, а також висвітлити проблемні питання надання первинної правової допомоги інститутом адвокатури (підрозділи 1.3 та 2.1); *діалектичний* метод дозволив усебічно підійти до висвітлення місця інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги, а також до з'ясування особливостей здійснення державного та громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги (підрозділи 1.2 та 2.3); *системно-структурний* метод слугував інструментом для визначення завдань, мети та принципів діяльності адвокатського самоврядування, а також завдань, мети і принципів інституту адвокатури (підрозділи 1.2 та 1.4); метод *системного аналізу* використано в процесі дослідження гарантій адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги (підрозділ 3.1); *структурно-функціональний* метод надав можливість проаналізувати особливості організації надання вторинної правової допомоги інститутом адвокатури (підрозділ 2.2); завдяки *порівняльно-правовому* методу вдалося висвітлити

зарубіжний досвід діяльності інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги та можливість його адаптації в національну правову систему (підрозділ 3.2); широкого застосування набув *формально-юридичний* метод, який дозволив якісно опрацювати нормативний матеріал, здійснити формулювання визначень спеціальних понять дослідження, а також сформулювати основні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює місце інституту адвокатури в системі надання правничої допомоги (підрозділи 1.1–1.3, 2.3, 3.3); застосування *логіко-семантичного* методу сприяло вдосконаленню понятійно-категоріального апарату роботи, розширенню та уточненню досліджуваних понять і категорій (підрозділи 1.1–1.3, 2.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням адміністративно-правового аспекту правового регулювання місця інституту адвокатури в системі правничої допомоги. У результаті проведеної роботи сформульовано нові наукові положення та висновки, які запропоновані здобувачем особисто. Основні з них такі:

вперше:

– мету інституту адвокатури запропоновано розглядати в сукупності двох її складових: інститутоутворюючу (засадничу, основну, тобто ту, яка передбачена нормативно-правовим регулюванням) мету інституту адвокатури та додаткову (та, яка не визначена нормативно-правовим регулюванням безпосередньо, проте також реалізується адвокатурою). Інститутоутворюючу мету запропоновано розподілити на три напрями: забезпечення реалізації та охорони прав, свобод і законних інтересів людини шляхом надання правничої допомоги; участь у забезпеченні дотримання законності та правопорядку в усіх сферах суспільних відносин шляхом надання різних видів правничої допомоги; забезпечення дотримання принципу стримувань і противаг у процесі здійснення публічного адміністрування шляхом реалізації професійного правничого контролю в процесі надання професійної правничої

допомоги. Додаткову мету визначено за такими напрямками: правопросвітництво, формування єдиних стандартів правничої професії;

– у напрямі адаптації позитивного зарубіжного досвіду в організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури в Україні запропоновано розробити систему нормативно-правових норм, якими буде закріплено стимули для надання адвокатами правничої допомоги «pro bono»;

– у напрямі вдосконалення законодавства запропоновано встановити адміністративну відповідальність за окремі склади діянь, які за своєю сутністю є порушенням гарантій адвокатської діяльності. Зокрема, доречно доповнити главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 185-16 «Втручання в діяльність адвоката щодо надання ним правничої допомоги»; прийняти законодавчий акт «Про визначення окремих гарантій щодо забезпечення охорони життя, здоров'я, честі й гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна», відповідно до якого розробити систему державних організаційно-правових і фінансових гарантій у сфері охорони життя, здоров'я, честі й гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна за аналогією зі Службою судової охорони;

удосконалено:

– розуміння правової природи правничої допомоги, зокрема запропоновано виокремлювати її суб'єктивне, об'єктивне та функціональне значення. За суб'єктивним підходом правнича допомога – це конституційно закріплене позитивне право особи, яке становить частину її правового статусу та полягає в закріплених правових можливостях особи у визначених законодавством межах здійснювати охорону, захист і поновлення своїх прав, свобод та інтересів, що забезпечується за допомогою надання правничої допомоги. За об'єктивним підходом правнича допомога – це інститут адміністративного права, а також урегульований нормами адміністративного права цілісний адміністративно-правовий механізм, який становить сукупність елементів: норм, цінностей, принципів, положень, інститутів, інституцій, методів, засобів, а також адміністративно-правових відносин та

актів правозастосування, за допомогою яких забезпечується реалізація конституційного права особи на правничу допомогу. За функціональним підходом правнича допомога – це діяльність відповідних суб'єктів щодо надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина;

– структуру завдань адвокатського самоврядування, які запропоновано розподілити за такими групами: 1) внутрішньоорганізаційні: обговорення проблем внутрішньої організації діяльності адвокатів з безпосереднього надання правничої допомоги, визначення шляхів їх розв'язання; закріплення та вдосконалення правил адвокатської етики, напруцювання та вдосконалення практик адвокатської діяльності, її стандартів тощо; притягнення до дисциплінарної відповідальності, вирішення питань функціонування спільних органів, зокрема сплати внесків до органів адвокатського самоврядування; 2) зовнішні: взаємодія з іншими учасниками суспільних відносин щодо створення належних умов для професійної діяльності адвокатів; 3) квазіадміністративні: ведення Єдиного реєстру адвокатів України, участь у формуванні Вищої ради правосуддя;

– підхід до виокремлення переліку форм державного контролю за діяльністю адвокатів щодо надання правничої допомоги, за яким запропоновано виокремлювати такі форми: 1) моніторингу (перевірки стану) дотримання адвокатами стандартів якості надання правничої допомоги; 2) оцінювання якості надання правничої допомоги адвокатом; 3) формування звітних даних; 4) перевірка наданих адвокатами актів про надання безоплатної правничої допомоги та приведення їх у відповідність до чинного законодавства; 5) вжиття заходів щодо вилучення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу;

– наукові положення щодо реформування чинного законодавства, яким урегульовано діяльність адвокатури щодо надання правничої допомоги, зокрема запропоновано внести зміни до законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правничу допомогу» в напрямі

підвищення ролі органів адвокатського самоврядування, професійних асоціацій адвокатів у визначенні стандартів надання безоплатної правничої допомоги, у розробленні та затвердженні стандартів професійної діяльності адвокатів;

дістали подальшого розвитку:

– визначення категорії «інститут адвокатури», згідно з яким це – самодостатнє та легітимне утворення в правовій, економічній, соціальній, суспільно-політичній системі України. Ідеться про спільноту адвокатів України, об'єднаних за професійною ознакою, яка ґрунтується на спільних економічних, правових, соціальних та інших засадах функціонування та до якої входять адвокати, а також відповідні утворення (органи), які є необхідними для функціонування зазначеної спільноти, організаційно-правових засад, принципів, гарантій, організаційних умов, процедур, які є легітимними та визначеними відповідно до чинного нормативно-правового регулювання;

– вчення про істотні ознаки державного контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги, а саме: 1) є функцією державного управління; 2) здійснюється уповноваженими суб'єктами; 3) здійснюється в межах режиму законності; 4) реалізується з метою забезпечення дотримання принципів державної політики у сфері надання правничої допомоги (верховенства права; законності; забезпечення якості правничої допомоги); 5) у своїй структурі має три взаємопов'язані функції: перевірка об'єкта контролю щодо відповідності визначеним законодавством вимог, встановлення стану дотримання таких вимог, а також у разі виявлення порушень – вжиття визначених законодавством заходів, зокрема тих, що ґрунтуються на державному примусі, задля усунення виявлених порушень, притягнення до відповідальності порушників, а також усунення причин та умов, які сприяли їх виникненню; 6) об'єктом є діяльність адвокатів щодо надання правничої допомоги;

– пропозиції щодо вдосконалення законодавства в досліджуваній сфері, зокрема запропоновано розробити ефективну систему навчання та підвищення кваліфікації адвокатів, затвердити стандарти вдосконалення теоретичних та практичних знань, умінь і навичок зазначених представників правничої професії, які постійно будуть розвиватися та динамічно видозмінюватися з огляду на внесення змін до законодавства, зміни в судовій практиці щодо розгляду різних категорій справ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення, отримані в результаті проведеного в дисертації дослідження, можуть бути використані в:

– *науково-дослідній роботі* – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень у сфері адміністративного права, а також науково-теоретичних розробок з питань адміністративно-правового регулювання діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *правотворчості* – у процесі розроблення та вдосконалення національного законодавства, гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими нормами, що регулюють діяльність адвокатури в контексті надання правничої допомоги;

– *правозастосуванні* – органами державної виконавчої, судової влади, правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, а також усіма учасниками суспільних відносин з приводу забезпечення гарантій діяльності інституту адвокатури в процесі надання нею правничої допомоги;

– *освітньому процесі* – у межах вивчення в юридичних освітніх закладах навчальної дисципліни «Адміністративне право», підготовки робочих програм і планів, написання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, а також у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів і курсантів.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблематики та відповідні висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на

сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 22–23 вересня 2021 року); «Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 4–5 червня 2024 р.); «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що логічно поєднані в десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок. Список використаних джерел складається зі 193 найменувань на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ

1.1 Сутність, зміст і правова природа правничої допомоги

Докорінні зміни правового регулювання усіх сфер суспільного життя, які спрямовані саме на перегляд та зміну концепції публічного врядування в цілому, а також бачення інституту забезпечення прав та свобод людини обумовлюють необхідність постійного покращення та внесення змін до чинного законодавства. Проте необхідно не просто забезпечити нове формулювання правових норм, а досягнути взаємозв'язку перспективного законодавства з діючим, з метою подальшої системно-структурної взаємодії нових та існуючих норм, положень, утворення ними цілісної системи. Більше того, важливим є концептуальне бачення кінцевого результату нового нормативно-правового регулювання, а також, відповідно до цього, розробка засобів досягнення такого результату.

Усе наведене має безпосереднє відношення до інституту правничої допомоги, який почав розвиватися відносно недавно із внесення змін до Конституції України законом від 02.06.2016 №1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Адже такі зміни започаткували певні нові тенденції у законодавчому забезпеченні охорони прав та свобод людини і громадянина, проте це здійснено хаотично та без належного бачення цілісного концепту правничої допомоги в правовій системі України в цілому.

А отже, розкриття правової природи та сутності правничої допомоги як категорії та інституту є важливим науковим завданням та потребує нагального вирішення.

Проблематиці розкриття категорії «правнича допомога» присвячено напрацювання багатьох науковців як загальної теорії права, так і галузевих

юридичних наук. Серед них: Т.О. Гуржій, Н.С. Дубчак, М.В. Дулеба, Н.В. Камінська, А.М. Колодій, П.О. Недбайло, А.О. Галай, В.В. Комаров, О.М. Бандурка, Т.В. Варфоломеєва, М.Т. Лоджук, М.В. Стаматіна, М.С. Демкова, І.Б. Коліушко, В.С. Личко, О.Д. Бойков, М.М. Гродзинський, О.Л. Соколенко, Р.С. Титикало, Т.В. Омельченко, С.В. Оверчук, Ю.В. Неклеса, Ю.Т. Шрамко та багато інших. Проте на сьогодні бракує спеціальних досліджень розкриття сутності та правової природи правничої допомоги.

Розпочинаючи науковий пошук, зауважимо, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 №1401-VIII, частина 1 статті 59 Конституції України отримала наступну редакцію: «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [1].

Відповідно до Пояснювальної записки до законопроекту зазначеного Закону 02.06.2016 №1401-VIII, «заміна терміну «правова допомога» на «правнича допомога» обумовлена стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово "правник". Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу.

Право на професійну правничу допомогу - це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. При цьому запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги. Відповідно до рекомендацій Венеціанської Комісії у законопроекті передбачено, що законом можуть бути визначені винятки стосовно

представництва в суді іншими, крім адвокатів, особами у різних юридичних спорах - трудових, щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, малозначних спорах. Це ж стосується і представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Таким чином, зазначені зміни розширюють можливості особи на отримання саме професійної правничої допомоги та закладають основу для подальшого реформування інституту адвокатури шляхом створення в Україні єдиної самоврядної правничої професії, що сприятиме реалізації принципу верховенства права» [2].

Попри те, хоча наведені зміни і зорієнтовані на загальновизнані європейські стандарти у захисті прав людини, проте вони насамперед носили несистемний характер, адже внесено було лише зміни до окремих поодиноких актів. В результаті такого реформування утворилося чимало правових колізій та прогалин, зокрема, щодо того, що слід розуміти під поняттям «правнича допомога», у який спосіб та якими суб'єктами вона надається, а також в цілому з'явилася прогалина щодо розуміння інституту правничої допомоги загалом як цілісного конструкту.

Слід зауважити, що щодо розвитку правового регулювання інституту правничої допомоги, то цей процес є перманентним. Зазначений інститут постійно удосконалює своє правове регулювання та набуває все системніших та чіткіших рис. Зокрема, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» від 10.04.2023 №3022-IX внесено зміни до низки нормативно-правових актів. Наприклад, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 №3460-VI було перейменовано на Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» та внесено відповідні зміни по тексту.

Отож з розвитком правового регулювання все зростає актуальність формування цілісного розуміння категорії правничої допомоги у її теоретичному осмисленні. Багато науковців сьогодні не можуть дійти спільної

думки стосовно того, що слід розуміти під наведеним поняттям, розглядаючи його з різних аспектів: як конституційне право, як складову правового статусу особи, як діяльність відповідних суб'єктів, як різновид (сукупність) послуг тощо. Також пропонується у доктрині і певний комплексний підхід, за якого здійснюються спроби розглядати правничу допомогу як комплексне поняття, зокрема, з ракурсу цілісного механізму адміністративно-правового та організаційно-матеріального забезпечення позитивного права особи з боку держави та уповноважених органів.

Відтак, насамперед звернемо увагу на міркування О.О.Юхно та О.В.Мартовицької, які розвивають текст Пояснювальної записки та більш поширено розкривають правову природу правничої допомоги. Науковці зауважують, що «слід розпочати вирішення поставленого наукового завдання зі встановлення семантико-етимологічного значення термінів «правовий», «професійний», «правничий» і «допомога», які в своєму поєднанні й визначають сутність досліджуваного правового інституту. Так, у сучасній українській мові під словом «допомога» прийнято розуміти сприяння, підтримка в чому-небудь; матеріальна підтримка; захист, порятунок у біді; сприяння в лікуванні, полегшення страждань; ті, хто приходить на допомогу кому-небудь [3, с.319]. З наведеного вбачається, що під допомогою варто розуміти діяльність, яка полягає у взаємодії декількох суб'єктів з метою надання одному з них підтримки, зокрема з метою забезпечення захисту його прав, свобод і законних інтересів. А от прикметники, які використовуються у словосполученні з поняттям «допомога», визначають її характер. За допомогою слова «правовий» вказується на приналежність до права як законодавства, системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, а також до науки, що вивчає юриспруденцію [3, с.1101]. Тобто «правовий» по відношенню до допомоги означає, що вона здійснюється правовими засобами в правовому полі, тобто згідно та на основі нормативно-правових положень. Термін «правничий» у сучасній українській мові тлумачать як те саме, що юридичний [3, с.1101].

Останній означає пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; пов'язаний з вивченням і науковою розробкою правознавства, юриспруденції; призначений для підготовки юристів [3, с.1644]. Тобто фактично слова «правовий» і «правничий» можна вживати як синонімічні, особливо у контексті досліджуваної проблематики, але це є дискусійним» [4, с.49].

«У висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України до законопроекту №4406 від 24 квітня 2009 року наголошено, що категорії «допомога» та «послуга» відрізняються одна від одної. Адже, перша означає стан задоволення певної потреби, а друга означає дію, результатом якої є задоволення певної потреби. У цьому контексті варто звернути увагу, що у ст. 59 Конституції України було використано поняття «безоплатна правова допомога», а не «безоплатні правові послуги» (хоча вони і є близькими за змістом). Тому, на погляд Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, у конституційних приписах мається на увазі більш широка підтримка певних осіб у питанні захисту їх прав, ніж надання безоплатних правових послуг» [5; 6, с. 20].

В той же час, відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», «правнича допомога - надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення; правничі послуги - надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації» [7].

Аналізуючи наведене, насамперед підсумуємо те, що підтримуємо міркування, що поняття «допомога» не слід ототожнювати з поняттям «послуги». Хоча з огляду на положення зазначеного вище Закону,

прослідковуємо, що поняття правової допомоги та правових послуг законодавцем наразі ототожнюється. Вважаємо, що закон №3460-VI розглядає правову допомогу у її більш конкретному розумінні та для його цілей він закріплює більш інструментальне значення.

Проте, виходячи із семантики, на нашу думку, це не є тотожні поняття. Для цілей нашого дослідження пропонуємо розглядати поняття правничої допомоги більш концептуально та широко, аніж це передбачено в згаданому Законі. Вважаємо, що поняття «допомога» та «послуги» насамперед здійснюють акцент на різних аспектах. Допомога – це певна дія у поєднанні із одночасним досягненням її цілей. В той же час, значення поняття «послуга» націлене на характеристиці процесу, виконання певної дії, спрямованої на задоволення певної потреби, відображає один із способів надання допомоги. Крім того, останнє зазначене поняття (послуга) є більш конкретним, та характеризує певний вид, тип допомоги, спосіб та засіб її надати.

Також переходячи до розкриття прикметника «правничий», не у повній мірі погодимося із міркуваннями О.О.Юхно та О.В.Мартовицької щодо того, що поняття «правовий» та «правничий» є синонімами. У цьому випадку більше підтримуємо позицію, викладену у Пояснювальній записці щодо того, що наведені слова не варто ототожнювати. Та саме на їхніх відтінках значення здійснено певний акцент, та, відповідно, на таких розбіжностях і ґрунтуються зміни в законодавстві. Тому ми є прихильниками тієї позиції, що «правничий» - це такий, який походить від іменника «правник». Означає: такий, який пов'язаний із правничою професією. Тобто вживання прикметника «правничий» має глибинну сутність, що полягає у прагненні сформувати в Українській Державі стандарти правничої професії, розуміння важливості та ефективності саме професійної правничої допомоги у процесі захисту прав людини.

І.В.Міщук вважає, що «поняття професійної правничої допомоги, слід визначити як професійну діяльність правників, що спрямована на реалізацію конституційного права на професійну правничу допомогу з метою додержання

законних інтересів, прав і свобод людини шляхом вирішення проблемної правової ситуації через надання правничих послуг». Доводиться констатувати, що законодавець, закріпив у ст. 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу, проте на даний час існує термінологічна неузгодженість із даним положенням змісту інших законодавчих актів» [8, с.279].

В той же час, на думку С. С. Калинюка, «оскільки право отримувати правничу допомогу закріплено в Конституції України, то воно належить до основних, тобто конституційних прав і свобод [9, с.7]. При цьому змістом зазначеного конституційного права є наступне: 1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер; 2) лежить в основі правового статусу особи; 3) положення про правничу допомогу в Конституції є правовстановлюючою нормою; 4) закріплюється матеріальною конституційною нормою; 5) право на правничу допомогу не може бути обмежене; 6) носить уповноважуючий, а не зобов'язуючий характер» [9, с.7].

На думку А.В. Іванцової, «теза про те, що «кожен має право на професійну правничу допомогу» є конституційною декларацією, яка передбачає створення в державі умов, за яких кожен міг би задовольнити своє право на отримання необхідної правової допомоги в будь-якому місці й у будь-який час. Це означає, що така допомога за Основним Законом має бути доступною, нічим не обмеженою й реальною [10, с. 40]. Тобто державна політика у сфері забезпечення кожного члена суспільства правом на правову допомогу передбачає застосування цілої низки організаційно-правових, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів з метою реалізації гарантій прав будь-якої особи на отримання якісної правової допомоги» [11, с. 49].

Підсумовуючи наведене, зауважуємо, наскільки багатоаспектно можна тлумачити категорію правничої допомоги. Погодимося із усіма дослідниками щодо розкриття змісту, сутності та правової природи правничої допомоги. Адже, дійсно, її можна розглядати і як складову правового статусу особи – її невід'ємне конституційне право. Розкриваючи більш детально право –

приходимо до розуміння про позитивність його забезпечення державою, про необхідність створення низки організаційно-правових та матеріальних умов для його реалізації тощо.

Вартим уваги є те, що у дискусії щодо визначення правової допомоги є позиція її розгляду як різновиду діяльності окремих суб'єктів. Зокрема, В. С. Личко «запропоновано позицію, яка визначає правову допомогу як різновид юридичної діяльності, яка спрямована на здійснення правових послуг для зацікавлених осіб публічного і приватного права. При цьому акцентується увага на тому, що сформульована дефініція правової допомоги є нічим іншим як категорією загальнотеоретичного правознавства» [12, с. 50].

В той же час, С.В.Вилков звертає увагу на те, що «право на безоплатну правничу допомогу є самостійним суб'єктивним конституційним правом, яке представляє собою ціннісно значимі і формально визначені, гарантовані суспільством і державою правові можливості фізичної особи, у визначений законодавством спосіб та у законодавчо встановлених межах і формах, забезпечувати та реалізовувати свої права, свободи та законні інтереси, їх захищати, а також поновлювати у разі порушення, без стягування за це плати, за допомогою уповноважених на це законом професійно підготовлених суб'єктів приватного і публічного права. Нормотворець, конституційно проголошуючи та гарантуючи право на отримання безоплатної правничої (правової) допомоги, бере на себе зобов'язання: а) щодо необхідного обсягу фінансування системи надання безоплатної правничої допомоги, якісна та надійна організація якої також є відповідальним обов'язком держави; б) дотримуватися міжнародно-правових стандартів у сфері надання та отримання правової допомоги з метою забезпечення доступу кожній особі до правосуддя та здійснення захисту її конституційних прав, проголошених у загальних та спеціальних міжнародних актах, ратифікованих Верховною Радою України» [11, с. 49].

Не менш розповсюдженим є трактування правової допомоги як різновиду правових послуг [13, с.137] чи юридичної допомоги (допомоги

правового характеру) [14, с.147]. «Серед основних ознак правничої допомоги, О.В.Мартовицька та О.О.Юхно виокремлюють наступні: – є різновидом юридичної діяльності, підстави, порядок і наслідки здійснення якої регулюються нормами права; – змістом указаної діяльності є надання правничих послуг; – її метою є реалізація та захист прав, свобод і законних інтересів людини за допомогою правових засобів, а також їх відновлення у разі порушення; – суб'єкти її надання наділяються визначеним законодавством обсягом повноважень (прав і обов'язків); – гарантується державою, що виражається у наявності механізму забезпечення надання правничої допомоги, що передбачає можливість оскарження дій та бездіяльності посадових осіб, які порушують порядок надання правничої допомоги, а також наявності відповідальності за порушення законодавства про правничу допомогу» [4, с.51].

Підсумовуючи наведене, «пропонуємо відобразити сутність та правову природу правничої допомоги, виокремлюючи її суб'єктивне, об'єктивне та функціональне розуміння. Причому всі три підходи до розуміння правничої допомоги є нерозривно пов'язаними між собою та взаємно доповнюють один одного, конструюючи цілісний концепт правничої допомоги як правового інституту та цілісного адміністративно-правового механізму. Відтак, за суб'єктивним підходом правнича допомога – це конституційно закріплене позитивне право особи, яке складає собою частину її правового статусу та полягає у закріплених правових можливостях особи у визначених законодавством межах (у рамках правового поля) та у правовий спосіб здійснювати охорону, захист та поновлення своїх прав, свобод та інтересів, що забезпечується за допомогою надання правничої допомоги – тобто допомоги особи, яка професійно надається особою-правником, у окремих визначених законодавством випадках безоплатно. Таке право є позитивним, а отже забезпечується шляхом створення державою відповідних організаційних, правових, матеріальних та інших передумов» [15, с. 126].

«За об'єктивним підходом (який витікає із суб'єктивного) правнича допомога – це інститут адміністративного права, а також регульований нормами адміністративного права цілісний адміністративно-правовий механізм, який являє собою сукупність елементів: норм, цінностей, принципів, положень, інститутів, інституцій, методів, засобів а також адміністративно-правових відносин та актів правозастосування, за допомогою яких забезпечується реалізація конституційного права особи на правничу допомогу» [15, с. 126].

«За функціональним підходом правнича допомога – це діяльність відповідних суб'єктів щодо надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина» [15, с. 126].

Переходячи також до більш детального аналізу правничої допомоги, зауважимо, що для розкриття сутності та правової природи правничої допомоги доцільно та практично застосовувати три різні підходи: об'єктивний, суб'єктивний та функціональний. Адже вони дозволять відобразити триєдину сутність самої категорії, а також взаємозв'язок між цими трьома аспектами значення правничої допомоги.

Проте у разі висвітлення змісту правничої допомоги слід відзначити, що, як нам видається, цей аспект досліджуваної категорії є більш конкретним, практичним, таким, що можна досягнути в реальній правовій дійсності, а тому і розкривається в одній площині. Для визначення змісту поняття «правнича допомога», насамперед послуговуємося нормативно-правовими визначеннями. Відтак, відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» надано визначення безоплатної правничої допомоги та правничої допомоги: «безоплатна правнича допомога - правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел;

правнича допомога – надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення;

правничі послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації» [7].

У свою чергу, безоплатну правничу допомогу нормотворець розподілив на безоплатну первинну та безоплатну вторинну правничу допомогу. За законом, «до безоплатної первинної правничої допомоги доцільно віднести наступні правничі послуги: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації. А до безоплатної вторинної правничої допомоги доцільно віднести такі види правничих послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру» [7].

Як прослідковується з наведених нормативно-правових конструкцій, законодавець ототожнює зміст правничої допомоги із наданням правничих послуг.

Також слід зауважити, що характеристика безпосереднього змісту правничої допомоги певною мірою перетинається із поняттям правової та юридичної діяльності. Зокрема, «юридична діяльність – це різновид правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права. Основні риси юридичної діяльності, що характеризують юридичну діяльність: здійснюється у сфері

права; здійснюється юристами-фахівцями на професійній основі; спрямована на організацію діяльності інших суб'єктів права; її метою є впорядкування та узгодження суспільних відносин; у ході її здійснення використовуються як правові, так і неправові засоби; регламентується правом; здійснюється у формі практичної, наукової та освітньої діяльності» [16].

На думку І.Ю.Настасяк, «юридична діяльність є видом соціальної діяльності й характеризується всіма її ознаками. Це є правомірна діяльність громадян та інших суб'єктів права, спрямована на збереження чи вдосконалення юридичного механізму правового регулювання, зокрема, його компонентів: механізмів правотворчості, правореалізації, державного примусу» [17]. «Зазначена діяльність опосередковується правом, відображається в діях та операціях; спрямована на задоволення публічних і приватних потреб та інтересів зацікавлених суб'єктів; є організуючим засобом; має інтелектуально-вольовий та ціннісно-орієнтований характер» [17].

У свою чергу, І.Ю.Настасяк підкреслює, що «правовій діяльності властиві такі ознаки: 1) вона є видом соціальної діяльності; 2) відбувається у правовій сфері суспільного життя; 3) здійснюється суб'єктами права; 4) складається з юридично значущих діянь; 5) спрямована на досягнення юридичних наслідків – упорядкування суспільних відносин» [17].

Таким чином, правнича допомога у аспекті її розгляду саме як юридичної діяльності є опосередкованою правом та відображеною у відповідних правових, або організаційних формах, соціальною (такою, що здійснюється у взаємодії з людьми та їх спільнотами) діяльністю адвокатів, яка здійснюється на професійній основі та спрямована на досягнення юридичних наслідків: інформування людини про її права, допомога у реалізації її прав, охорона та захист порушеного, невизнаного, оспорюваного права, яка в цілому сприяє забезпеченню законності та правопорядку, досягнення соціальними суб'єктами своїх цілей та реалізації своїх законних потреб і інтересів.

В цьому контексті важливо зауважити, що повний обсяг змісту досліджуваного поняття можливо розкрити, звертаючи також увагу і на такі правові ознаки процесу надання правничих послуг, як: 1) надання їх на професійній основі, юристами-правниками, які здобули відповідну освіту, досвід роботи у галузі права, а також відповідають інших визначеним законодавством вимогам для надання відповідного виду правничої послуги; 2) така правнича допомога носить характер позитивної правореалізації, а також правоохоронний та, у разі необхідності, правозахисний, характер – спрямована на забезпечення умов для належної реалізації прав та свобод людини та громадянина, а також їх відновлення; 3) є активною, практичною, реальною діяльністю правників, що спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення; 4) може набувати різних форм та розвиватися за різними напрямками. Зокрема, доцільно виокремити такі форми діяльності правників у процесі надання правничої допомоги: а) такі, що відбуваються у рамках процесуального законодавства (складення процесуальних документів, представництво особи в судових засіданнях) та такі, що відбуваються поза рамками процесуального законодавства (складення заяв та скарг непроцесуального характеру, роз'яснення чинного законодавства); б) інформаційні (роз'яснення чинного законодавства), процедурні (представництво інтересів особи в державних органах та установах, складення заяв та скарг, спрямованих на допомогу у позитивній реалізації прав людини), процесуальні (представництво інтересів особи в суді); в) спрямовані на забезпечення позитивної реалізації прав особи (роз'яснення особі її прав та можливостей, сприяння у реалізації її права та інтересу шляхом складення різних процедурних заяв) та спрямовані на захист порушених прав та їх відновлення (складення заяв та скарг, а також захист порушених, невизнаних та оспорюваних прав людини в суді); г) такі, що не потребують додаткової компетенції для їх реалізації (роз'яснення чинного законодавства, складення заяв чи скарг непроцесуального характеру) та такі, що потребують додаткової

компетенції (наприклад, захисником підозрюваного у кримінальному провадженні може бути лише адвокат – «фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України "Про забезпечення функціонування української мови як державної", має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю» [18]. Схожі положення закріплені також і у інших процесуальних кодексах. Зокрема, у адміністративних справах (крім справ незначної складності) «представником у суді може бути лише адвокат або законний представник» [19].

1.2 Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги: завдання, мета й принципи діяльності адвокатського самоврядування

Конституцією України закріплено невід'ємне право кожного на професійну правничу допомогу. Зазначене право носить позитивний характер, а отже для його реалізації не достатньо просто не втручатися у самостійну реалізацію особою такого права чи не перешкоджати володінню певним благом. Таке право повинно забезпечуватися шляхом активної участі у його реалізації. Тобто втілення права на професійну правничу допомогу можливе лише у випадку створення відповідних організаційно-правових, матеріальних, фінансових, інформаційних та інших передумов з боку держави.

Більше того, наведене право може бути реалізоване лише у випадку, коли у поєднанні із створенням відповідних наведених вище умов, засобів та гарантій, також здійснюється активна діяльність відповідних суб'єктів надання такої допомоги. Важливе місце у системі таких суб'єктів відіграє

інститут адвокатури, а тому наведену проблематику доцільно розкрити більш детально.

Загальні питання правового статусу та місця адвокатури вивчалися багатьма вченими. А зокрема, серед них: М.В. Дулеба, Н.В. Камінська, А.М. Колодій, В.В. Комаров, О.М. Бандурка, М.В. Стаматіна, М.С. Демкова, І.Б. Коліушко, В.С. Личко, О.Д. Бойков, М.М. Гродзинський, О.Л. Соколенко, Т.В. Омельченко, С.В. Оверчук, Ю.В. Неклеса, Ю.Т. Шрамко та багато інших. Проте на сьогодні бракує системних та спеціальних наукових розробок щодо визначення місця інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги.

Відтак, нами було зауважено вище, що суб'єкти, що надають професійну правничу допомогу в Україні, є не просто хаотично та поодинокі функціонуючими. Вони складають цілісну систему, яка покликана забезпечувати реалізацію позитивного права особи на професійну правничу допомогу. Кожен із суб'єктів такої системи посідає у ній відповідне місце, надаючи відповідні види професійної правничої допомоги, які характеризуються відповідною якістю, рівнем, сферою, систематичністю, та загалом сутністю такої допомоги.

Аналізуючи чинне законодавство, зауважуємо, що згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, «адвокатура України - недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом» [18].

Відповідно до наведеного Закону, «адвокатська діяльність - незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту; захист - вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого,

виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; інші види правничої допомоги - види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення; представництво - вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні» [18].

Тобто, виходячи із основних положень зазначеного профільного Закону, адвокатом є особа, яка здійснює адвокатську діяльність. А сама сутність адвокатської діяльності полягає у наданні різних видів правничої допомоги. При цьому щодо правового статусу адвокатури підкреслюється професійність надання такої допомоги, забезпечення дотримання адвокатом низки кваліфікаційних вимог задля високого рівня надання ним правничої допомоги, самоврядність зазначеного інституту – тобто його правова та організаційна відокремленість від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, незалежність від інших інститутів громадянського суспільства.

В той же час, відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», «суб'єктами надання безоплатної первинної правничої допомоги в

Україні є: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 4) спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади; 5) юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку; 6) адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку. Суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги в Україні є: 1) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 2) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу» [7].

Згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) справа №1-23/2009 від 30.09.2009, було протлумачено, що «положення частини другої статті 59 Конституції України "для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура" в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допитуї як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень» [20].

Виходячи із системного аналізу наведеного вище, слід зауважити, що, як нам видається, законодавчо пріоритетним ставиться саме право людини (кожного) отримувати професійну правничу допомогу у тому обсязі та межах, в яких вона її потребує. Нормотворець не обмежує особу у виборі суб'єкта, від якого вона отримуватиме таку допомогу, передбачаючи, що така допомога

може бути надана будь-якою особою, якщо законом такого не заборонено. Поряд з тим, закріплюючи цілий механізм надання такої допомоги безоплатно, до якого, в тому числі, входять і ціла низка суб'єктів, діяльність яких забезпечується державним фінансуванням. Проте поряд з тим, у спеціальному законодавчому акті, який регулює діяльність адвокатури, передбачає, що саме надання правничої допомоги на професійних засадах є сутністю адвокатської діяльності. Отже насамперед варто говорити про те, що інститут адвокатури є одним із важливих суб'єктів надання правничої допомоги.

«У правничій літературі, присвяченій адвокатській діяльності, прийнято підкреслювати контрольню-стимулюючу функцію, яка притаманна адвокатури, сутність якої полягає у спонуканні інших державних органів працювати наполегливо, відповідно до духу закону [21, с. 19], адже вона виконує певною мірою роль важеля між різними гілками влади, виступаючи своєрідним, так би мовити «буфером», який збалансовує правозахисні інтереси громадянського суспільства з потребами й можливостями держави [22, с. 52]. За таких обставин, не виникає жодного сумніву в тому, що адвокатура в сучасній правовій системі виступає одним із інструментів самообмеження державної влади, спрямовуючи свою діяльність на виконання конституційної функції держави – реалізацію та захист прав і свобод людини» [23, с.56].

На думку С.Вилкова, «будучи невід'ємним компонентом правової системи, адвокатура на сьогоднішній день є фактично єдиним інститутом, який забезпечує на професійному та кваліфікованому рівнях: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; 2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; 3) захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно

якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення» [23, с.56].

А.П.Троян вважає, що «не зважаючи на поточне звуження нормами Конституції України функції адвокатури до надання професійної правничої допомоги, що знаходить відображення у чинному Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» – за своїми економічними, соціальними та правовими ознаками в правовій системі України адвокатура фактично виступає як правозахисний інститут. Діяльність адвокатури спрямована на забезпечення конституційних прав і свобод людини шляхом застосування певних інструментів контролю фахівцями права. Подальша розбудова правової системи України безумовно повинна включати і вихід за межітрадиційних рамок сприйняття функцій адвокатури як виключно надання правничої допомоги і наділення її на законодавчому (у тому числі – конституційному) рівнібільш широкими повноваженнями задля суспільного контролю виконавчої та законодавчої влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такі повноваження, безумовно, мають включати виховну, просвітницьку, медіативну, нормотворчу, контрольну та інші функції» [24, с.236].

З такими міркуваннями неможливо не погодитися. Дійсно, адвокатура в Україні як інститут якісно відрізняється від будь-якого іншого суб'єкта в системі надання правничої допомоги. Її правова природа полягає у тому, що за своєю сутністю вона є об'єднанням осіб, які є не просто правниками за освітою, а за своїми кваліфікаційним рівнем та у зв'язку з проходженням низки кваліфікаційних вимог, здатні надавати правничу допомогу на професійному рівні та за усіма необхідними напрямками та видами. Саме тому, що це об'єднання осіб за професійною ознакою, інститут адвокатури є самодостатнім елементом у системі надання правничої допомоги. Тобто, нею правова допомога може надаватися як у системі безоплатної гарантованої державою правничої допомоги, так і на приватних засадах на підставі

договорів про правничу допомогу, вона може здійснювати як консультування, так і захист і представництво у будь-яких категоріях справ, в тому числі, і судових та за різними галузями судочинства.

Поряд з тим, самоврядність адвокатури надає їй як інституту додаткових правових властивостей та правових функцій у суспільстві в цілому. Погодимося із висловленими вище позиціями щодо того, що адвокатура може розглядатися і як елемент системи стримувань та противаг у правовій системі України. Це може проявлятися у тому, що фактично, не будучи ієрархічно підпорядкованою жодному суб'єкту публічного врядування чи інституту громадянського суспільства, адвокат шляхом застосування відповідних правничих процесуальних, процедурних та інших інструментів виступає правозахисним суб'єктом, забезпечує здійснення професійного контролю за дотриманням чинного законодавства та захисту прав і свобод людини і громадянина.

На думку С.Вилкова, «основним напрямом діяльності сучасної адвокатури, як професійного об'єднання адвокатів України, слугує забезпечення і надання професійної правової допомоги (будь-якої форми та виду), у межах якої реалізуються правозахисна, процесуально-представницька, консультативно-роз'яснювальна (із правових питань), документально правозабезпечувальна, правовиховна (правопросвітницька) і попереджувальна функції. Характерно, що адвокати, залучені у процес реалізації права особи на безоплатну первинну правову допомогу, вправі самостійно вирішувати питання: надавати допомогу на постійній чи тимчасовій основі, а також одночасно продовжувати здійснювати приватну адвокатську діяльність. Водночас саме правозахисному інституту адвокатури на сьогоднішній день відведено пріоритетне місце в питаннях реалізації права на безоплатну правову допомоги, оскільки визнається законодавцем первинним і основним суб'єктом надання безоплатної вторинної правової допомоги малозабезпеченим і мало захищеним верствам населення» [23, с.56].

Н.В.Щербатюк, С.В. Чичирко та А.В. Бондар висловлюють важливу думку щодо того, що «не зважаючи на таке різноманіття органів та осіб, які надають кваліфіковану юридичну допомогу населенню, жоден з них не може замінити адвокатуру. Адвокат – це особа, здатна надавати юридичну допомогу з усіх без винятку питань, обмеженням тут може бути лише його спеціалізація. Переважна більшість перелічених суб'єктів можуть надавати юридичну допомогу тільки з певних питань правової системи. З урахуванням тих кваліфікаційних вимог, що пред'являються до адвокатів, вони надають кваліфіковану юридичну допомогу суттєво більш високого рівня, ніж інші особи, хоча, звичайно, й тут можуть бути винятки. У системі захисту і гарантій прав адвокатура, безперечно, є особливим професійним інститутом, що виступає на боці особи, її прав та свобод. Вона є тим юридичним механізмом, що сприяє демократизації та гуманізації правосуддя, зміцненню законності. Не зважаючи на те, що адвокатура не входить у систему органів державної влади і органів місцевого самоврядування, все ж завдання, покладені на неї, мають державне значення й віддзеркалюють публічний інтерес суспільства» [25, с.378].

Отже, підсумовуючи наведене, «інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги можна розглядати як: 1) єдиний суб'єкт надання правничої допомоги, який здійснює її на найвищому професійному рівні та за усіма напрямками та видами, а також надання якої є безпосередньою основною метою створення та функціонування зазначеного інституту; 2) складова механізму надання безоплатної правничої допомоги, яка ним надається на підставах та умовах, визначених законодавством, проте діяльність адвокатури щодо надання правничої допомоги не обмежується наведеною сферою; 3) за характером свого правового статусу входить до системи стримувань та противаг у правовідносинах щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, а також забезпечення дотримання законодавства органами державної влади та органами місцевого самоврядування» [26, с.838].

«Місце інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги можна розкрити за наступними ознаками: 1) самодостатність – за своїм правовим статусом, та відповідно до кваліфікаційних особливостей адвокатів така правнича допомога надається за усіма можливими спектрами, рівнями, видами її надання. Така допомога надається незалежно від інших суб'єктів надання правничої допомоги, на підставах, визначених законодавством та на умовах, передбачених договором про надання правничої допомоги; 2) самоврядність – організація діяльності адвокатів щодо надання правничої допомоги здійснюється ними ініціативно та самостійно, без втручання з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, відповідно до самостійно визначених внутрішньоорганізаційних принципів; 3) самостійність у обранні способів та видів правничої допомоги, в тому числі, і у процесі надання безоплатної правничої допомоги; 4) професійність – надання правничої допомоги високої якості кваліфікованої та такої, що відповідає професійним навикам правничої професії; 5) універсальність – правнича допомога адвокатом може надаватися за будь-якими напрямками, видами, складністю, галузями, формами тощо; 6) взаємодія – інститут адвокатури попри свою самоврядність та незалежність підпорядковується закону та задля якості та ефективності надання правничої допомоги взаємодіє з іншими органами та установами, організаціями незалежно від форми власності та підпорядкування» [26, с.838].

Переходячи до аналізу завдань, мети та принципів діяльності адвокатського самоврядування, зауважимо, що воно є важливим інститутом у системі правового регулювання адвокатської діяльності.

Відповідно до проекту Концепції розвитку юридичної освіти, «правнича професія – це професія, що передбачає діяльність із застосування права. Ознаками правничої професії є її самоврядність, професійна незалежність та професійна відповідальність. Окремі види правничої діяльності в силу їх соціальної значущості регулюються державою» [27].

Враховуючи таку рису правничої професії, як її незалежність та самоврядність чинним нормативно-правовим регулювання введено в правове поле інститут адвокатського самоврядування як різновид інституту професійного самоврядування.

«Новітні наукові розвідки з проблематики адвокатури дефініцію “незалежний” тлумачать як основний принцип інституту адвокатури, а також, окреслюючи статус адвоката, законодавець декретує гарантії його незалежності, себто незалежність адвокатської діяльності. Сам термін “незалежний” тлумачиться як такий, який не залежить кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь; можливість приймати самостійні рішення, які виходять з власної волі, відповідають особистим запитам та інтересам й не вимагають зовнішніх наказів чи вказівок» [28, с. 228].

«У висновку Міжнародної асоціації адвокатів незалежність адвокатури визначається, по-перше, як незалежність від впливу держави – втручання у відносини адвоката та клієнта, що заважає першому належно виконувати свої професійні обов’язки; по-друге, незалежність – це адвокатське самоврядування, себто інститут адвокатури та його члени зобов’язані самостійно управляти власними справами. Проте державні органи (уряд, парламент, суд) та посадові особи можуть виявляти певний інтерес до діяльності інституту адвокатури; по-третє, незалежність, в основу якої покладено порядність адвоката» [28, с. 120].

«У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства незалежність визначається як конститутивний принцип адвокатської діяльності. А саме: “завдання, які виконує адвокат у процесі професійної діяльності, вимагають його повної незалежності та відсутності щодо нього будь-якого впливу, пов’язаного, передусім, з його особистим інтересом або зовнішнім тиском”, позаяк “Незалежне становище адвоката сприяє зміцненню в суспільстві довіри до процедур правосуддя і неупередженості суддів” [29].

Отже, підсумовуючи наведене, вважаємо, що категорія «незалежність» адвоката у своїй діяльності, з одного боку, є категорією необмеженою, що означає повну неупередженість адвоката у процесі здійснення ним своєї професійної діяльності, незалежність його від будь-яких зовнішніх впливів, рішень державних органів, підприємств, установ, організацій, а також свободу від будь-яких внутрішніх мотивів та утримання від надання особистих переваг, чи недоброзичливості, підпорядкування лише праву у процесі своєї діяльності. З іншого боку, зазначена категорія незалежності є обмеженою в тому аспекті, що проявляється виключно щодо професійної діяльності адвоката та у рамках реалізації його у правничій професії.

Таким чином, можемо виокремити зовнішню та внутрішню складову незалежності адвоката у його професійній діяльності. Зовнішня – це сукупність правових, організаційних, матеріальних та інших гарантій, які забезпечують відсутність можливості будь-якого зовнішнього тиску, впливу на діяльність адвоката, прийняття ним рішень, складання документів, здійснення інших видів правничої допомоги. В тому числі, це незалежність від впливу держави, її органів, підприємств, установ, організацій, а також і відсутність будь-якого тиску у відносинах клієнт-адвокат, у яких адвокату забезпечені гарантії діяти виключно в рамках законодавства та формувати своє професійне бачення обсягів, видів та форм правничої допомоги у конкретній справі. Внутрішня складова незалежності адвоката у його професійній діяльності полягає здебільшого у внутрішньому переконанні, неупередженості, об'єктивності у здійсненні правового аналізу відповідної ситуації, справи, його неухильні наміри діяти чітко та лише у відповідності із чинним законодавством, безсторонньо та професійно, усвідомлення усієї повноти наявних у системі права України правових, матеріальних, організаційних гарантій.

На наш погляд, саме для утвердження такої незалежності адвоката у його професійній діяльності функціонує інститут адвокатського самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «адвокатське самоврядування - гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом» [7].

Звернемо увагу на позицію У.П.Бек, яка зауважує, що «самоврядування представляє собою один із видів управління, метою якого є досягнення спільно-визначених цілей шляхом консолідації та кооперації потенціалу членів певної освітньої, територіальної та професійної спільноти. За своєю правовою природою орган адвокатського самоврядування являє собою квазі-державний орган, який є суб'єктом публічно-правових відносин, що здійснює за дорученням держави певні функції, пов'язані із оптимізацією адвокатської діяльності через гарантування незалежності адвокатів, забезпечення їх захисту від втручання до адвокатської діяльності, підтримання високого професіонального рівня адвокатів й створення оптимального механізму для реалізації означених завдань» [30, с.120].

Отже, враховуючи наведене, бачимо, що адвокатське самоврядування є не просто одним із виявів професійної самоідентичності адвокатів, хаотична чи неорганізована можливість адвокатів як членів певної професійної спільноти мати можливість самостійно вирішувати певні питання власної професійної діяльності. За змістом Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» право адвокатів на професійне самоврядування врегульоване таким чином, що адвокатське самоврядування ототожнюється із чітко структурованою системою органів, це чітко визначене організаційне утворення, яке має риси органу публічного управління та бере участь у вирішенні не лише питань організації та діяльності адвокатури, а й бере участь у взаємодії з іншими органами публічного управління, в тому числі, при формуванні органів державної влади, участі у контролі за їх діяльністю, справляє правовий вплив на їх діяльність.

Аналізуючи зміст зазначеного закону, прослідковуємо, що органи адвокатського самоврядування дійсно є своєрідними органами публічного

управління, оскільки однією із ознак є те, що їхні рішення є обов'язковими до виконання усіма адвокатами, їхня діяльність має певною мірою чіткі визначені процедури та періодичність.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката. Брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування та бути обраними до їх складу можуть лише адвокати України» [7].

На наш погляд, враховуючи формулювання закону, має місце дещо перевищена міра державного втручання у правове регулювання діяльності адвокатури як самоврядного інституту, а саме у правове регулювання їхнього професійного самоврядування. Адже за своєю сутністю адвокатське самоврядування є вищою мірою прояву незалежності та самоврядності адвокатури як правничої спільноти. Поряд з тим, держава, закріплюючи цілу низку правових норм у цій сфері, створює зарегульованість щодо: 1) форм прояву адвокатського самоврядування; 2) організаційно-правових форм органів адвокатського самоврядування; 3) процедур діяльності органів адвокатського самоврядування; 4) форми, видів, та правових наслідків рішень органів адвокатського самоврядування; 5) крім того, як неодноразово звертається увага у науковій доктрині з цього питання, не до кінця збалансованим видається підхід у правовому регулюванні, за якого, де факто, визначається обов'язок адвоката бути учасником адвокатського самоврядування у визначених формах, сплачувати щорічний внесок, розмір якого чітко визначається рішеннями органу адвокатського самоврядування. Рішенням III З'їзду адвокатів України від 20.11.2014 року визначено: «Вважати загальні види дисциплінарних стягнень, передбачені статтею 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такими, що застосовуються до адвокатів, які не виконують рішення вищих органів

адвокатського самоврядування щодо сплати щорічних внесків на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, в тому числі можуть розцінюватися як грубе порушення Правил адвокатської етики». Несплата такого внеску За змістом частини першої статті 35 Закону, є вчиненням адвокатом дисциплінарного проступку, та може мати своїм наслідком застосування до нього одного з таких дисциплінарних стягнень: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з ЄРАУ.

На наш погляд, зазначена проблема є достатньо глибокою та потребує більш детального вивчення. Проте на наш погляд, вважаємо, що у зазначеній ситуації не дотримується оптимальний баланс щодо самостійності адвоката, його професійного самовизначення. Вважаємо, що все ж слід чітко усвідомити, що є первинним у структурі адвокатури як інституту, правничої спільноти. Насамперед, на наш погляд, це є адвокат – особа, яка здобула відповідну кваліфікацію, володіє спеціальними компетенціями, отримала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, та професійно, неупереджено, систематично, ефективно надає професійну правничу допомогу. А з огляду на чинне законодавство, відбувається певне перевищення ролі адміністрування у визначеній сфері. Зокрема, занадто великий акцент здійснений на діяльності різних організацій які є організаційно-правовими формами адвокатського самоврядування (проте вони визначені адміністративними нормами, а не сформовані згідно із спільним рішенням адвокатів як правничої спільноти). Також занадто великий акцент здійснено саме на адмініструванні загалом у визначеній сфері.

«Завданнями адвокатського самоврядування є: 1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій

адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом» [7].

«Особливості здійснюваними органами адвокатського самоврядування функцій:

1) формування високопрофесійного та інтолерантного до корупції адвокатської спільноти. Відповідно ст. 45 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» НААУ забезпечує високий професіональний рівень адвокатів України; згідно ст. 50 означеного правового акту Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури формується з метою визначення рівня професійної підготовленості осіб, які заявили про намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, вирішення питань стосовно дисциплінарної відповідальності адвокатів, також до її повноважень належить: організація й проведення кваліфікаційних іспитів; прийняття рішень стосовно видачі свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту; прийняття рішень про зупинення, припинення права на здійснення адвокатською діяльністю»[7; 30, с.120];

2) «до функцій органів адвокатського самоврядування у системі публічного управління належить функція встановлення етичних стандартів адвокатської діяльності. Як справедливо зауважує С. Жуков, особливістю розвитку соціальних відносин у сучасному постіндустріальному соціумі простежується криза уявлень великих соціальних спільнот про справедливе й належне, які охоплюються саме категорією «етичні норми». Одним із модусів подолати так звану «кризу моралі» є диференціація етичних норм й виокремлення із них тих, що притаманні певним вузьким суспільним групам, які здійснюють аналогічну діяльність у подібних умовах. Це зумовлює значний інтерес до професійних етичних кодексів, прийняття котрих для виразників різних професій носить нині діяльний характер. Цінність етичних

кодексів для право розуміння полягає в розширенні діапазону ідей, концепцій та уявлень про право, що віднаходять своє втілення у створенні моделі ідеальної поведінки носіїв певних професій [31, с. 57]. Справді, вирішення завдання збереження професіоналізму адвокатської діяльності за умов постійного підвищення рівня правового нігілізму у соціумі мета-модерну неможливо без прискіпливої уваги до процесів оновлення етичних стандартів та їх своєчасної вербалізації» [30, с.120];

3) «органи адвокатського самоврядування у системі публічного управління виконують захисну функцію. Професія адвоката та його роль учасника процесуальних відносин, який в силу свого правового статусу періодично відстоює інтереси фізичних та юридичних осіб, дії (бездіяльність) яких можуть викликати широкий діапазон негативних емоцій в суспільстві, характеризується високим ступенем віктимності. Захисна функція органів адвокатського самоврядування уявляє собою застосування широкого арсеналу засобів, спрямованих на створення можливості здійснення адвокатської діяльності на засадах незалежності. За результатами соціологічних досліджень, значна більшість опитаних адвокатів розуміють професійну незалежність не як самоцінність, але як гарантію принципу верховенства права. Приміром, на думку адвокатів (87 % опитаних) справедливе правосуддя, в якому дотримується принцип верховенства права, є неможливим без незалежного адвоката. Позаяк лише він може повноцінно, неупереджено забезпечувати змагальність процесу. Водночас більшість опитаних (62% опитаних) переконана, що із дотриманням принципу незалежності адвоката в Україні існують суттєві проблеми» [32; 30, с.120];

4) «забезпечувальна функція органів адвокатського самоврядування. Як справедливо вказує І. Шопіна, збільшення впливу людиноцентристських тенденцій в адміністративному праві обумовлює послідовну втрату визначальної ролі адміністративно-правового регулювання як більш нормативної правової конструкції, якій не властива полісуб'єктність й врахування індивідуальних розбіжностей. Натомість, упродовж останніх років

простежується зростання ролі категорії «адміністративно-правове забезпечення», особливістю котрого є зміщення акценту у системі прийняття рішень із волі держави на інтенції особи та громадянського суспільства» [30, с.120].

Підсумовуючи наведене, вважаємо, що за своєю сутністю та правовою природою метою адвокатського самоврядування є реалізація заснованого на самоврядній сутності адвокатури як інституту права на самостійне вирішення питань внутрішньої організації своєї діяльності, а також належного представлення адвокатури у взаємовідносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами, організаціями, фізичними та юридичними особами.

Завдання адвокатського самоврядування, які визначені у законі, доцільно сформулювати за такими групами: 1) внутрішньоорганізаційні: обговорення проблем внутрішньої організації діяльності адвокатів з безпосереднього надання правничої допомоги, формування шляхів їх вирішення, в тому числі, шляхом прийняття відповідних рішень органами адвокатського самоврядування, взаємодії органів адвокатського самоврядування із державними органами щодо надання пропозицій до законопроектів, іншої взаємодії щодо створення сприятливих умов для незалежної та ефективної адвокатської діяльності; закріплення та удосконалення правил адвокатської етики, напрацювання та удосконалення практик адвокатської діяльності, її стандартів тощо; притягнення до дисциплінарної відповідальності, вирішення питань функціонування спільних органів, в тому числі, сплати внесків до органів адвокатського самоврядування; 2) зовнішні: взаємодія з іншими учасниками суспільних відносин щодо створення належних умов для професійної діяльності адвокатів; 3) квазі-адміністративні: ведення Єдиного реєстру адвокатів України, участь у формуванні Вищої ради правосуддя.

На нашу думку, принципи адвокатського самоврядування, крім тих, які передбачені у законі, мають досить складну та більш поширену структуру. Їх можна доповнити такими загальноправовими принципами, як: верховенство

права та законність (адже органи адвокатського самоврядування повинні діяти виключно у той спосіб, який не заборонений законодавством України), пріоритет прав людини.

Щодо спеціальних принципів, то слід доповнити законодавчий перелік принципів такими: неупередженість, незалежність, об'єктивність при прийнятті рішень, узгодження інтересів, автономії та рівності кожного учасника адвокатського самоврядування, колегіальність у прийнятті рішень, компетентність і спроможність, раціональне управління фінансами, підзвітність.

1.3 Правові засади функціонування інституту адвокатури та місце в ньому адміністративного законодавства

Адвокатура є одним із найбільш високоорганізованих інституцій у сфері правничих професій. Вона є наслідком існування, функціонування та реалізації права, а також є тією інституцією, яка безпосередньо ґрунтується на праві: створена ним та створена для забезпечення належного розуміння, трактування, реалізації правових норм, охорони основних закладених у праві цінностей. В той же час, адвокатура яка є однією із правничих професій, перебуває у такому зв'язку із системою права, за якого саме правом як сукупністю загальнообов'язкових норм врегульована і специфіка організації та діяльності адвокатури як цілісного правового інституту. Виокремлюючи наведений аспект взаємозв'язку адвокатури та права, слід зазначати про правові засади функціонування інституту адвокатури.

Визначаючи поняття правових засад функціонування інституту адвокатури, звернемося до окремих позицій вчених. Зокрема, Д.О.Кошиков робить висновок про те, що «на підставі аналізованих визначень та підходів науковців можна зробити висновок, що поняття «правові засади» розуміються у декількох аспектах: як система нормативно-правових актів, що регулює

певну сферу суспільних відносин або функціонування їх суб'єктів; як норми права, що встановлюють певні правила діяльності суб'єктів суспільних відносин, що містяться в законодавчих актах; як керівні начала (принципи) відповідної діяльності окремих органів, що закріплені нормами відповідних законодавчих та підзаконних актів» [33, с.123].

«К. В. Муравйов у роботі з питань правових засад реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань пропонує розуміти їх як систему нормативно-правових актів, якими визначаються юридичні підстави, порядок, межі та ключові орієнтири з урахуванням яких відбувається здійснення такої політики» [34, с. 157].

«В. Назаров та Г. Омеляненко у своїх роботах під засадами кримінального провадження розуміють виражені в кримінально-процесуальному праві вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплені в ньому закономірності, що набули нормативного закріплення в Конституції України, Кримінально-процесуальному кодексі та в інших законодавчих актах» [35, с. 31].

Аналізуючи такі міркування, зауважимо, що дійсно, певною мірою вчені пропонують дещо різні підходи до визначення поняття «правові засади». Проте якщо заглибитися у сутність запропонованих підходів, бачимо, що такі підходи все ж не є діаметрально протилежними чи суперечливими один одному. Певна різноманітність у трактуванні категорії «правові засади» виникає у зв'язку з тим, що одні науковці є прихильниками розгляду права у його позитивному розумінні (як системи нормативно-правових актів, тобто джерел права), а інші – у природному (ідеальному) – як сукупності вихідних ідей, принципів, положень, які за своєю сутністю і є правом, яке надалі легітимізується державою та забезпечується силою державного примусу.

Враховуючи наведене, пропонуємо не протиставляти зазначені підходи до визначення поняття правових засад діяльності адвокатури, а органічно їх поєднати. Відтак, правові засади функціонування інституту адвокатури – це сукупність закріплених у відповідних нормативно-правових актах керівних

ідей, положень, норм, якими врегульовано установчі, організаційно-правові, процедурні, процесуальні та інші аспекти функціонування інституту адвокатури України.

Зокрема:

- установчі аспекти – це правове регулювання проблематики утворення адвокатури як інституту, набуття особою статусу адвоката (формування відповідних якостей представника правничої професії), утворення різних органів та структурних елементів адвокатури як цілісного правового інституту (органів адвокатського самоврядування, створення організаційно-правової основи, матеріальної бази адвокатури тощо;

- організаційно-правові аспекти – це правове регулювання проблематики зовнішнього оформлення адвокатської діяльності: здійснення такої діяльності самостійно, шляхом створення адвокатського бюро, адвокатського об'єднання; організаційно-правового забезпечення діяльності адвокатури, зокрема, укладення договору про надання правничої допомоги, особливостей зупинення та припинення права на заняття адвокатською діяльністю тощо;

- процедурні аспекти – це нормативно-правове регулювання досить широкого спектру питань щодо безпосередньої діяльності адвокатури як у сфері надання правничої допомоги (законодавство багатьох галузей права, яким врегульовано процедури позитивної реалізації прав та свобод громадян: звернення до органів державної влади за наданням адміністративних послуг, подання заяв та скарг), так і у сфері вирішення питань внутрішньої організації діяльності – наприклад, правове регулювання порядку роботи Ради адвокатів України;

- процесуальні аспекти – це врегульовані нормами процесуального права різні аспекти та елементи безпосередньої діяльності адвокатів щодо надання правничої допомоги особам у ході здійснення різних видів судочинства, на різних його стадіях, процесуальні форми участі адвоката,

різновиди процесуальних документів, які складаються адвокатом та інші питання участі адвокатів у судових провадженнях.

Отже, підсумовуючи наведене, бачимо, що дійсно, правові засади функціонування інституту адвокатури в сучасній Україні є доволі розгалуженим поняттям, яке має складний зміст, структура якого містить в собі правові акти (відповідно, і норми) різних галузей права, як матеріального, так і процесуального. Відтак, це є комплексним правовим інститутом, який пронизує практично всі сфери суспільного життя та усі галузі правового регулювання. Адже сама сутність адвокатури як інституції правничої професії, яка безпосередньо пов'язана із реалізацією права та захистом прав і свобод у різних сферах правової регламентації, обумовлює таку багатовимірність правових засад та неможливість існування сфер правового регулювання, у яких особа була би позбавлена можливості забезпечити собі право на правничу допомогу, в тому числі, і шляхом отримання такої допомоги від адвоката.

Також аналізуючи масив нормативно-правових актів, якими врегульовано функціонування інституту адвокатури в Україні, відзначимо, що їх також доцільно структурувати і за юридичною силою. Відтак, за усталеним класичним підходом у загальній теорії права, серед правових засад діяльності адвокатури в Україні слід виділяти правові норми, вихідні ідеї, принципи та положення, які закріплені у: міжнародно-правових актах, Конституції України, законах України та підзаконних актах України.

Відтак, розкриємо окремі особливості таких правових засад функціонування інституту адвокатури. Насамперед доцільно зауважити, що особливе місце серед досліджуваних правових засад посідають нормативно-правові акти міжнародного характеру. Адже ними встановлюються загальновизнані світові стандарти у сфері адвокатської діяльності, її організації, безпосередньої діяльності адвокатів у процесі надання правничої допомоги, її якості, морально-етичних вимог до діяльності адвоката, правових та інших гарантій його діяльності, забезпечення адвокатської незалежності та професійності тощо.

«Основні засади діяльності адвоката закріплюються у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином та в Основних принципах що стосуються ролі юристів (далі – Основні принципи)» [36, с.239].

Зокрема, відповідно до Основних принципів, «юристи за всіх обставин зберігають честь і гідність, притаманні їхній професії, як відповідальні працівники в галузі здійснення правосуддя. Відносно своїх клієнтів юристи виконують такі функції: а) консультування клієнтів стосовно їхніх юридичних прав і обов'язків і роботи правової системи тією мірою, в якій це стосується прав і обов'язків клієнтів; б) надання клієнтам допомоги будь-якими доступними засобами і вжиття законодавчих заходів для захисту їх або їхніх інтересів; с) надання за потреби допомоги клієнтам у судах, трибуналах чи адміністративних органах. Захищаючи права своїх клієнтів і відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини й основоположних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, та в усіх випадках діяти незалежно й добросовісно відповідно до закону і визнаних норм та професійної етики юриста. Юристи завжди суворо дбають про інтереси своїх клієнтів» [37].

«Юристи, як і інші громадяни, мають право на свободу висловлення думки, переконання. Зокрема, вони мають право брати участь у суспільних дискусіях з питань, які стосуються права, здійснення правосуддя і заохочування й захисту прав людини, і бути членами місцевих, національних чи міжнародних організацій чи створювати їх і брати участь у їх засіданнях, не піддаючись обмеженням своєю професійної діяльності внаслідок своїх законних дій або членства у законній організації. Здійснюючи ці права, юристи у своїх діях завжди керуються правом і визнаними нормами та професійною етикою юриста» [37].

«Юристи мають право створювати і бути членами самостійних професійних асоціацій, які представляють їхні інтереси, сприяють їх

безперервній освіті й підготовленню і захищають їхні професійні інтереси. Виконавчий орган професійної організації обирається її членами і виконує свої функції без втручання ззовні. Професійні асоціації юристів співпрацюють з урядами з метою забезпечити, щоб усі особи мали реальний і рівний доступ до юридичного обслуговування і щоб юристи мали можливість без неправомірного втручання консультувати і надавати допомогу клієнтам відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм» [37].

Як прослідковується з наведеного, під категорією «юрист» доцільно розуміти усі категорії осіб, які професійно займаються правничою професією, здобули відповідну кваліфікацію, також відповідають відповідним вимогам до стандартів правничої діяльності. Відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів, як юристам, так і адвокатам гарантується право на професійні об'єднання, які у певній мірі є суб'єктом публічного управління, беруть участь у вирішенні окремих питань реалізації державної політики щодо забезпечення права кожного на професійну правничу допомогу. Визначаються особливі вимоги та морально-етичні стандарти професії адвоката-правника, серед яких загострюється увага до професійної честі і гідності, неупередженості тощо.

«Основним недоліком є те, що норми, котрі містять ці документи носять дуже загальний характер норм-принципів. Окрім того, більша частина цих норм безпосередньо стосується не діяльності адвоката, а прав і свобод людини. Варто було б більш детально закріпити на міжнародному рівні положення щодо діяльності адвокатури і надати їм форму багатосторонньої конвенції, яка могла би стати своєрідним засобом гармонізації норм національного законодавства в цій сфері» [36, с.239].

Окрім міжнародно-правових актів універсального характеру варто звернути увагу і на регіональні акти, а саме прийняті в рамках Європейського Союзу (Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС від 1988 р.) та Ради Європи (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.,

“Про юридичну допомогу в цивільних, торгових і адміністративних справах” від 1976 р., «Про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків» від 2000 р.) та інші» [36, с.239].

Зокрема, відповідно до Загального кодексу правил для адвокатів країн ЄС, «у будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль; його призначення не обмежено сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій. У цьому зв'язку на адвоката покладено цілий комплекс зобов'язань як юридичного, так і морального характеру, які часто вступають у взаємну суперечність. Зобов'язання умовно поділяють на такі категорії: 1) перед клієнтом; 2) перед судом та іншими органами влади, з якими адвокат контактує, виступаючи як довірена особа клієнта або від його імені; 3) перед іншими представниками даної професії в цілому і перед будь-ким з колег зокрема; 4) а також перед суспільством, для членів якого існування незалежної професії поряд з дотриманням правових норм є найважливішою гарантією захисту прав людини перед державною владою та іншими інтересами суспільства [29].

Надалі перейдемо до розгляду національного законодавства, яким визначено правові засади функціонування адвокатури в Україні. Найвищу юридичну силу має Конституція України, яка встановлює основні принципи функціонування досліджуваного інституту. При цьому норми Конституції доцільно аналізувати системно, а зокрема, і в частині, визначення основоположних прав та свобод людини та громадянина, основних засад конституційного ладу держави, системи вищих органів влади, а також і безпосередньо конституційно-правового визначення статусу адвокатури в Україні. Адже, наприклад, такі конституційні засади, як верховенство права та проголошення людини, її прав та свобод найвищою соціальною цінністю обумовлюють обов'язок держави створити належний механізм реалізації

зазначених засад. В тому числі, важливою складовою такого механізму доцільно визначити суб'єктів, які володіють правом та достатньою компетенцією для надання усіх видів правничої допомоги, інформування про обсяг та зміст прав людини.

Також опосередковано, проте безумовно на процес формування та подальшого функціонування інституту адвокатури впливає і встановлення цілої низки конституційних прав і свобод людини і громадянина, які складають основу та спрямованість діяльності адвокатів. Також важливою правовою засадою діяльності адвокатури є конституційний принцип, за яким «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [38].

Адвокатура є конституційною інституцією, тобто її створення, функціонування, а також основоположні цілі та завдання передбачені в Конституції України. Про це свідчить стаття 131-2 Конституції України, за якою «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення» [38].

Як уже було окреслено вище, правові засади діяльності інституту адвокатури визначено відповідно до цілої низки нормативно-правових актів як матеріального, так і процесуального права. Сучасний стан розвитку адвокатури України характеризується необхідністю створення ефективної моделі цього правозахисного інституту. Схвалення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів та затвердження Національної стратегії у сфері прав людини у 2015 році, внесення змін до Конституції України щодо правосуддя та запровадження «монополії» адвокатів на представництво в судах у 2016 році, оновлення Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу

України та Кодексу адміністративного судочинства України у 2017 році, подання до Верховної Ради України проекту Закону про адвокатуру та адвокатську діяльність та альтернативних йому законопроектів у 2018 році, подання до Верховної Ради України проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) у 2019 році та попереднє його схвалення у 2020 році, затвердження оновленої Національної стратегії у сфері прав людини, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства та Стратегії розвитку Національної асоціації адвокатів України у 2021 році зумовили активізацію процесу реформування адвокатури. В цих умовах важливим аспектом побудови дієвої системи адвокатури є формування належного адміністративно-правового забезпечення її реформи.

Таким чином, особливе місце в закріпленні правових засад функціонування інституту адвокатури України посідає спеціальний закон – Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого «правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні» [7].

Аналізуючи не лише зміст, а й прийоми юридичної техніки, методи правового регулювання відповідних правовідносин, зауважуємо, що у наведеному законі закріплено досить багато саме адміністративно-правових норм.

Слід зауважити, що і у науковій доктрині досить багато напрацювань на сьогодні присвячено висвітленню саме адміністративно-правового регулювання функціонування адвокатури України.

Окремим адміністративно-правовим аспектам організації та діяльності адвокатури присвячені праці таких учених як Н.А. Меєрович [39], Є.Ф. Шкребець [40], Д.І. Сакун [41], В.А. Гвоздій [42] та Ю.В. Оніщик [43].

Питанням сутності та особливостям адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури України приділена увага у дисертації Є.Ф. Шкребець [40]. У роботі встановлено «особливості статусу адвокатури як

інституту правової системи України; визначено сутність, принципи та особливості адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури; охарактеризовано адміністративно-правовий статус суб'єктів нормативного забезпечення діяльності адвокатури України; розроблено класифікацію джерел адміністративного права, регуляторний потенціал яких спрямований на регламентацію адвокатської діяльності; з'ясовано зміст форм і методів забезпечення адвокатської діяльності; розкрито механізм адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури та адвокатського самоврядування в Україні; проаналізовано іноземний досвід адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури та адвокатського самоврядування і визначити базові напрями можливого його використання в Україні; окреслено пріоритетні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування адвокатури України. Є.Ф. Шкребець під адміністративно-правовим забезпеченням діяльності адвокатури запропоновано розуміти діяльність уповноважених державою суб'єктів, що здійснюється на основі і на виконання приписів адміністративно-правових норм з метою реалізації закріплених у таких нормах гарантій діяльності адвокатури задля створення умов ефективного виконання завдань і функцій адвокатури» [40, с. 9; 44, с. 66].

Констатовано, що «відносини, пов'язані з функціонуванням адвокатури, регулюються сукупністю правових норм різної галузевої належності. Покладення на адвокатуру здійснення суспільно важливих функцій у сфері професійної правничої допомоги, в тому числі безоплатної правничої допомоги, мають публічне значення і відображають публічний інтерес суспільства, що дає підстави стверджувати про особливий вплив адміністративно-правових норм на правове забезпечення організації та діяльності адвокатури. Адміністративно-правовий статус адвокатури проявляється також у зв'язку з функціонуванням органів адвокатського самоврядування. З приводу віднесення органів адвокатського самоврядування до суб'єктів адміністративного права В.А. Гвоздій слушно зауважує, що ці

органи адвокатури мають низку публічно владних (або квазі-владних) функцій (прогнозування, планування, регулювання, координації, обліку та контролю), які повною мірою відповідають підходам до функцій публічного управління, описаним у доктрині адміністративного права, і тому органи адвокатського самоврядування є суб'єктами адміністративно-правових відносин як суспільних відносин у галузі публічного управління, наділені владними повноваженнями щодо об'єкта управління (адвоката) і мають право видавати юридично-владні приписи, які зобов'язані виконувати вказані об'єкти управління» [42, с. 92-94; , 44, с. 66].

«З огляду на особливості органів адвокатського самоврядування, їх функції у системі публічного управління В.А. Гвоздій визначає як передбачені у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та у підзаконних (локальних) правових актах основні напрями реалізації покладених на вказані органи завдань, вирішення яких у сукупності має сприяти повній реалізації в адвокатській діяльності принципів верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. До таких функцій належать функція формування високопрофесійного та інтолерантного до корупції адвокатського корпусу, функція встановлення етичних стандартів адвокатської діяльності, захисна та забезпечувальна функції. Для їх реалізації органам адвокатського самоврядування надано низку повноважень, у тому числі делегованих державою» [42, с. 92-94; , 44, с. 66].

«Практика адвокатської діяльності як цілісний багаторічний процес накопичує досвід роботи великої кількості адвокатів. Вона наочно демонструє доцільність і приклади втілення тих чи інших принципів через адміністративно-правове регулювання, а в деяких випадках указує на їх помилкову реалізацію. Аналіз такої практики може дати уявлення про необхідність впровадження нових принципів адвокатської діяльності чи вказати на ті, що втратили свою актуальність. Поряд з адвокатською практикою важливе місце займає адміністративно-правове регулювання НААУ, адвокатська діяльність та судова практика, а тому результати

впровадження судової реформи в Україні. може стати підставою формування нових принципів адвокатської діяльності чи стати чинником трансформації їх змісту і в свою чергу вплинути на адміністративно-правове регулювання НААУ. Подальший розвиток професійного правничого самоврядування відводиться утворенню з обов'язковим членством повноваженнями, які зараз є виключною компетенцією органів державної влади, що може поставити під загрозу якість професійної діяльності правників, яка, як вже неодноразово наголошувалось, характеризується особливо відповідальною роллю в суспільстві. З урахуванням виділених нормотворчих тенденцій, у тому числі на рівні спеціальних законопроектів із питань діяльності представників правничого фаху, щодо підвищення ролі в Україні та з урахування їхнього фактичного стрімкого розвитку в умовах недосить досконалого законодавства, яким закріплюються засади державного, у тому числі і адміністративно-правового, регулювання порядку їх створення та подальшого функціонування для істотного покращення адміністративно-правового регулювання діяльності професійних організацій в Україні необхідним є прийняття певних дій в цій сфері» [45].

Отже, «ознаками адміністративно-правових відносин стосовно забезпечення організації та належного функціонування адвокатури є: виникають у зв'язку із задоволенням специфічного публічного інтересу, який полягає в забезпеченні належного функціонування адвокатури; виникають у сфері структурно-функціональної організації та взаємодії компетентних суб'єктів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням належного функціонування адвокатури; суб'єкти адміністративних відносин у сфері організації та діяльності адвокатури можуть мати як рівний правовий статус, так і перебувати у відносинах підлеглості; підставами для виникнення, припинення та зміни адміністративних відносин у сфері адвокатської діяльності є специфічні юридичні факти [44, с. 112]. Зважаючи на це, адвокатура є специфічним об'єктом адміністративно-правового регулювання [46, с. 111; 44, с. 66].

Отже, підсумовуючи наведене вище, вважаємо, що з усіма напрацюваннями вчених доцільно погодитися. Дійсно, адвокатура як інститут є специфічним об'єктом адміністративно-правового регулювання. На нашу думку, місце адміністративно-правових норм серед правових засад функціонування інституту адвокатури України доцільно охарактеризувати наступним:

1. Функціонування інституту адвокатури складає об'єкт адміністративно-правового регулювання у зв'язку із підвищеним рівнем суспільної значущості тих функцій, які вона реалізує у суспільних відносинах. Як наслідок, така фактична значущість функціонування зазначеного інституту трансформується у його публічну значущість, посилену роль та особливе місце як у публічному управлінні, так і у формуванні та реалізації державної політики, функціонуванні та розвитку правової системи, системи державного устрою. Тому наведений публічний інтерес у належному та ефективному функціонуванні інституту адвокатури обумовлює необхідність його охорони за допомогою засобів адміністративного права, визначення додаткових гарантій.

2. Адміністративно-правові норми охоплюють значну частину виокремлених аспектів функціонування інституту адвокатури: а) їх переважна більшість регулює установчі аспекти функціонування наведеного інституту (саме адміністративно-правовими нормами визначаються процедури набуття права на заняття адвокатською діяльністю, створення організаційних форм адвокатської діяльності тощо); б) організаційно-правові аспекти; в) діяльність органів адвокатського самоврядування; г) процедурні аспекти діяльності адвоката; д) гарантійний аспект;

3. Служать для охорони, захисту та урегулювання тих сфер адвокатської діяльності, які характеризуються підвищеною суспільною цінністю, в тому числі, шляхом закріплення адміністративних процедур, правових гарантій, відповідальності

4. Потребують віднайдення оптимального співвідношення між втручанням держави та правових засобів в регламентацію функціонування адвокатури як правничої спільноти та між самоврядністю, професійним самовизначенням адвокатів і їхньої організації.

1.4 Завдання, мета й принципи інституту адвокатури

Визначаючи місце та роль інституту адвокатури в системі правничої допомоги насамперед доцільно визначити найбільш засадничі питання окресленої проблематики. Одним із важливих аспектів, які характеризують глибинні підвалини адміністративно-правового становища адвокатури як інституту є її мета функціонування та завдання зазначеного інституту. Вони складають засадничий елемент такого правового статусу, окреслюють напрями його подальшого функціонування та впливу на суспільні відносини. Також принципи інституту адвокатури належать до тих адміністративно-правових характеристик зазначеного інституту, які визначають основні та базові його якості, а також те, яким чином функціонує наведений інститут у правовій системі України, його сутність та призначення.

Отже, наведені вище категорії: завдання, мета та принципи є важливими у висвітленні адміністративно-правової характеристики досліджуваного інституту. Поряд з тим, очевидною постає науково-теоретична необхідність надати визначення поняттю «інститут адвокатури». Адже, вважаємо, що поняття «адвокат», «адвокатура», «інститут адвокатури» містять дещо різний обсяг та зміст. А тому для коректного розуміння змісту досліджуваного поняття, доцільно надати йому конкретне визначення.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «адвокатура України - недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує

питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність» [7].

Тобто, як бачимо, сам законодавець формує дефініцію адвокатури таким чином, за якого ототожнює поняття «адвокатура» та «інститут адвокатури», називаючи адвокатуру інститутом. Поряд з тим, не зовсім погоджуємося із дещо обмеженим трактуванням самого обсягу зазначеного поняття як його тлумачить нормотворець, а саме, що воно зводиться до механічної сукупності усіх адвокатів України. На нашу думку, адвокатура як інститут є певним окремим актором суспільно-політичного та правового життя в Україні, який включає в себе органічну єдність як власне адвокатів, а також і їхніх самоврядних органів, принципів діяльності та іншого. Тобто адвокатуру у разі її розгляду як інституту доцільно розуміти як якісно самодостатнє утворення, яке не може зводитися до сукупності адвокатів, як цілісну організовану спільноту з відповідними засадами діяльності, з правовою та ідейною надбудовою, власним місцем у правовій та суспільній системі України.

Д. Петрова зауважує такі «особливості української адвокатури як інституту громадянського суспільства, серед яких адвокатура це: 1) публічно — правовий інститут українського громадянського суспільства, оскільки адвокати мають публічний статус та роблять свою роботу в інтересах суспільства; 2) соціально — державне об'єднання громадянського суспільства, оскільки вона функціонує відповідно до законів та норм, прийнятих державою, і спрямована на охорону та захист свобод та прав людини і громадянина; 3) адвокатура виступає як самостійна правозахисна ланка, що стоїть на захисті інтересів своїх клієнтів та перед іншими органами влади; 4) адвокатура впливає на розвиток правової культури населення, оскільки сприяє популяризації знань про права та обов'язки громадян перед законом» [47, с. 221].

Задля того, щоб чітко та змістовно визначити поняття «інститут адвокатури» доцільно також звернутися до напрацювань щодо

загальнотеоретичного розуміння поняття «інститут», та співвідношення такого поняття із суміжними поняттями.

«Щоб зрозуміти різницю між поняттями „інститут” та „інституція”, варто взяти до уваги, найперше, те, що термін „інститут” походить від латинського „institutum”, що означало встановлення, запровадження, звичай. Інститути витлумачувалися як „природні” утворення. Обґрунтовуючи їх сутність, дослідники розмислювали над сферою компетенції інститутів загалом і політичних інститутів зокрема. Вони акцентували на тому, що політичні інститути слугують задоволенню такої фундаментальної життєвої потреби суспільства, як забезпечення безпеки та соціального порядку. Саме завдання виживання суспільного організму в умовах його еволюції породжувало, як вважав Г. Спенсер, необхідність формування погоджувальної й координуючої суспільної підсистеми – особливого виду регулятивного інституту, в якості якого й поставав політичний інститут [48, с.10]».

Існує також схоже поняття – «інституція». «Під інституціями часто хибно розуміють організації, котрі певним чином об’єднують людей (школу, наприклад, тощо); інституції виступають як регулятивні зразки, тобто, по суті, програми, якими суспільство обмежує поведінку індивідів. Проте, П. Бергер, акцентуючи увагу на базових характеристиках інституцій, виокремлює серед них такі, як екстернальність, об’єктивність, спонукальна сила, моральний авторитет та історичність. Відтак, правильно було б розуміти за терміном „інституція” встановлення, традицію, порядок, заведений в суспільстві, а „інститут”, відповідно, розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах. Інституція сьогодні має позначати не те, що було інституційовано, а те, що є джерелом інституціювання, тобто, ті механізми, завдяки яким культурні орієнтири трансформуються в соціальну практику [49, с. 11]. З врахуванням цієї обставини, інститут в демократичному суспільстві – завжди інституція. Питання синонімії понять „інститут” та „інституція” вирішується шляхом окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості ототожнення їх значень. Інституціям відводиться значення

символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення і відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути (зокрема, політичні)» [48, с.10].

Отже, з наведеного доцільно зробити висновок про те, що категорії «інституція» та «інститут» є не тотожними, проте певною мірою пов'язаними. Обидві з них позначають певну сукупність ідей, правил, установок, явищ дійсності, які набувають усталеного характеру, розвиваються за відповідними закономірностями. Це найчастіше, певні механізми соціальних практик, звичаєвих практик, які обумовлюють необхідність подальшого виникнення конкретного інституту.

І. Запухляк [50, с.41] зазначає, що «...поняття «інститут» уперше ввів до економічного лексикону Т. Веблен [51], який визначив «інститут» як «спільну свідомість, певний спосіб мислення, притаманний великій спільності людей, зумовлений традиціями, звичаями, що формуються в процесі історичного розвитку» [52, с. 205].

«Інститути є соціальними структурами, що притаманні суспільствам і спрямовані на організацію не лише економіки, але й усієї соціальної системи» [52, с. 211].

«Інститути доцільно трактувати як системи інституцій з соціальними правилами і нормами взаємодії їх агентів, об'єднаних в стійку структуру на основі ефективного суспільного розподілу функцій в процесі спільної діяльності» [52, с. 205].

«При трактуванні поняття «інститут» науковці сходяться в поглядах щодо визнання його стійким структурним утворенням. Так, справді, в перекладі з латинської «інститут» (institutum) означає установу, організацію, тобто є «твердою» ланкою в системі господарських відносин. Інститут закріплює й поширює норми та правила, притаманні відповідним інституціям. Варто звернути увагу на таку ознаку інституту як структурність, тобто наявність певної будови, складових частин, які функціонують на єдиній основі» [52, с. 205].

«Крім того, до ключових ознак інститутів належить правовий статус / легітимність. Такий висновок випливає із енциклопедичного трактування, за яким «інститут» – це «сукупність правових норм, у якій-небудь сфері суспільних відносин...» [53]. Це підтверджуються також підходами до розуміння інститутів у наукових джерелах, зокрема [48]: 1) Т. Парсонс вбачав в інститутах сукупність специфічних нормативних комплексів, задіяних у процесі регуляції статусно-рольової поведінки індивідів; 2) М. Оріу розумів під інститутатами особливу юридичну техніку, покликану втілювати в практику норми об'єктивного права. У праці Є. Майбурда «Введення в історію економічної думки. Від пророків до професорів» інститут визначається як «порядок, закріплений у формі закону, установи». Тобто інститут як явище повинен мати законодавче закріплення» [52, с. 205].

Таким чином, прослідковуємо, що визначаючи поняття «інститут» науковці підходять до визначення окресленого питання всебічно, намагаючись відслідкувати різні аспекти та відтінки, які може набувати категорія «інститут» у аспекті різних проявів, у різних сферах суспільного та правового життя. Погоджуємося із твердженнями щодо того, що важливою ознакою інституту саме у розумінні його як правової категорії є його легітимізованість, тобто чітке визначення його правового статусу, окреслення принципів, засад його діяльності, структури тощо. Також вважаємо за доцільне відслідкувати і такі ознаки інституту як категорії, як його структурність, тобто існування в його змісті та обсязі відповідних елементів, які виконують свою роль та призначення у його функціонуванні.

«Орієнтуючись на метафору лауреата Нобелівської премії D. Nord щодо розрізнення інституційних утворень, можна стверджувати, що: інституція – це «спосіб гри», запроваджений у певній соціальній спільноті, який зумовлений правилами, звичками, традиціями, нормами поведінки, цінностями, законами тощо; інститут – це «поле гри», на якому відбувається реалізація прав та інтересів її учасників; організація – це гравці, агенти, які взаємодіють за наявними правилами через відповідні органи» [52, с. 205].

Підсумовуючи наведене, інститут адвокатури – це самодостатнє та легітимне утворення у правовій, економічній, соціальній, суспільно-політичній системі України. Це спільнота адвокатів України, об'єднаних за професійною ознакою, яка ґрунтується на спільних економічних, правових, соціальних та інших засадах функціонування, яка вміщує сукупність адвокатів, а також і відповідних утворень (органів), які є необхідними для функціонування зазначеної спільноти, організаційно-правових засад, принципів, гарантій, організаційних умов, процедур, які є легітимними та визначеними відповідно до чинного нормативно-правового регулювання.

Отже, визначившись із змістом поняття «інститут адвокатури», перейдемо до з'ясування категорії «завдання та мета» інституту адвокатури.

Доречною є думка Прилуцького С. В., який вважає, що «адвокатурі відведено особливе місце в правовому механізмі правосуддя. Так, можна погодитися з позицією вченого і зазначити, що адвокатура виступає не лише інститутом соціального суспільства, вона водночас виступає і корпорацією, яка має мету. Дана мета полягає у захисті прав і свобод громадян України» [54, с. 12].

Як слушно зазначає Єфіменко М. Ю., «функції адвоката» і «функції адвокатури», «завдання адвоката» і «завдання адвокатури» є близькими за змістом, але не тотожними поняттями. Завдання адвоката — це визначені, заплановані для виконання обсяги роботи адвоката, які здійснюються ним із метою здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Функції адвоката — це основні напрямки діяльності адвоката, що здійснюються ним із метою здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту [55, с. 347].

Як бачимо, дійсно існує розбіжність між категоріями «завдання адвоката» і «завдання адвокатури», «мета адвоката» та «мета адвокатури». На нашу думку, наведені категорії у разі аналізу їх змісту стосовно особи адвоката можуть набувати більш конкретного інструментального значення та характеризувати його діяльність за конкретними напрямками, у процесі

надання правничої допомоги тощо. Проте, також справедливими та доречними при характеристиці завдань та мети адвоката будуть також і значення наведених категорій у більш загальних аспектах.

Розкриваючи зміст понять «завдання адвокатури» та «мета адвокатури» як інституту вочевидь, доцільно розглядати їх у більш засадничому та загальному значенні.

На думку Д.Петрової «інститут адвокатури відіграє значну роль у підвищенні правової культури в суспільстві, надаючи громадянам освіту та консультації щодо їхніх прав та обов'язків. Безперечно, інститут адвокатури в Україні є важливою складовою правової системи країни, яка допомагає забезпечити захист прав і свобод громадян, зміцнює правосуддя та сприяє відкритому та справедливому суспільству» [47, с. 222].

З аналізу чинного законодавства, не прослідковується чіткого визначення мети та завдань адвокатури як інституту. На наш погляд, зазначена проблематика не є однозначною для сприйняття та визначення. Адже мету як і призначення, а також надалі конкретні завдання інституту адвокатури можливо розглядати у різних аспектах. За своїм впливом інститут адвокатури має надзвичайно велике охоплення: спрямовує свою діяльність як у сфері правових, соціальних, економічних, культурних, політичних та інших відносин. Відповідно, і мета інституту адвокатури за різними сферами дещо відрізняється.

Вважаємо за доцільне виокремлювати: інститутоутворюючу (засадничу, основну, ту, яка передбачена нормативно-правовим регулюванням) мету інституту адвокатури та відповідні їй завдання та додаткові (ті, які не визначені нормативно-правовим регулюванням безпосередньо, проте також реалізуються адвокатурою за різними напрямками діяльності одночасно із виконанням основних мети та завдань).

Відтак, інститутоутворюючу (основну) мету інституту адвокатури слід розподілити на три напрями:

- 1) забезпечення реалізації та охорони прав, свобод і законних інтересів людини шляхом надання правничої допомоги;
- 2) участь у забезпеченні дотримання законності та правопорядку у всіх сферах суспільних відносин шляхом надання різних видів правничої допомоги;
- 3) забезпечення дотримання принципу стримувань та противаг у процесі здійснення публічного адміністрування шляхом реалізації професійного правничого контролю з боку громадськості у процесі надання професійної правничої допомоги.

Додаткова мета інституту адвокатури також може бути розглянута за різними напрямками. Така мета не є основною та інститутотворюючою, проте вона формується як відповідний наслідок спрямування зусиль на досягнення інститутотворюючої мети. То ж доцільно виокремити мету:

- правопросвітницька мета;
- формування єдиних стандартів правничої професії;
- формування соціальних структури, що поєднана спільними звичаями, яка також впливає на організацію соціального життя суспільства та формування традицій звернення за наданням професійної правничої допомоги, отримання кваліфікованих правничих послуг та якісної реалізації прав та інтересів.

Відповідно до чинного законодавства питання щодо визначення принципів адвокатури вирішено наступним чином: «адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Адвокат України здійснює адвокатську діяльність на всій території України та за її межами, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або законодавством іноземної держави. Адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського

бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності).

Адвокат іноземної держави здійснює адвокатську діяльність на території України відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України» [7].

О.С.Заяць осмислює законодавче визначення принципів наступним чином. «законодавчо визначено, що адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права (первинне значення верховенства права як принципу для адвокатури полягає в тому, що воно (верховенство права) гармонізує інші принципи, дає змогу усунути суперечності при їх застосуванні та наповнити принципи адвокатури так званим реальним практичним змістом, тобто застосовним у повсякденній практичній діяльності кожного адвоката); законності (стан законності є тим чинником, що визначає стабільність правових відносин); незалежності (варто вказати про важливість незалежності адвокатури і від держави, і від громадянського суспільства); конфіденційності (відсутність елемента конфіденційності унеможливорює надання юридичної допомоги клієнтам, оскільки вони б при цьому відчували недовіру до адвоката) та уникнення конфлікту інтересів (цей принцип має моральне підґрунтя, він виражає готовність людини (у нашому випадку адвоката) відійти від певної справи, відмовитися від матеріальних благ, які він міг би отримати в результаті надання правової допомоги клієнту, оскільки цінності, які він прийняв за основу своєї поведінки, і в професійній сфері також, не дозволяють нівелювати права інших людей заради отримання зиску) [56, с.62].

На думку Ю.О. Загуменної та Е.М. Наджафлі, «принципи адвокатської діяльності є похідними від загальних принципів права, тому вважаємо необхідним у першу чергу звернутись до класифікації останніх, яка у різних джерелах представлена приблизно однаково. Зокрема, за сферою дії їх поділяють на загальноправові, галузеві, міжгалузеві та принципи, властиві окремим правовим інститутам» [57, с.55].

У свою чергу, В.С.Дороніна вважає, що «важливі принципи адвокатської діяльності, які загалом визнаються в багатьох правових системах включають:

1. Принцип незалежності. Адвокати повинні мати повну незалежність від будь-яких незаконних або неналежних впливів що можуть обмежувати їх спроможність виконувати свої професійні обов'язки. Цей принцип забезпечує що адвокати можуть діяти в інтересах своїх клієнтів незважаючи на будь-які зовнішні тиски або впливи.
2. Принцип конфіденційності. Адвокати повинні додержуватись принципу конфіденційності що означає що вони не мають розкривати конфіденційну інформацію отриману від своїх клієнтів без їх згоди. Цей принцип є важливим для забезпечення довіри до адвокатської професії та забезпечення того що клієнти можуть бути впевнені в конфіденційності своїх проблем та інформації.
3. Принцип вірності і етики. Адвокати повинні діяти з високими стандартами професійної етики та досягати максимального рівня вірності своїм клієнтам суду та правосуддю. Цей принцип передбачає зобов'язання адвокатів діяти чесно добросовісно та строго в межах закону у такий спосіб щоб забезпечити результати які найкращим чином відповідають інтересам їх клієнтів.
4. Принцип справедливості та права на захист. Адвокати є захисниками прав і свобод своїх клієнтів та мають бути здатними забезпечити справедливую процедуру і рівноправну вимогу закону для всі сторін. Цей принцип вимагає від адвокатів стежити за тим щоб їхні клієнти отримували належну захисту та права гарантовані законом» [58, с.152].

Підсумовуючи наведене, принципи інституту адвокатури – це сукупність осноположних ідей, керівних засад, на яких ґрунтується функціонування інституту адвокатури.

С. О. Іваницьким, який, досліджуючи принципи адвокатури, зазначає, що «існування широкого розмаїття принципів у законодавстві й теорії робить необхідним здійснення їх класифікації, тобто розподілу на види за певною спільною ознакою. Класифікаційними критеріями, як правило виступають сфера поширення принципів, їх характер, ступінь значущості, цільова

спрямованість і спосіб закріплення у праві. Однією з найбільш поширених класифікацій, що може претендувати на загальне визнання, є виділення принципів організації і діяльності адвокатури»², наголосимо: згадана класифікація – найпоширеніша, але не єдина» [57, с.55].

С. Л. Савранчук, досліджуючи принципи організації та діяльності прокуратури, поділяє їх на «загальноправові, до яких належать: принципи законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності, верховенства права; та структурно-цільові (внутрішньоорганізаційні): принципи територіальності, прозорості діяльності прокуратури, поваги до незалежності суддів».

Аналізуючи наведене, також підтримуємо ту позицію, за якої система принципів інституту адвокатури не є однорідною. Оскільки адвокатура як інститут за своєю правовою природою та сутністю має складну структуру, то і, відповідно, принципи інституту адвокатури доцільно розглядати за різними їх видами, а також по відношенню до різних елементів інституту адвокатури. Не у повній мірі погоджуємося із переліком принципів, що наведені у чинному законодавстві. Вважаємо, що він не є вичерпним та охоплює собою не всі елементи інституту адвокатури, які доцільно відобразити.

Досить доречними та змістовними є пропозиції Ю.О. Загуменної та Е.М. Наджафлі щодо класифікації принципів адвокатської діяльності. Вчені визначають «власні критерії здійснення операції поділу принципів адвокатської діяльності та безпосередньо здійснити класифікацію, за якою принципи поділяються на такі:

1) за юридичною природою:

а) принципи права, які отримали нормативне закріплення у чинних міжнародних і національних правових актах; б) правові принципи, які на сьогодні не знайшли свого документального відображення, але уявлення про них вже повністю чи частково сформувалися в суспільстві та у його окремих індивідів, юристів, адвокатів та інших суб'єктів;

2) за сферою поширення:

а) універсальні чи загальні принципи, що поширюються на всю існуючу в державі правову систему, а тому є частиною будь-якої галузі права; б) міжгалузеві принципи, які є спільними засадами декількох галузей права, що найчастіше мають схожі елементи, такі як суб'єкти та характер правовідносин (відмінним у цьому разі є лише об'єкт); в) галузеві принципи, що стосуються окремих галузі права чи інституту, відбиваючи їх особливість і специфіку; найчастіше вони пов'язуються з функціональним та організаційним аспектом діяльності в межах окремої галузі чи інституту, в нашому випадку йдеться про інститут адвокатури та безпосередня адвокатська діяльність;

3) залежно від сфери адвокатської діяльності:

а) зовнішньоорганізаційні принципи, що визначають основні засади професійної діяльності, зокрема здійснення захисту прав та інтересів громадян, представництва їх інтересів в органах державної влади та місцевого самоврядування, національних і міжнародних установах та надання правової допомоги; б) внутрішньоорганізаційні принципи, які регулюють питання щодо організації адвокатської діяльності, наприклад обрання форми надання адвокатських послуг, укладення договорів із клієнтами тощо;

4) залежно від напрямку адвокатської діяльності:

а) принципи, на основі яких адвокат здійснює захист прав, свобод та інтересів своїх клієнтів у разі їх порушення, наприклад вирішення правових спорів у позасудовому порядку; б) принципи, на підстав і яких адвокат представляє інтереси своїх клієнтів у суді; вони діють під час вирішення правових спорів у судовому або позасудовому порядках; в) принципи, які втілюються в процесі надання інших видів правової допомоги клієнту, наприклад консультацій із правових питань або складання документів процесуального чи непроцесуального характеру; г) організаційно-функціональні принципи адвокатської діяльності, безпосередньо не пов'язані з указаними вище її видами, але які опосередковано забезпечують її реалізацію;

5) за походженням форми принципів адвокатської діяльності:

а) національні принципи адвокатської діяльності, що виникають у межах правосвідомості громадян окремої держави; б) міжнародні принципи адвокатської діяльності, що формуються під впливом міжнародної пільноти;

б) залежновід виду й форми: а) закони, в тому числі Основний закон держави, та кодифіковані правові акти; б) підзаконні нормативно-правові акти;

в) директиви, стандарти, рекомендації; г) доктринальні дослідження, результатами яких є ті принципи адвокатської діяльності, які на сьогодні не знайшли свого нормативного закріплення, а лише існують або тільки формуються в правосвідомості суспільства чи його окремих індивідів; г) національна та міжнародна судова практика, яка «самостійно не виробляє» жодних принципів, але може стати підставою для виникнення нових або вдосконалення змісту вже існуючих; д) принципи адвокатської діяльності, які не мають документального відображення, зокрема на законодавчому рівні;

7) залежновід часу застосування:

а) безперервні принципи, які систематично втілюються в процесі адвокатської діяльності; б) тимчасові принципи, які реалізуються під час здійснення конкретних напрямів адвокатської діяльності, як-то складання процесуальних документів або представництво інтересів клієнта в суді;

8) за напрямом вектору впливу на здійснення адвокатської діяльності:

а) безпосередні принципи, які визначають основні засади реалізації напрямів здійснення адвокатської діяльності в межах захисту прав, свобод і законних інтересів клієнтів та їх представництва й надання правової допомоги; б) опосередковані принципи, що прямо не впливають на вищевказані напрями здійснення адвокатської діяльності, але стосуються організаційних аспектів, без яких провадження останньої є неможливим;

9) залежно від виду форми зовнішнього вираження принципів здійснення адвокатської діяльності в нормативно-правових актах:

а) принципи та засади; б) стандарти; в) рекомендації; г) настанови; г) правила; д) обов'язки» [57, с.55].

Підтримуємо наведену класифікацію, оскільки вона досить об'ємно відображає ті основні положення, на яких ґрунтується функціонування інституту адвокатури. У свою чергу, вважаємо також, що принципи інституту адвокатури тісно переплетені із загальними принципами права, оскільки насамперед адвокати є представниками правничої професії, що безпосередньо пов'язана із реалізацією права, розумінням та трактуванням його норм, втіленням як букви, так і духу права у дійсність суспільних відносин. Адвокати є своєрідною спрямовуючою, координуючою та сполучною ланкою між дійсністю суспільних відносин та відповідною бажаною та визначеною правовим регулюванням моделлю правових відносин у відповідній сфері. Саме тому панування в функціонуванні інституту адвокатури насамперед загальноправових принципів та ідей набуває важливого визначального значення.

Тому підтримуємо ту позицію, за якої насамперед для висвітлення принципів інституту адвокатури актуальною та доречною є загальновизнана традиційна класифікація таких принципів: а) загальноцивілізаційні (гуманізму, поваги до людської гідності, справедливості, рівності), б) загальноправові (верховенства права, законності, пріоритету прав та свобод людини, рівності), в) галузеві (принцип гарантованості права на отримання правничої допомоги), г) міжгалузеві (принцип уникнення конфлікту інтересів) та д) принципи правового інституту (самоврядність, конфіденційність).

Також доцільно принципи інституту адвокатури розподілити на групи за елементом правового інституту, в якому вони поширюються: 1) принципи діяльності адвокатів у сфері надання правничої допомоги; 2) принципи організації інституту адвокатури та її взаємовідносин з іншими суб'єктами правовідносин у державі, в тому числі, органами публічного управління; 3) індивідуалізовані принципи – принципи, що діють у взаємовідносинах

адвокатів з особами, яким надається правнича допомога; 4) принципи організації та діяльності адвокатського самоврядування.

Також можливо класифікувати принципи інституту адвокатури за:

- 1) спрямованістю: а) зовнішньоорганізаційні та б) внутрішньо організаційні;
- 2) за формальним вираженням: а) нормативні – ті, які безпосередньо закріплені у нормах права та б) не закріплені у чинному законодавстві, проте впливають із аналізу його змісту або ґрунтуються на правових традиціях;
- 3) за особливостями галузі права, в якій вони закріплені – матеріальні та процесуальні.

Висновки до Розділу 1

1. Запропоновано відобразити сутність і правову природу правничої допомоги, виокремлюючи її суб'єктивне, об'єктивне та функціональне розуміння. За суб'єктивним підходом правнича допомога – це конституційно закріплене позитивне право особи, яке становить частину її правового статусу та полягає в закріплених правових можливостях особи у визначених законодавством межах (у межах правового поля) та в правовий спосіб здійснювати охорону, захист і поновлення своїх прав, свобод та інтересів, що забезпечується за допомогою надання правничої допомоги, тобто допомоги, яка професійно надається особою-правником в окремих визначених законодавством випадках безоплатно.

За об'єктивним підходом правнича допомога – це інститут адміністративного права, а також урегульований нормами адміністративного права цілісний адміністративно-правовий механізм, який становить сукупність елементів: норм, цінностей, принципів, положень, інститутів, інституцій, методів, засобів, а також адміністративно-правових відносин та актів правозастосування, за допомогою яких забезпечується реалізація конституційного права особи на правничу допомогу.

За функціональним підходом правнича допомога – це діяльність відповідних суб'єктів щодо надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

2. Визначено, що категорія «незалежність» адвоката, з одного боку, є категорією необмеженою, що означає повну неупередженість адвоката у процесі здійснення ним своєї професійної діяльності, незалежність його від будь-яких зовнішніх впливів, рішень державних органів, підприємств, установ, організацій, а також свободу від будь-яких внутрішніх мотивів та утримання від надання особистих переваг, чи недоброзичливості, підпорядкування лише праву у процесі своєї діяльності. З іншого боку, зазначена категорія незалежності є обмеженою в тому аспекті, що проявляється виключно щодо професійної діяльності адвоката та у рамках реалізації його у правничій професії.

Виокремлено зовнішню та внутрішню складову незалежності адвоката у його професійній діяльності. Зовнішня – це сукупність правових, організаційних, матеріальних та інших гарантій, які забезпечують відсутність можливості будь-якого зовнішнього тиску, впливу на діяльність адвоката, прийняття ним рішень, складання документів, здійснення інших видів правничої допомоги. В тому числі, це незалежність від впливу держави, її органів, підприємств, установ, організацій, а також і відсутність будь-якого тиску у відносинах клієнт-адвокат, у яких адвокату забезпечені гарантії діяти виключно в рамках законодавства та формувати своє професійне бачення обсягів, видів та форм правничої допомоги у конкретній справі. Внутрішня складова незалежності адвоката у його професійній діяльності полягає здебільшого у внутрішньому переконанні, неупередженості, об'єктивності у здійсненні правового аналізу відповідної ситуації, справи, його неухильні наміри діяти чітко та лише у відповідності із чинним законодавством, безсторонньо та професійно, усвідомлення усієї повноти наявних у системі права України правових, матеріальних, організаційних гарантій.

3. Сформовано, що адвокатське самоврядування є не просто одним із виявів професійної самоідентичності адвокатів, хаотична чи неорганізована можливість адвокатів як членів певної професійної спільноти мати можливість самостійно вирішувати певні питання власної професійної діяльності. За змістом Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» право адвокатів на професійне самоврядування врегульоване таким чином, що адвокатське самоврядування ототожнюється із чітко структурованою системою органів, це чітко визначене організаційне утворення, яке має риси органу публічного управління та бере участь у вирішенні не лише питань організації та діяльності адвокатури, а й бере участь у взаємодії з іншими органами публічного управління, в тому числі, при формуванні органів державної влади, участі у контролі за їх діяльністю, справляє правовий вплив на їх діяльність.

За своєю сутністю та правовою природою метою адвокатського самоврядування є реалізація заснованого на самоврядній сутності адвокатури як інституту права на самостійне вирішення питань внутрішньої організації своєї діяльності, а також належного представлення адвокатури у взаємовідносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами, організаціями, фізичними та юридичними особами.

4. Запропоновано завдання адвокатського самоврядування, які визначені у законі, сформувані за такими групами: 1) внутрішньоорганізаційні: обговорення проблем внутрішньої організації діяльності адвокатів з безпосереднього надання правничої допомоги, формування шляхів їх вирішення, в тому числі, шляхом прийняття відповідних рішень органами адвокатського самоврядування, взаємодії органів адвокатського самоврядування із державними органами щодо надання пропозицій до законопроектів, іншої взаємодії щодо створення сприятливих умов для незалежної та ефективної адвокатської діяльності; закріплення та удосконалення правил адвокатської етики, напрацювання та удосконалення

практик адвокатської діяльності, її стандартів тощо; притягнення до дисциплінарної відповідальності, вирішення питань функціонування спільних органів, в тому числі, сплати внесків до органів адвокатського самоврядування; 2) зовнішні: взаємодія з іншими учасниками суспільних відносин щодо створення належних умов для професійної діяльності адвокатів; 3) квазі-адміністративні: ведення Єдиного реєстру адвокатів України, участь у формуванні Вищої ради правосуддя.

5. Зауважено, що принципи адвокатського самоврядування можна доповнити такими загальноправовими принципами: верховенство права та законність, пріоритет прав людини. Щодо спеціальних принципів, то законодавчий перелік принципів слід доповнити такими: неупередженість, незалежність, об'єктивність під час прийняття рішень, узгодження інтересів, автономії та рівності кожного учасника адвокатського самоврядування, колегіальність у прийнятті рішень, компетентність і спроможність, раціональне управління фінансами, підзвітність.

6. Визначено, що правові засади функціонування інституту адвокатури – це сукупність закріплених у відповідних нормативно-правових актах керівних ідей, положень, норм, якими врегульовано установчі, організаційно-правові, процедурні, процесуальні та інші аспекти функціонування інституту адвокатури України: 1) Установчі аспекти – це правове регулювання проблематики утворення адвокатури як інституту, набуття особою статусу адвоката (формування відповідних якостей представника правничої професії), утворення різних органів та структурних елементів адвокатури як цілісного правового інституту (органів адвокатського самоврядування, створення організаційно-правової основи, матеріальної бази адвокатури тощо; 2) організаційно-правові аспекти – це правове регулювання проблематики зовнішнього оформлення адвокатської діяльності: здійснення такої діяльності самостійно, шляхом створення адвокатського бюро, адвокатського об'єднання; організаційно-правового забезпечення діяльності адвокатури, зокрема, укладення договору про надання правничої допомоги, особливостей

зупинення та припинення права на заняття адвокатською діяльністю тощо;

3) процедурні аспекти – це нормативно-правове регулювання досить широкого спектру питань щодо безпосередньо діяльності адвокатури як у сфері надання правничої допомоги (законодавство багатьох галузей права, яким врегульовано процедури позитивної реалізації прав та свобод громадян: звернення до органів державної влади за наданням адміністративних послуг, подання заяв та скарг), так і у сфері вирішення питань внутрішньої організації діяльності – наприклад, правове регулювання порядку роботи Ради адвокатів України; 4) процесуальні аспекти – це врегульовані нормами процесуального права різні аспекти та елементи безпосередньої діяльності адвокатів щодо надання правничої допомоги особам у ході здійснення різних видів судочинства, на різних його стадіях, процесуальні форми участі адвоката, різновиди процесуальних документів, які складаються адвокатом та інші питання участі адвокатів у судових провадженнях.

7. Місце адміністративно-правових норм серед правових засад функціонування інституту адвокатури України схарактеризовано таким чином: 1) функціонування інституту адвокатури становить об'єкт адміністративно-правового регулювання у зв'язку з підвищеним рівнем суспільної значущості тих функцій, які вона реалізує в суспільних відносинах. Тому публічний інтерес у належному й ефективному функціонуванні інституту адвокатури обумовлює необхідність його охорони за допомогою засобів адміністративного права, визначення додаткових гарантій; 2) адміністративно-правові норми охоплюють значну частину аспектів функціонування інституту адвокатури (установчі аспекти (визначають процедури набуття права на заняття адвокатською діяльністю, створення організаційних форм адвокатської діяльності тощо); організаційно-правові аспекти; діяльність органів адвокатського самоврядування; процедурні аспекти діяльності адвоката; гарантійний аспект); 3) слугують для охорони, захисту й урегулювання тих сфер адвокатської діяльності, які означені підвищеною суспільною цінністю, зокрема шляхом закріплення

адміністративних процедур, правових гарантій, відповідальності; 4) потребують віднайдення оптимального співвідношення між втручанням держави та правових засобів у регламентацію функціонування адвокатури як правничої спільноти та між самоврядністю, професійним самовизначенням адвокатів та їхньої організації.

8. Виокремлено інститутоутворюючу (засадничу, основну, тобто ту, яка передбачена нормативно-правовим регулюванням) мету інституту адвокатури та відповідні їй завдання, а також додаткову з відповідними завданнями (ті, які не визначені нормативно-правовим регулюванням безпосередньо, проте також реалізуються адвокатурою за різними напрямками діяльності одночасно з виконанням основних мети й завдань).

9. Інститутоутворюючу мету інституту адвокатури розподілено на три напрями: 1) забезпечення реалізації та охорони прав, свобод і законних інтересів людини шляхом надання правничої допомоги; 2) участь у забезпеченні дотримання законності та правопорядку в усіх сферах суспільних відносин шляхом надання різних видів правничої допомоги; 3) забезпечення дотримання принципу стримувань і противаг у процесі здійснення публічного адміністрування шляхом реалізації професійного правничого контролю з боку громадськості в процесі надання професійної правничої допомоги.

10. Зауважено, що додаткова мета інституту адвокатури охоплює такі напрями: правопросвітництво; формування єдиних стандартів правничої професії; формування соціальної структури, що поєднана спільними звичаями, яка впливає на організацію соціального життя суспільства та формування традицій звернення за наданням професійної правничої допомоги, отримання кваліфікованих правничих послуг і якісної реалізації прав та інтересів.

11. Функціонування інституту адвокатури складає об'єкт адміністративно-правового регулювання у зв'язку із підвищеним рівнем суспільної значущості тих функцій, які вона реалізує у суспільних відносинах. Як наслідок, така фактична значущість функціонування зазначеного інституту трансформується у його публічну значущість, посилену роль та особливе

місце як у публічному управлінні, так і у формуванні та реалізації державної політики, функціонуванні та розвитку правової системи, системи державного устрою. Тому наведений публічний інтерес у належному та ефективному функціонуванні інституту адвокатури обумовлює необхідність його охорони за допомогою засобів адміністративного права, визначення додаткових гарантій.

12. Принципи інституту адвокатури визначено як сукупність основоположних ідей, керівних засад, на яких ґрунтується функціонування інституту адвокатури. Запропоновано класифікувати принципи інституту адвокатури за: 1) загальним підходом: а) загальноцивілізаційні (гуманізму, поваги до людської гідності, справедливості, рівності); б) загальноправові (верховенства права, законності, пріоритету прав та свобод людини, рівності); в) галузеві (принцип гарантованості права на отримання правничої допомоги); г) міжгалузеві (принцип уникнення конфлікту інтересів); д) принципи правового інституту (самоврядність, конфіденційність); 2) за елементом правового інституту, у якому вони поширюються: а) принципи діяльності адвокатів у сфері надання правничої допомоги; б) принципи організації інституту адвокатури та її взаємовідносин з іншими суб'єктами правовідносин у державі, зокрема органами публічного управління; в) індивідуалізовані принципи – принципи, що діють у взаємовідносинах адвокатів з особами, яким надається правнича допомога; г) принципи організації та діяльності адвокатського самоврядування; 3) за спрямованістю: а) зовнішньо організаційні; б) внутрішньоорганізаційні; 4) за формальним вираженням: а) нормативні – ті, які безпосередньо закріплені в нормах права; б) не закріплені в чинному законодавстві, проте впливають з аналізу його змісту або ґрунтуються на правових традиціях; 5) за особливостями галузі права, у якій вони закріплені, – матеріальні та процесуальні.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ІНСТИТУТОМ АДВОКАТУРИ

2.1 Проблемні питання надання первинної правничої допомоги інститутом адвокатури

С.Вилков підкреслює, що «у правничій літературі, присвяченій адвокатській діяльності, прийнято підкреслювати контрольню-стимулюючу функцію, яка притаманна адвокатурі, сутність якої полягає у спонуканні інших державних органів працювати наполегливо, відповідно до духу закону [21, с. 19; 59], адже вона виконує певною мірою роль важеля між різними гілками влади, виступаючи своєрідним, так би мовити «буфером», який збалансовує правозахисні інтереси громадянського суспільства з потребами й можливостями держави [22, с. 52]. За таких обставин, не виникає жодного сумніву в тому, що адвокатура в сучасній правовій системі виступає одним із інструментів самообмеження державної влади, спрямовуючи свою діяльність на виконання конституційної функції держави – реалізацію та захист прав і свобод людини» [23].

Враховуючи таку думку науковця, вважаємо за доцільне виокремити те, що адвокатуру не слід прирівнювати до усіх інших суб'єктів, що надають первинну правничу допомогу. З одного боку, адвокатурі відповідно до чинного законодавства, яке регулює безпосередньо надання правничої допомоги, не надається будь-яких особливих правових рис до її правового статусу, не виокремлюється її правовий статус саме у контексті правового статусу суб'єкта, що надає безоплатну правничу допомогу. Проте, з іншого боку, з системного аналізу усього чинного законодавства, в тому числі, і Конституції України та профільного закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прослідковуємо все ж її особливу роль у процесі надання

правничої допомоги загалом, яка може розглядатися триєдиною: 1) як суб'єкт, який безпосередньо надає первинну та вторинну правничу допомогу; 2) як суб'єкт, якому надано виняткове право щодо надання окремих видів правничої допомоги; 3) як суб'єкт, який водночас існує і в системі безоплатної первинної і вторинної правничої допомоги та поза цією системою, зберігаючи самодостатність та незалежність. Саме цей прояв заслуговує на окрему науково-теоретичну та законодавчу увагу, оскільки не завжди при прийнятті нормативно-правових актів враховується зазначений аспект функціонування інституту адвокатури як самоврядного інституту. У зазначеному прояві адвокатура як інститут поряд із безпосередньою функцією надання первинної і вторинної правничої допомоги, також не перестає здійснювати і важливу функцію забезпечення системи стримувань та противаг у процесі реалізації і застосування права усіма суб'єктами правовідносин в Україні, в тому числі, і державними органами та установами, іншими суб'єктами владних повноважень.

Важливою сферою адміністративно-правового аспекту діяльності адвокатури щодо надання первинної правничої допомоги є надання адвокатурою безоплатної первинної правничої допомоги, адже це є важливою гарантією захисту прав та свобод людини і громадянина.

Відповідно до чинного законодавства, а саме Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI[7], «безоплатна первинна правнича допомога - вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна первинна правнича допомога включає такі види правничих послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги

в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації» [7].

Також законом, надання безоплатної первинної правничої допомоги в Україні є: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 4) спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади; 5) юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку; 6) адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку» [7].

Право на безоплатну первинну правничу допомогу є, так би мовити, базовим, загальним, таким, що належить до структури конституційно-правового статусу особи незалежно від її майнового стану, інших особливостей правового статусу особи, а також від сфери правового регулювання. Тобто, право на отримання правової інформації, роз'яснення своїх прав та свобод у конкретній сфері, має кожен. Проте, також доцільно зауважити певну нечіткість формулювань законодавства з приводу реалізації права на безоплатну первинну правничу допомогу з боку адвокатури.

Відповідно до Закону визначено досить широке коло суб'єктів, які уповноважені надавати безоплатну правничу допомогу, та серед них зазначена адвокатура. Проте не передбачено чіткі підстави та процедури, коли саме органи адвокатури залучаються до надання саме безоплатної первинної правничої допомоги.

Д.О.Андреев звертає увагу на те, що «практика надання правової допомоги в Україні провалюється, особливо це стосується принципу вільного вибору адвоката та допущення дискримінації осіб за економічним і майновим станом. Водночас у системі правової допомоги наразі відсутні критерії для надання правової допомоги малозабезпеченим особам та відсутність

встановлених часових рамок для визначення фінансового стану особи, і, як наслідок, правова допомога пропонується будь-кому, хто забажає, без огляду на його фінансові можливості. Система правової допомоги, яка існує зараз в Україні, створює реальну загрозу незалежності адвокатській професії, включаючи судову систему і верховенству права. Нарешті, є численні звіти про явища корупції та зловживань владою, включаючи затримки в отриманні правової допомоги, насильницькі дії, адвокати, що вимагають додаткових виплат. Закон про адвокатуру та міжнародні стандарти вимагають, щоб адвокатська практика була незалежною професійною діяльністю, у тому числі незалежністю від держави. Більше того, є можливість для держави мати вплив на значну кількість адвокатів з надання правової допомоги. Таким чином, державою допускається неналежне і домінуючий вплив не лише на професію адвоката, але й на ці інституції, які вирішальними для існування верховенства права та незалежності суду в Україні» [60, с. 163].

Відповідно до статті 12 Закону №3460, «Органи місцевого самоврядування можуть укладати з адвокатами та іншими фахівцями у відповідній галузі права договори про надання безоплатної первинної правничої допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Порядок залучення органами місцевого самоврядування адвокатів та інших фахівців у відповідній галузі права до надання безоплатної первинної правничої допомоги затверджується Кабінетом Міністрів України. Порядок надання безоплатної первинної правничої допомоги суб'єктами, що створюються або залучаються за договорами органами місцевого самоврядування, затверджується Кабінетом Міністрів України» [7].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо організації надання безоплатної первинної правничої допомоги органами місцевого самоврядування» від 13.10.2023 №1088 передбачено конкретні положення щодо залучення органами місцевого самоврядування адвокатів до надання безоплатної первинної правничої допомоги. Зокрема, визначено, що «залучення адвокатів та інших фахівців у відповідній галузі права до надання безоплатної первинної правничої допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці здійснюється органом місцевого самоврядування на підставі договору, укладеного за результатами закупівель послуг з надання безоплатної первинної правничої допомоги, проведених відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», інших актів законодавства у сфері публічних закупівель з урахуванням обмежень, визначених Законом України «Про запобігання корупції»» [61].

«Безоплатна первинна правнича допомога надається переважно в письмовій формі, усна форма може застосовуватися виключно за вимогою заявника. Кожна письмова відповідь на звернення підписується надавачем правничої допомоги, який її підготував, реєструється в установленому порядку та передається (надсилається) заявнику протягом 10 днів з дня надходження звернення. Копія такої відповіді залишається у надавача правничої допомоги» [61].

Постановою визначена структура надання правничої допомоги: «консультації або роз'яснення з правових питань надаються заявнику в письмовій формі з дотриманням такої структури: коротка суть питання, з яким звернувся заявник; посилання на: - акти законодавства;- судову практику (аналіз практики та узагальнення органів судової влади у разі наявності);- роз'яснення уповноважених державних органів (за потреби); зразки документів, цивільно-правових договорів тощо (за потреби); пропозиції щодо можливих варіантів вирішення питання, з яким звернувся заявник, зокрема альтернативних способів (за наявності); висновок/рекомендація для вирішення

правового питання або аргументація щодо неможливості його вирішення чи проблеми в цілому» [61].

«Моніторинг діяльності надавача правничої допомоги органами місцевого самоврядування може проводитися шляхом: спостереження за роботою надавача правничої допомоги; збору та аналізу кращих практик; моніторингу дотримання порядку надання послуг; телефонного опитування заявників (протягом одного - двох днів після отримання заявником послуги); анкетування заявників, яке дає змогу зібрати первинні дані щодо роботи надавача правничої допомоги; аналізу обліку часу надавача правничої допомоги, який витрачається на надання безоплатної первинної правничої допомоги; аналізу даних щодо співвідношення кількості зареєстрованих та опрацьованих звернень» [61].

Аналізуючи наведені вище норми в їх сукупності, зауважимо, що на наш погляд, у наведеній сфері наявна можливість для відповідних зловживань. Зокрема, ні в Законі №3460, ані у Постанові №1088, не передбачено та не визначено того, що предметом договору з адвокатом, який залучається до надання безоплатної первинної правничої допомоги є не лише надання відповідних консультацій, роз'яснень, а й оплата надання таких правничих послуг згідно чинного законодавства. Визначено лише, що надання такої допомоги здійснюється за результатами договору щодо публічних закупівель. Жодним чином не визначені критерії обрахунку вартості таких послуг. Також наявні недостатні законодавчо визначені критерії обрання відповідного фахівця: закріплено, що до надання первинної правничої допомоги може надаватися як адвокат, так і інший фахівець, який має відповідну освіту. Яким чином доцільно визначати «відповідність» та «належність» фахівця для надання саме визначеного виду правничих послуг чинним законодавством не визначено.

Доцільно висловити також і думку, що у нормативно-правовому регулюванні надання первинної правничої допомоги адвокатами бракує збалансованого підходу, що, як наслідок, має місце порушення незалежності

адвоката у своїй діяльності, у формуванні ними власних стратегій захисту. Адвокати, по суті, потрапляють в організаційно-правову та фінансову залежність від суб'єкта, що здійснює публічне адміністрування у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги, та, відповідно, його дії у справах про надання такої допомоги визначаються саме тими суб'єктами, які в подальшому будуть оцінювати якість надання такої допомоги, та оплачувати винагороду адвокату.

Такі міркування також підтримуються і іншими науковцями, які зауважують, що «одним із головних недоліків Закону про правову допомогу є те, що в ньому не закріплено принципу вільного вибору адвоката, що не узгоджується зі статтею 59 Конституції України. Крім того, Закон також безпосередньо сприяє дискримінації за економічною та майновою ознаками. Закон «Про правову допомогу» досі не визначає конкретних критеріїв надання правової допомоги особам з низьким рівнем доходу, ані терміни перевірки фінансового стану особи проти яких порушено справу. Як наслідок, така правова допомога наразі надається (за рахунок державних коштів) будь-кому незалежно від його матеріального стану» [62]. У низці положень Закону про адвокатуру неодноразово наголошується, що адвокатська діяльність є незалежна професійна діяльність, у тому числі незалежність від держави чи органів місцевого самоврядування. Ця незалежність однак порушується, наприклад, враховуючи Постанову №1088, органи місцевого самоврядування вправі моніторити якість надання первинної правничої допомоги, а також можуть вимагати від адвокатів надати підтверджуючі документи, необхідні для отримання винагороди за послуги правової допомоги, які можуть містити конфіденційну інформацію про матеріали справи. Як наслідок, ряд осіб у системі правової допомоги можуть мати доступ до документації на умовах адвокатської таємниці. Це є порушенням українського законодавства та міжнародних стандартів [63]».

Водночас Ю.О.Сєдих зауважує, що наявна «недосконалість механізму надання юридичної допомоги; наявність певної залежності адвокатських

утворень від діяльності органів державної влади; нестача самостійного, корпоративного регулювання адвокатських утворень; відсутність реальної незалежності адвокатів тощо. Виходячи з вищенаведеного, доцільним є посилення контролю за станом фінансування, порядком оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу. На момент прийняття чинного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не були створені основні інституції Національної асоціації адвокатури України (НААУ), тому досі ця сфера регулювалася державою, і є прикрі випадки порушення принципів незалежності в роботі центрів з надання правової допомоги» [64, с. 162; 65, с. 160].

Дійсно, у процесі надання безоплатної первинної правничої допомоги нівелюється право особи на вільний вибір адвоката. Також, на наш погляд, прослідковується відсутність законодавчої уваги до регулювання участі представників органів адвокатського самоврядування у процесі визначення стандартів надання безоплатної правничої допомоги, у затвердженні основних положень та норм, стандартів процедур надання такої допомоги з метою удосконалити механізми забезпечення незалежності адвокатури як окремого самодостатнього утворення. Адже, саме адвокати – особи, які мають відповідну освіту, стаж, склали іспити та здобули свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, є компетентними представниками правничої професії, які повинні брати участь у розробці та затвердженні стандартів надання безоплатної правничої допомоги, процедур участі адвокатів у відповідних категоріях справ, а не лише орган виконавчої влади у односторонньому порядку.

На думку Ю.В.Ковбасюка, «адміністрація системи безоплатної правничої допомоги державою загалом по суті здійснюється через Міністерство юстиції. А це сприє неправомірному впливу на розподіл справ між адвокатами правової допомоги» [66, с.102]. такий же висновок можна зробити і у справах первинної правничої допомоги: адміністрація надання такої допомоги здійснюється через органи державної виконавчої влади

шляхом визначення стандартів її надання, процедур залучення адвокатів, форми надання такої допомоги, навіть структури безпосередньої консультації правника. В той же час, у випадку надання первинної безоплатної правничої допомоги до структури органів, що адмініструють таке надання, додається і орган місцевого самоврядування, який шляхом використання наданих дискреційних повноважень самостійно визначає, якого адвоката слід залучити для надання відповідного виду первинної правничої допомоги.

П.Валко зазначив, що «ряд зауважень Національної асоціації адвокатів України знайшов підтримку в наукових статтях виданих представниками наукового юридичного товариства. Наприклад, Н. Артем'єва у 2018 році, досліджуючи «Суб'єкти, які надають безоплатну правову допомогу у цивільному судочинстві України», відзначала, що «віднесення законодавцем Центрі віз надання безоплатної вторинної правової допомоги до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги не є правильним, оскільки останні не здійснюють безпосереднього надання безоплатної правової допомоги, а займаються виключно перерозподілом справ між адвокатами» [67, с. 9].

Національна асоціація адвокатів України звертала увагу на те, що «принцип адвокатської таємниці порушується через доступ певних посадовців до матеріалів справи; існують проблеми з оплатою праці призначених державою адвокатів системи безоплатної правової допомоги; має місце (непрозорий) розподіл справ серед адвокатів державними посадовцями і надмірні адміністративні та звітні вимоги для адвокатів. Існують також питання, пов'язані з оплатою праці адвокатів, які у відсотковому співвідношенні є значно меншою сумою, ніж бюрократичні витрати та витрати на управління системою» [68, с. 4].

«Також повідомлялося що є затримки з перерахуванням коштів адвокатам за надані послуги. Недостатня або затримка винагороди сприяє, у кращому випадку, більшій залежності адвокатів щодо державних, у гіршому випадку, корупційних дій [69]. Викликом подальшої незалежності юридичної професії є система допуску адвокатів до системи правової допомоги, шляхом

створення додаткового, непрозорого тестування та підбір адвокатів. Така практика є не лише двосторонньою, а й фактично формою держави регулювати вибірковий контроль над тим, яким адвокатам дозволено займатися юридичною практикою [70]. Справжню загрозу становить також намір держави розширити ліцензування адвокатів з надання правової допомоги на майбутню незалежність юридичної професії та можливість державного домінування над професією [70].

Т.М.Юзько вважає, що «існуюча на даний час система з відбору адвокатів і їх допуску до системи БВПД дуже часто створює штучні бюрократичні бар'єри. Такий підхід є прихованою формою державного регулювання та не завжди забезпечує справедливий відбір адвокатів, яким дозволяється практикувати в системі БВПД. Така ситуація є неприпустимою, адже всі адвокати вже пройшли попередню підготовку та підтвердили свою кваліфікацію під час складання спеціалізованого іспиту [71, с. 21].

П. Валко відзначає, що «особливості статусу адвоката в системі безоплатної правової допомоги України: а) пов'язані з протиріччям, що виникає в системі безоплатної правничої допомоги з приводу неможливості у повній мірі забезпечити реалізацію конституційного права особи на вільний вибір захисника своїх прав. Для забезпечення цього права необхідно забезпечити високий рівень обізнаності осіб про кожного окремого адвоката, а також високу швидкість комунікацій між особою що потребує правової допомоги та центрами з надання вторинної правової допомоги. На погляд вченого, досягнути подібних характеристик можливо лише шляхом інтенсивної діджиталізації; б) особливості стосуються певним чином підвищеного рівня регуляції діяльності адвокатів, яка з одного боку суперечить чинній нормативно-правовій нормі про незалежність адвокатури від органів державної влади, а з іншого спрямовується на підвищення якості безоплатної правничої допомоги. Вирішувати це питання доцільно шляхом стимулювання адвокатів та зниження рівня бюрократизації й залежності від державних структур. Позитивний вплив на підвищення якості надання

правових послуг також можна досягнути за рахунок впровадження публічних рейтингів та показників якості роботи адвокатів шляхом діджиталізації» [73].

2.2 Організація надання вторинної правничої допомоги інститутом адвокатури

Надання вторинної правничої допомоги є таким видом гарантій з боку держави у сфері правничої допомоги, що передбачає надання кваліфікованих послуг професійними правниками. Саме тому під час надання вторинної правничої допомоги однією із провідних є роль саме інституту адвокатури, адже частка правничих послуг, які надаються адвокатами у сфері вторинної правничої допомоги є доволі суттєвою, переважаючою усі інші види послуг, які надаються іншими суб'єктами.

Окреслюючи організацію надання вторинної правничої допомоги інститутом адвокатури, доцільно розкрити особливості правового регулювання зазначеного питання. З аналізу змісту, духу та правового режиму усієї сукупності нормативно-правових актів, якими врегульована досліджувана проблематика, варто підкреслити значну та переважаючу роль саме адміністративно-правового компоненту у зазначеній сфері. Саме нормативно-правові акти галузі адміністративного права складають основу та правової регламентації зазначеного питання.

Розкриваючи саме адміністративно-правовий аспект діяльності адвокатури щодо надання вторинної правничої допомоги, доцільно акцентувати увагу на наданні нею вторинної безоплатної правничої допомоги. Адже діяльність адвокатури саме у наведеній сфері відіграє важливу роль у забезпеченні принципу законності, реалізації прав та свобод людини. Крім того, саме зазначена сфера зазначає найбільшого адміністративно-правового регламентування.

Якщо визначити сукупність нормативно-правових актів, якими безпосередньо врегульована організація надання безоплатної вторинної правничої допомоги, то насамперед варто відзначити, що основними нормативно-правовими актами, які регулюють надання безоплатної вторинної правничої допомоги інститутом адвокатури є наступні : Закони України «Про безоплатну правову допомогу», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги» від 28.12.2011 р. № 1362; «Про затвердження Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі» від 11.01.2012 р. № 8; «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» від 28.12.2011 р. № 1363; «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції» від 06.06.2012 р. № 504; «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу» від 17.09.2014 №465, а також накази Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» від 30.04.2015 р. № 633/5; «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі» від 25.02.2014 №386/5; «Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі» від 21.12.2017 р. № 4125/5; «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги» від 02.07.2012 р. № 967/5 та інші.

Аналізуючи особливості такої системи нормативно-правових актів насамперед робимо наступні висновки: 1) переважання підзаконного регулювання окресленого питання, регламентація проблематики надання безоплатної вторинної правничої допомоги здебільшого на рівні підзаконних нормативно-правових актів, встановлення численних деталізованих адміністративних процедур, значна деталізація правових норм, положень, стандартів у визначеній сфері; 2) суттєва (навіть визначальна та провідна) роль у правовій регламентації питання надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури та загалом належить Міністерству юстиції України, яке приймає більшість регулятивних нормативно-правових актів у зазначеній сфері, визначаючи переважну більшість правил, норм, процедур, стандартів, фактично зосереджуючи повноваження щодо правового регулювання особливостей надання вторинної правничої допомоги в особі одного органу виконавчої влади; 3) недостатня сталість та незмінність змісту правового регулювання надання вторинної правничої допомоги, яка обумовлюється підзаконним характером нормативно-правових актів, якими воно регламентується, адже підзаконні нормативно-правові акти досить часто змінюються, доповнюються, скасовуються.

Розкриваючи безпосередньо специфіку правового регулювання, зауважимо, що відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», «безоплатна вторинна правнича допомога - вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правнича допомога включає такі види правничих послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру» [7].

«Право на безоплатну вторинну правничу допомогу згідно з цим Законом та іншими законами мають такі категорії фізичних осіб:

1) повнолітні особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід, розрахований відповідно до методики, затвердженої Міністерством юстиції України, не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також особи з інвалідністю, які отримують пенсію або державну соціальну допомогу відповідно до законів України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" і "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю", у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для працездатної особи, - на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону; 2) діти - на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону; 3) особи, до яких застосовано адміністративне затримання, - на правничі послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону; 4) особи, до яких застосовано адміністративний арешт, - на правничі послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону; 5) особи, які відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України вважаються затриманими, - на правничі послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, а також на правничі послуги, передбачені пунктом 2 частини другої статті 13 цього Закону, у разі якщо такі особи є заявниками, визнані потерпілими або є свідками в іншому кримінальному провадженні, у зв'язку з незаконністю такого затримання, у разі порушення прав затриманої особи, застосування насильства, катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження під час затримання, до завершення відповідних проваджень; 6) особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, - на правничі послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, а також на правничі послуги, передбачені пунктом 2 частини другої статті 13 цього Закону, у разі

застосування до таких осіб насильства, катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження під час перебування під вартою; 7) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України залучається захисник для здійснення захисту за призначенням, - на правничі послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, а також на правничі послуги, передбачені пунктом 2 частини другої статті 13 цього Закону, у разі застосування до таких осіб насильства, катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження; 8) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України залучається захисник для проведення окремої процесуальної дії, - на правничі послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону; 9) особи, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі, - на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону; 10) іноземці та особи без громадянства, затримані з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з моменту затримання; 11) внутрішньо переміщені особи - на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону; 12) особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, та особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань, - на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону; 13) особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з питань, що пов'язані з реабілітацією; 14) особи, які постраждали від торгівлі людьми, - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з питань, пов'язаних із захистом їхніх прав, визначених Законом

України "Про протидію торгівлі людьми"; 15) особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з питань, пов'язаних із захистом їхніх прав, визначених законами України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" і "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків";

Суб'єкти права на безоплатну вторинну правничу допомогу, визначені пунктами 1, 14, 17, 19, 20, 26-29 частини першої цієї статті, мають право на отримання такої допомоги не більше шести разів протягом бюджетного періоду та одночасно не більше ніж за шістьма рішеннями про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, прийнятими центрами з надання безоплатної правничої допомоги» [7].

«Суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги в Україні є: 1) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 2) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу» [7].

Зі змісту наведених статей Закону, робимо висновок про те, що надання безоплатної вторинної правничої допомоги спрямоване на створення для усіх осіб рівного доступу до правосуддя та отримання кваліфікованої правничої допомоги усіх видів. Йдеться саме про рівноправність, тобто про створення для усіх осіб (суб'єктів правовідносин) у державі рівних стартових можливостей для отримання правничої допомоги.

Також, аналізуючи особливості правових характеристик тих категорій осіб, яким за Законом надається право на безоплатну вторинну правничу допомогу, можемо виокремити, що наведена допомога є таким видом державних гарантій, в яких закладено все ж не лише одна, а три функції (напрямки, характеристики): 1) функція забезпечення соціальної справедливості у можливостях отримати кваліфіковану правничу допомогу (це надання вторинної правничої допомоги особам із низьким рівнем доходу (малозабезпеченим), дітям, особам, які постраждали від сімейного

насилюства). Тобто вторинна правнича допомога надається тим особам, які базово мають нижчі за середньостатистичні можливості у тому, щоб скористатися правом на кваліфіковану допомогу правника, що обумовлене, наприклад, їхнім низьким доходом, особливостями характеристик особи – вік, та відповідний йому обсяг правомочності, що унеможлиблює здатність особи самостійно забезпечити собі кваліфіковану правничу допомогу, складні життєві обставини; 2) стимулююча функція – це функція надання права на безоплатну вторинну правничу допомогу особам, які мають особливі трудові заслуги перед державою. У зазначеному випадку не обов'язково зазначені особи мають нижчу можливість (фінансову, організаційну, інформаційну тощо) у забезпеченні собі кваліфікованої правничої допомоги, проте внаслідок їхніх особливих заслуг перед державою така допомога надається їм як заохочення, додаткова гарантія, а також стимулює інших осіб до активної участі у розвитку та охороні публічних цінностей; 3) функція щодо забезпечення базових загальновизнаних стандартів у сфері реалізації прав людини та осноповоложних принципів а правових ідей у відповідних видах правозастосовних проваджень. У зазначеному випадку така державна гарантія не орієнтується на певні характеристики особи, а надається стосовно певних видів проваджень чи стосовно певних видів вторинної правничої допомоги. Наприклад, всім особам під час адміністративного арешту, у разі затримання, тримання під вартою, усім особам, які засуджені до покарання у вигляді довічного позбавлення волі тощо.

Переходячи до розкриття підзаконних актів, якими врегульована організація надання вторинної правничої допомоги адвокатурою, проаналізуємо норми Наказу Міністерства юстиції «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі» від 21.12.2017 №4125/5. З його змісту вбачається, що надання такої допомоги досить детально регламентовано. А насамперед регламентується процедура надання такої допомоги, її зміст, а також відповідні процесуальні

та процедурні документи, які необхідно оформити адвокату у кримінальному процесі, надаючи особі безоплатну вторинну правничу допомогу. Відтак, за наказом, «не пізніше семи робочих днів після отримання доручення захисник адвокат проводить перше конфіденційне побачення з клієнтом, з'ясовує обставини справи, отримує від нього інформацію, що має правове значення, ознайомлюється з наявними у клієнта документами та з'ясовує бажаний для клієнта результат. У разі необхідності отримання інформації чи документів, що можуть бути надані виключно клієнтом, адвокат повідомляє про це клієнта та роз'яснює неможливість подальшого виконання доручення без наданих клієнтом інформації чи документів» [73].

Також наказ закріплює, що «основними джерелами інформації для перевірки дотримання стандарту є протокол узгодження правових питань щодо представництва за дорученням (додаток 1) та акт приймання-передавання документів (копій документів)/речей (речових доказів) (додаток 2)» [73].

Також врегульовано, що «після вивчення обставин справи адвокат переконується у наявності фактичних і правових підстав для виконання доручення та доводить їх до клієнта. Адвокат повідомляє клієнту, який час і обсяг роботи вимагатимуться для виконання цього доручення та які правові наслідки досягнення результату, що бажає клієнт. При цьому адвокат не гарантує клієнтові досягнення певного результату виконання доручення та не сприяє прямо або опосередковано формуванню у нього необґрунтованих сподівань, а також уявлення, що адвокат може вплинути на результат іншими засобами, крім сумлінного виконання своїх професійних обов'язків. За результатами обговорення адвокат з клієнтом узгоджує правову позицію у справі» [73].

В цілому у зазначеному наказі здійснено спробу чітко та максимально деталізовано врегулювати усі дії адвокатів, які вони повинні здійснювати під час надання безоплатної вторинної правничої допомоги у цивільному, адміністративному та кримінальному процесах. З одного боку, наведену

тенденцію слід охарактеризувати, як позитивну. Оскільки, безумовно, безоплатна вторинна правнича допомога є гарантією держави, яка, в тому числі, фінансується за рахунок бюджетних асигнувань. А отже, держава, оплачуючи відповідні правничі послуги, вправі визначати якість таких послуг, перевіряти дотримання стандартів при наданні такої допомоги. Крім того, оскільки вторинна правнича допомога є гарантією держави, яка, в тому числі, відображає стан забезпечення та реалізації прав і свобод людини, то це також кореспондує тому, що держава зобов'язана гарантувати якість надання вторинної правничої допомоги, дотримання відповідних стандартів, відповідність змісту правничих послуг, що надаються адвокатами тій конкретній ситуації порушення чи не визнання права, процесуальній дії. Необхідно забезпечити, щоб адвокатом був здійснений відповідний обставинам справи правовий аналіз ситуації, та наданий чітко той обсяг правничої допомоги, яка є належною та співмірною.

Проте, з іншого боку, в наказі прослідковується брак чіткості у визначенні конкретних стандартів надання вторинної правничої допомоги в певних випадках. Наприклад, у справах на стадії досудового врегулювання цивільного або адміністративного спору «якщо інформації, яку надав клієнт, недостатньо для з'ясування всіх обставин справи, адвокат вживає всіх можливих заходів для отримання такої інформації, збирає відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку» [74]. Формулювання «всі можливі заходи» є досить неоднозначним для сприйняття, та може у реальному прояві включати різні заходи, що вживаються адвокатом, різний обсяг дослідження обставин, складення різної кількості процедурних документів.

У порівнянні з попереднім наказом «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі» від 25.02.2014 №386/5, зазначений наказ, що аналізується містить більш прогресивні положення у частині, наприклад, в якій саме адвокату надається більше притаманних йому згідно законодавства повноважень: визначення та

узгодження правових позицій, неприпустимість попереднього гарантування певного результату. Також позитивним є закріплення і можливості оскарження випадків порушення професійних прав адвоката, що віднесено до стандартів надання вторинної правничої допомоги.

Також, з іншого боку, надмірне регулювання конкретних дій адвокатів під час надання безоплатної вторинної правничої допомоги може призводити до зайвої формалізованості процесу її надання, здійснення акценту на оформленні виключно усіх документів, які би виступали джерелом для подальшої перевірки стандартів надання такої правничої допомоги. Обмеженість часу на вчинення конкретних процесуальних дій, надання правничих послуг, а також фізичних та організаційних ресурсів адвоката поряд з вимогою адміністративно-правового регулювання детально документувати процес надання вторинної правничої допомоги може призвести до того, що відбудуться відповідні втрати у змісті надання правничих послуг, а також у їхній націленості на результат – забезпечення дійсної охорони та захисту прав і свобод людини. На нашу думку, досить суперечливим є закріплене у Наказі №4125/5 положення про те, що одночасно адвокат може виконувати 30 доручень. Не визначено, чим саме обґрунтована саме така кількість доручень, яка може одночасно перебувати на виконанні у адвоката, яким чином вираховувалася можливість адвоката водночас надавати вторинну правничу допомогу у такій кількості справ, яким саме нормативам відповідає така кількість справ, чи враховувалася їхня складність, кількість процесуальних чи процедурних дій, які необхідно вживати у різних справах, складність самого документа, його об'ємність, час, що витрачається на формування правової позиції та стратегії, оскільки у різних справах та за різними дорученнями він є різним.

Також «надмірна регламентація дій адвокатів у процесі надання вторинної правничої допомоги може негативно позначитися на їхній професійній самодостатності та незалежності. Нівелюється надане законодавством право адвоката надавати незалежну правову оцінку правовому

спору, обставинам справи, а також обирати доцільність вчинення тієї чи іншої процесуальної дії, зміст процесуальних документів, будувати стратегію захисту чи правову позицію сторони судового розгляду. Отже, аналізуючи положення адміністративно-правового регулювання, вважаємо за необхідне підкреслити важливість більш оптимізованого підходу до визначення стандартів надання правничої допомоги адвокатами» [74, с.137].

Також, увагу привертає, наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу» від 17.09.2014 №465. З наказу прослідковується наявність досить складної формули для обчислення розміру оплати послуг адвокатів. Відтак, розмір винагороди адвоката за надання правничої допомоги:

$$P_{\text{затр./ОПД/екс}} = (2 \times K_{\text{виїздів}} + 2 \times K_{\text{ос. кат}} \times K_{\text{дій}} \times K_{\text{оск}} \times K_{\text{прип}}) \times X_{\text{Огод}} \times K_{\text{ос. час}} \times K_{\text{звіт}},$$

Де 2 - розрахунковий час (у годинах), що витрачається адвокатом на проїзд для конфіденційного побачення з особою, якій надається правнича допомога, участі у процесуальних діях та/або збирання доказів, а також у зворотному напрямку;

$K_{\text{виїздів}}$ - кількість виїздів адвоката для побачення з особою, якій надається правнича допомога, участі у процесуальних діях та/або збирання доказів;

2 - мінімальний розрахунковий час (у годинах), що витрачається адвокатом на надання правничої допомоги особі;

$K_{\text{ос. кат}}$ - коефіцієнт особливої категорії особи, якій надається правнича допомога, що застосовується у випадках та із значеннями, наведеними в підпункті 3.1 пункту 3 цієї Методики;

$K_{\text{дій}}$ - коефіцієнт кількості дій адвоката з надання правничої допомоги, значення якого наведено в підпункті 3.2 пункту 3 цієї Методики;

$K_{\text{оск}}$ - коефіцієнт оскарження рішення щодо обрання запобіжного заходу особі, якій надається правнича допомога, або рішення про екстрадицію, що

застосовується у випадках та із значеннями, наведеними в підпункті 3.3 пункту 3 цієї Методики;

$K_{\text{прип}}$ - коефіцієнт припинення участі адвоката до завершення строку дії доручення для надання правничої допомоги, що застосовується у випадках та із значеннями, наведеними в підпункті 3.4 пункту 3 цієї Методики;

$O_{\text{год}}$ - розмір оплати за годину роботи адвоката з надання правничої допомоги, що наведений у пункті 2 цієї Методики;

$K_{\text{ос. час}}$ - коефіцієнт особливого часу надання правничої допомоги, що застосовується у випадках та із значеннями, наведеними в підпункті 3.5 пункту 3 цієї Методики;

$K_{\text{звіт}}$ - коефіцієнт подання адвокатом акта, значення якого наведені в підпункті 3.6 пункту 3 цієї Методики» [75].

Як бачимо, знову у адміністративно-правових нормах застосовано формалізований підхід до обрахунку вартості правничих послуг, що надаються адвокатом. Зокрема, кількість дій, коефіцієнт оскарження, швидкість надання акту про надання правничої допомоги тощо. Тобто не надається оцінка дійсному змісту надання правничої допомоги, наскільки адвокатом було забезпечено захист прав клієнта, результат надання такої правничої допомоги, задоволеність клієнта наданими послугами, повнота та співмірність вжитих процесуальних (процедурних) заходів, дій, зміст складених процесуальних документів, ефективність стратегії захисту, а також відповідність правової позиції, сформованої адвокатом, обставинам справи тощо. Таким чином, зазначене не сприяє націленості адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу на розкриття дійсної професійної компетентності у наведених справах. А навпаки, швидкості складення формальних документів для підтвердження того, що формально відповідні дії були здійснені, орієнтованість на звітність перед адміністративним органом, а не на інтереси клієнта.

Поряд з тим, аналізуючи фактичний стан надання вторинної правничої допомоги, зауважимо, що сьогодні це надзвичайно великий обсяг випадків

необхідності надання такої допомоги. Так, за звітністю Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, «структура вторинної правової допомоги обумовлює 178 991 випадок надання такої допомоги. З цієї загальної кількості: • 133 046 (74%) випадків включають у себе надання вторинної правової допомоги адвокатами. • 45 984 (26%) випадків охоплюють надання вторинної правової допомоги співробітниками місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги (МЦ) [76]. Результати порівняння статистики судових органів та статистики Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги (КЦ) за виданими дорученнями є інформативними. Наприклад, у 93 070 випадках, коли безоплатна вторинна правова допомога (БВПД) надавалася регіональними центрами, це було здійснено виключно адвокатами. Із цієї кількості, 18 352 доручення стосувались захисту затриманих осіб у справі про кримінальне правопорушення, 49 175 – доручення на захист за призначенням, 3 935 – доручення на захист у випадках застосування примусових заходів медичного характеру, ізагалом - 71 462 доручення. Проте іноді на одну справу може видаватися два доручення. У певних випадках доручення можуть бути видані, але справа так і не потрапила до суду [70].

Звіт судової влади свідчить про те, що до суду у 2021 році надійшло 116 043 кримінальних проваджень. Шляхом приблизного порівняння можна зробити висновок, що адвокати з системи безоплатної правової допомоги (БПД) були залучені до 61% справ кримінального провадження. Наведені цифри вказують на значний внесок БПД у загальну структуру правової допомоги. Вони також вказують на розрив між відсотком залучених адвокатів і загальним обсягом справ, в яких вони беруть участь. Частка адвокатів, які беруть участь, є невеликою, проте вони мають значний обсяг роботи, що гарантує їм підвищений доступ до клієнтів» [77].

Адвокати надають левову частку правничих послуг у сфері безоплатної вторинної правничої допомоги. А тому, державі доцільно багато уваги та ресурсів, зокрема, законодавчих та фінансових, зосередити на належній

організації взаємодії з адвокатами у наведеній сфері. А саме у напрямі створення мотиваційних важелів для розкриття професійності адвокатів у наведеній сфері, надання ними вторинної правничої допомоги якісно та з дійсним дотримання стандартів.

І.О.Гребененко підкреслює, «що саме вторинна БПД є істотною, професійною та значущою, і на цьому рівні адвокати надають 74% правової допомоги. Особливо у сфері кримінального судочинства, де вони забезпечують 100% БПД. При цьому адвокати з БПД брали участь у практично половині справ кримінального провадження, що свідчить про високий рівень впливу системи БПД на цю сферу» [78].

Проте, з аналізу наявного нормативно-правового регулювання, а також і статистики, що надається Координаційним центром з надання безоплатної правової допомоги, прослідковуємо, що сьогодні наявні численні проблеми у наведеній сфері, а зокрема, у сфері організації надання вторинної правничої допомоги саме адвокатами. Безоплатна вторинна правнича допомога є такою правовою гарантією держави для громадянина, яка потребує кваліфікованого підходу у її наданні, застосування спеціальних знань, вмінь та навичок. Саме тому, адвокати є ключовою ланкою у забезпеченні надання населенню саме вторинної правової допомоги.

Таку ж думку підтримує і В.І. Цимбалюк, який зауважує, що «саме адвокати надають безоплатну вторинну правову допомогу і в межах системи, створеної державою для забезпечення відповідного права, що передбачено в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI [7]. Статистичні дані демонструють показники звернення клієнтів до місцевих центрів за безоплатної вторинною правовою допомогою, відповідно до яких адвокатам було видано 251 907 доручень за період з 1 липня 2015 року по 31 січня 2023 року та 844 141 доручень щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги клієнтам відповідно до КПК та КУпАП України [79]. Наведена статистика демонструє важливість роботи адвокатів в системі безоплатної правової допомоги та їх затребуваність» [80, с. 413].

Попри те, поряд з таким активним та безперервним процесом звернення громадян за безоплатною вторинною правовою допомогою, на сьогодні чинне законодавство характеризується численними прогалинами щодо регулювання різних аспектів зазначеної проблематики. Профільний Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» визначає основні рамкові засади сутності та порядку надання такої допомоги. Проте ним не врегульовано багато процедурних питань. Причому з аналізу правореалізаційної практики, прослідковуємо, що проблеми у втіленні норм зазначеного вище закону виникають за багатьма напрямками: у напрямі порушення прав та інтересів громадян щодо надання правничої допомоги; з приводу недостатніх організаційно-правових гарантій діяльності Центрів з надання безоплатної правничої допомоги, а також і в напрямі порушення прав та законних інтересів адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу.

Про наявність значних проблем у процесі забезпечення надання безоплатної правничої допомоги загалом та вторинної зокрема, свідчить наявність численних судових спорів як з боку громадян, так і з боку адвокатів стосовно порушення законодавства у досліджуваній сфері.

Зокрема, доцільно проаналізуватим матеріали судової справи №600/692/24-а, у якій 19.06.2024 було винесено рішення Чернівецького окружного адміністративного суду. За матеріалами справи, «фізичною особою було подано позов до місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Та зазначив, що йому безпідставно відмовлено у здійсненні заміни (призначення) іншого адвоката при наданні безоплатної вторинної правової допомоги. Позивач вказав, що припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги на підставі пункту 4 частини першої статті 23 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», у зв'язку з наявністю правового висновку адвоката, можливе лише після використання всіх засобів національного захисту, які у цивільній справі №725/9165/21, в якій необхідна заміна адвоката, не були використані повністю. Крім цього, позивач зазначив, що призначеним Чернівецьким

місцевим центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатом Клецьком Ю.С. не були виконані у повному обсязі свої зобов'язання, як того вимагає Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»[81].

«Позивач звертався до Чернівецького місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги із заявами про заміну адвоката на іншого, посиляючись на наявність розбіжностей щодо підстав та способів захисту порушених прав. Чернівецький місцевий центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги повідомив позивача про відсутність правових підстав для заміни адвоката, оскільки він надав безоплатну вторинну правову допомогу у повному обсязі в межах виданого доручення. За результатами надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокат здав звіт про виконану роботу відповідно до виданого доручення та надав правовий висновок, з яким позивач був попередньо ознайомлений. Після завершення надання такої допомоги адвокат подав правовий висновок щодо доцільності звернення до суду касаційної інстанції.

З урахуванням наведеного правового висновку і було припинено надання Позивачеві безоплатної вторинної правничої допомоги у цивільній справі №725/9165/21 на підставі частини п'ятої статті 23 Закону №3460-VI

Крім цього, як вбачається зі змісту листа від 26 грудня 2023 року № С-137/017/124, Відділом моніторингу якості правової допомоги управління по роботі з надавачами послуг Західного регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги проведено моніторинг дотримання адвокатом вимог Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесу при виконання доручення, за наслідками проведення якого не виявлено ознак недотримання адвокатом положень Стандартів якості. Тобто, під час розгляду скарги позивача не встановлено неналежного виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору» [81].

Аналізуючи матеріали зазначеного спору, бачимо окремі проблеми, які виникають у процесі надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. Насамперед, це проблеми із визначенням якості надання вторинної правничої допомоги. У зазначеному аспекті проходить досить тонка межа між наданням адвокату певної професійної автономії та самовизначення у процесі обрання ним способів захисту, складання процесуальних документів, їх змісту, юридичного обґрунтування підстав та правових вимог. В той же час, необхідним та важливим є все-таки надання об'єктивної оцінки якості наданих послуг, відповідності їх стандартам правничої допомоги, а також компетентності та повноважності того суб'єкта, який оцінює якість наданої безоплатної вторинної правничої допомоги.

Також зі справи прослідковується і інша проблема щодо забезпечення законодавчих важелів протидії зловживання процесуальними та іншими правами, в тому числі, і з боку громадянина, який у наведеній справі, декілька раз змінював адвоката, постійно скеровував та надавав вказівки стосовно того, які саме обирати способи його захисту. У даному випадку є необхідним визначення механізму взаємодії особи, якій надається правнича допомога, та адвоката, за якого можливим буде належна реалізація своєї професійної компетентності адвокатом без надмірних втручань з боку клієнта та, поряд з тим, врахування інтересів клієнта при наданні йому правничої допомоги.

Поряд з тим, вчені також відзначають і інші проблеми у наданні адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. «Так, добір адвокатів у систему безоплатної правової допомоги проводиться на конкурсній основі. Кожного року або навіть декілька разів на рік Міністерство юстиції проводяться конкурси для відбору адвокатів, які згідно з Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» залучаються державою до надання безоплатної вторинної правової допомоги. Питання щодо порядку організації та проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги, врегульовані Порядком і умовами проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються до надання

безоплатної вторинної правової допомоги, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1362» [82].

З наведеним погоджується також і Т.М.Юзько, яка зазначає, що «на підставі проведеного нею дослідження можна зробити висновки, що Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1362 повинна бути скасована, адже в ній є місце втручання держави в діяльність самоврядного інституту адвокатури. Передбачити в Законі «Про безоплатну правову допомогу в Україні», що суб'єктами надання БВПД є всі без винятку адвокати, а не певні представники адвокатського Реєстру» [71, с.61].

В той же час, С.М. Бреус «підкреслює, що існуюча на даний час система з відбору адвокатів і їх допуску до системи безоплатної вторинної правової допомоги дуже часто створює штучні бюрократичні бар'єри. Такий підхід є прихованою формою державного регулювання та не завжди забезпечує справедливий відбір адвокатів, яким дозволяється практикувати в системі безоплатної вторинної правової допомоги» [6, с. 21]. «Ще одним питанням є розподіл справ між адвокатами. Практика показує, що центри з надання безоплатної вторинної довільно розподіляють справи між адвокатами, які мають право надання такої допомоги, тобто йдеться про «ручний» розподіл справ державою між адвокатами. Існує також ризик впливу центрів з надання безкоштовної правової допомоги на призначуваних ними адвокатів. У контексті цього, головним недоліком Закону України «Про безоплатну правову допомогу» є відсутність ефективного механізму контролю за діяльністю центрів із надання безкоштовної правової допомоги» [80, с. 414].

На думку Д.О.Андрєєва, «адвокати, що входять до системи, отримують абсолютно різний доступ до призначених ними справ відповідних центрів правової допомоги, про що стало відомо як зі скарг, які надійшли, так і загальнодоступна статистика розподілу справ. Наприклад, річні завдання через центри правової допомоги мають приблизно десять справ. Проте лише за три місяці в Чернівецькій області адвокат Л. отримав 73 доручення, а повірений Н. лише одну; у Дніпропетровській області адвокат С. отримав 170

доручень, при цьому повірений Т. лише одну; в Одеській області адвокат П. отримав 237 доручень, тоді як адвокат Л. тільки одну; та в Полтавській області адвокат М.Й. отримано 451 доручення, тоді як адвокат Д. тільки дві [83, с.220]. Адвокати підтверджують, що доручення здійснюються суб'єктивно центрами, деякі адвокати мають доступ до прибуткових і цікавих завдань, а інші – більш складні і не дуже прибуткові справи [62]. Для тих адвокатів, які перебувають у системі правової допомоги, також існує потенційна загроза для незалежності адвокатів, що впливає з їх винагороди. Оплата праці таких адвокатів зараз зменшилася порівняно з тим, що було на початку, і в цілому дуже мала (зараз 1,2 дол. США за годину), особливо після вирахування податків» [60, с.163].

Інші зауваження до формування системи безоплатної вторинної правової допомоги наголошували на: обмежені права особи вільно обирати захисника своїх прав; існування непрозорого механізму розподілу справ між адвокатами; втручання держави в самоврядний правовий інститут адвокатури (яким є вимога підтверджувати кваліфікацію адвоката для отримання можливості надавати послуги з безоплатної вторинної правової допомоги) тощо.

П.Валко зазначив, що «інша суперечність виникає з приводу норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно якої «адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб». Проте, Порядок і умови укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі передбачає укладання контрактів та договорів лише з адвокатами, які входять до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Порядок і умови проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги, передбачають відбір адвокатів за наступними критеріями: «стаж адвокатської діяльності; наявність або відсутність застосування до адвоката дисциплінарних стягнень; результат

проходження дистанційного курсу; мотивація до надання безоплатної правової допомоги; комунікабельність; емоційна врівноваженість; вміння адвоката представити приклади надання ним правової допомоги» [72].

Таким чином, підсумовуючи наведене, «інститут правничої допомоги як важлива гарантія забезпечення охорони та захисту прав людини в Українській державі функціонує зі значними проблемами та недосконалостями механізму безпосереднього втілення норм у правореалізаційну практику. Доцільно акцент здійснити на тому, що ані профільним законом, ані підзаконними нормативно-правовими актами не визначено належних механізмів дотримання принципу незалежності адвокатури у своїй діяльності у ході надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Наявні принципи та засади законодавчого регулювання свідчать про забюрократизованість процесу участі адвокатів у процесі надання безоплатної вторинної правничої допомоги, занадто велику завантаженість адвокатів, які діють у зазначеній системі, брак належних інструментів для оцінки якості надання адвокатських послуг. На наш погляд, удосконалюючи чинне законодавство у визначеній сфері, нормотворець повинен подбати про створення також і дієвих механізмів заохочення адвокатів до участі у наданні безоплатної вторинної правничої допомоги, передбачивши гідну оплату наданих послуг, прозору та відповідну основним засадам діяльності адвокатури систему взаємодії адвокатів з клієнтами, центрами надання безоплатної правничої допомоги» [84, с.620].

2.3 Особливості здійснення державного та громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги

Сфера надання правничої допомоги є такою сферою правовідносин, у якій реалізуються важливі публічно-правові цілі, завдання, забезпечується охорона найбільш вагомих публічно-правових цінностей. Саме тому, правові відносини у наведеній сфері перебувають під пильною увагою як держави, так

і суспільства. Наведена сфера як лакмусовий папірець слугує індикатором ефективності забезпечення прав і свобод людини у відповідній державі, дійсності забезпечення принципу верховенства права та підпорядкування принципу законності діяльності усіх суб'єктів. Враховуючи наведене, у наведеній сфері особливо актуальним видається забезпечення ефективних механізмів здійснення як державного, так і громадського контролю за діяльністю суб'єктів, які надають правничу допомогу, та, насамперед, за діяльністю адвокатури як основного суб'єкта надання такої допомоги.

Враховуючи те, що громадський та державний контроль є різними видами контролю, що мають насамперед, різну публічно-правову природу, то і відповідно, їх доцільно розглядати окремо. А також і у дослідженні слід врахувати, що попри відповідні відмінності двох наведених видів контролю між собою, вони є складовими єдиної системи, взаємодоповнюючими її ланками. Як державний, так і громадський контроль за свою кінцеву мету має забезпечення ефективності процесу надання безоплатної правничої допомоги адвокатурою, та його відповідності вимогам правового закону.

Переходячи до безпосереднього дослідження особливостей здійснення державного та громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги, розкриємо насамперед особливості державного контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги.

Насамперед доцільно визначити сутність та правову природу, а також що саме слід розуміти під наведеним поняттям. Категорія державного контролю загалом за своєю сутністю впливає із правової природи держави як певного організуючого, скеровуючого політико-територіального утворення. На думку М.М.Терещенка, визначаючи сутність державного контролю «доцільно виходити із основних функціональних ознак держави, які і визначають його специфіку, і характеризують його як форму реалізації державного управління. До таких ознак М.Ж. Перфенова відносить: форму політичної організації, яка виступає одночасно найважливішим державним

інструментом реалізації певних цілей і завдань; апарат, що поєднує людей, професійно зайнятих контрольною діяльністю з перевірки виконання рішень органів державної влади; контроль, який проводиться від імені органів держави незалежно від їх завдань і виду діяльності, яку вони здійснюють; контроль, який виступає як державновладна діяльність контрольні органи дають підконтрольним об'єктам обов'язкові для виконання вказівки про усунення виявлених недоліків; контрольні органи можуть ставити питання про притягнення до відповідальності винних у виявлених порушеннях осіб і безпосередньо застосовують в ряді випадків заходи державного примусу [85, с. 295] [86].

На думку Ф.Ф. Бутинця та С.В. Барташа, «під державним контролем слід розуміти «форму здійснення державної влади, яка забезпечує дотримання законів і інших нормативних актів, що видаються органами державної влади» [87, с. 112; 86].

З аналізу наведених положень, прослідковуємо, що категорію «державний контроль» у її найбільш широкому розумінні доцільно розуміти, як функцію державного управління, одним із засобів реалізації завдань держави. Державний контроль у найбільш загальному розумінні полягає у забезпеченні дотримання учасниками правовідносин основних положень чинного законодавства, відповідних вимог, стандартів.

Наприклад, відповідно до чинного нормативно-правового регулювання розкривається більш детально інструментальна сутність державного контролю. Відтак, за Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» від 18.05.2017 №2042-VIII, «державний контроль – це діяльність компетентного органу, його територіальних органів, державних інспекторів, державних ветеринарних інспекторів, помічників державного ветеринарного інспектора та уповноважених осіб, що здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства про харчові продукти,

корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також усунення наслідків невідповідності та притягнення до відповідальності за порушення відповідних вимог. Державний контроль включає також діяльність з перевірки відповідності законодавству про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких продуктів на митну територію України» [88].

Наведений Закон №2042-VIII також визначає окремі форми державного контролю у відповідній сфері: «інспектування, документальна перевірка, перевірка відповідності, фізична перевірка» [88] тощо.

Отже, підсумовуючи наведені тези щодо сутності державного контролю, зауважуємо, що «державний контроль за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги характеризується наступними істотними правовими ознаками» [89, с.178]:

- 1) Є функцією державного управління;
- 2) Здійснюється уповноваженими суб'єктами – державними органами, установами, організаціями, на які відповідно до чинного законодавства покладено владно-управлінські повноваження щодо публічного адміністрування у сфері надання безоплатної правничої допомоги;
- 3) Здійснюється у рамках режиму законності, а зокрема, форми, методи, заходи державного контролю, а також дії уповноважених суб'єктів повинні бути безпосередньо регламентовані чинним законодавством;
- 4) «Реалізується з метою забезпечення дотримання принципів державної політики у сфері надання правничої допомоги (верховенство права; законність; а також доступність безоплатної правничої допомоги; забезпечення її якості та гарантованого державного фінансування у визначених законодавством випадках), а також стандартів правничої допомоги з боку адвокатів, які її надають, в тому числі, і у сфері безоплатної правничої допомоги» [89, с.178];
- 5) У своїй структурі вміщує три взаємопов'язані функції: перевірка об'єкта контролю на відповідність визначеним законодавством вимог, встановлення відповідного стану дотримання таких вимог, а також у разі

виявлення порушень – вжиття визначених законодавством заходів, в тому числі, які ґрунтуються на державному примусі задля усунення виявлених порушень, притягнення до відповідальності порушників, а також усунення причин та умов, які сприяли їх виникненню;

б) Об'єктом є діяльність адвокатів щодо надання правничої допомоги.

Отже, «державний контроль за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги – це заснована на вимогах закону цілеспрямована та організуюча діяльність держави в особі уповноважених органів щодо перевірки стану дотримання адвокатурою принципів державної політики у сфері надання правничої допомоги, а також визначених законодавством стандартів у наведеній сфері, вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень, вжиття передбачених законодавством заходів державного примусу» [89, с.180].

Аналізуючи чинне нормативно-правове регулювання, зауважуємо, що найбільш чітка структура суб'єктів державного контролю за діяльністю адвокатури у процесі надання неюправничої допомоги прослідковується саме у сфері надання нею безоплатної правничої допомоги. Відтак, розглянемо наведену структуру. Зокрема, відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 №3460-VI, «управління сферою надання безоплатної правничої допомоги здійснює Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України та Координаційний центр з надання правничої допомоги» [7].

«Кабінет Міністрів України: 1) затверджує порядок і умови проведення конкурсу та вимоги до професійного рівня адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правничої допомоги; 2) встановлює порядок і умови укладання договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу; 3) встановлює порядок інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання осіб; 4) встановлює розмір, порядок і методику оплати діяльності суб'єктів надання безоплатної

вторинної правничої допомоги; 5) встановлює розмір і порядок оплати послуг з медіації медіаторами, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги; 6) встановлює розмір, порядок оплати послуг перекладачів і порядок їх залучення для забезпечення надання безоплатної вторинної правничої допомоги; 7) затверджує положення про Координаційний центр з надання правничої допомоги» [7].

«Міністерство юстиції України: 2) здійснює загальне управління у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги та безоплатної вторинної правничої допомоги; 3) відповідає за впровадження та функціонування системи безоплатної вторинної правничої допомоги; 4) утворює центри з надання безоплатної правничої допомоги; 5) подає до Кабінету Міністрів України проекти законів та інших нормативно-правових актів у сфері надання безоплатної правничої допомоги; 7) встановлює порядок ведення Координаційним центром з надання правничої допомоги Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу; 9) аналізує практику застосування цього Закону; 10) затверджує стандарти якості надання безоплатної правничої допомоги; 11) співпрацює з центральними органами виконавчої влади з питань реалізації цього Закону; 12) затверджує Типове положення про установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги; 13) затверджує порядок та критерії залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правничої допомоги; 14) затверджує Положення про центри з надання безоплатної правничої допомоги; 14⁻¹) затверджує методику розрахунку середньомісячного доходу для визначення належності осіб до суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу; 14⁻²) затверджує порядок укладання контракту з директором центру з надання безоплатної правничої допомоги та типову форму такого контракту; 15) виконує інші функції у сфері надання безоплатної правничої допомоги, встановлені законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [7].

«Координаційний центр з надання правничої допомоги: 1) управляє системою надання безоплатної вторинної правничої допомоги; 2) вносить на розгляд Міністерства юстиції України пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері безоплатної правничої допомоги; 3) надає методичну допомогу органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань, що стосуються надання безоплатної первинної правничої допомоги; 4) формує і веде в установленому порядку Реєстр адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу; 5) формує і веде в установленому порядку Реєстр медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, та здійснює моніторинг якості надання такими медіаторами послуг з медіації; 6) укладає в установленому порядку контракти з директорами регіональних, місцевих та міжрегіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги; 7) виконує інші функції, передбачені Положенням про Координаційний центр з надання правничої допомоги, що затверджується Кабінетом Міністрів України» [7].

Як бачимо, повноваження наведених суб'єктів, які здійснюють управління у досліджуваний сфері у редакції, що передбачена чинним законодавством, не дають змоги зауважити про наявність у них безпосередньо контрольних функцій. Поряд з тим, у даному випадку доцільно проаналізувати у системному зв'язку із повноваженнями наведених суб'єктів управління також і повноваження центрів з надання безоплатної правничої допомоги.

Відповідно до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що затверджене від 02.07.2012 р. № 967/5, «регіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги та міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги, юрисдикція яких поширюється на територію двох областей відповідно до покладених завдань: приймають подані адвокатами акти надання безоплатної вторинної правничої допомоги з відповідними додатками, здійснюють перевірку їх комплектності, правильності розрахунку розміру винагороди та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, у разі

необхідності спільно з адвокатами приводять їх у відповідність до встановлених вимог, забезпечують підписання і затвердження прийнятих актів надання безоплатної вторинної правничої допомоги з відповідними додатками; здійснюють моніторинг дотримання адвокатами стандартів якості надання безоплатної правничої допомоги та у разі отримання згоди відповідного суб'єкта права на безоплатну вторинну правничу допомогу - оцінювання якості її надання; подають клопотання до Координаційного центру про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу; організовують підвищення кваліфікації адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, працівників регіональних/міжрегіональних та місцевих центрів; забезпечують вивчення потреб та рівня задоволеності осіб, які звертаються щодо надання безоплатної вторинної правничої допомоги та/або отримали таку допомогу; подають щоквартальні та річні звіти про свою діяльність та діяльність місцевих центрів Координаційному центру; збирають, узагальнюють та аналізують статистичні дані про надання безоплатної правничої допомоги; спрямовують, координують та контролюють діяльність місцевих центрів; проводять перевірки діяльності місцевих центрів у порядку, затвердженому Координаційним центром» [90].

Аналізуючи та підсумовуючи наведене, зауважимо, що дійсно, у сфері надання адвокатами безоплатної правничої допомоги сформована чітка структура суб'єктів, які забезпечують державне управління. Одна група суб'єктів – Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України та Координаційний центр з надання правничої допомоги забезпечують найбільш загальне державне управління зазначеною сферою, визначаючи основні засади надання правничої допомоги, її стандарти, координацію та фінансування. Поряд з тим, як слідує з аналізу повноважень саме регіональні та міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги наділені конкретними повноваженнями щодо здійснення саме контролю за діяльністю адвокатів щодо надання безоплатної правничої допомоги.

Державний контроль за діяльністю адвокатів щодо надання правничої допомоги як безоплатної, так і такої, що надається на приватних засадах, здійснюється у наступних формах:

- 1) Моніторингу (перевірки стану) дотримання адвокатами стандартів якості надання правничої допомоги;
- 2) Оцінювання якості надання безоплатної правничої допомоги адвокатом;
- 3) Формування звітних даних;
- 4) Перевірка наданих адвокатами актів про надання безоплатної правничої допомоги та приведення їх до відповідності чинному законодавству;
- 5) Вжиття заходів щодо вилучення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу

Переходячи до розкриття особливостей громадського контролю, зауважуємо, що на сьогодні нами у процесі аналізу правової доктрини у наведеній сфері надзвичайно мало виявлено напрацювань, які би системно і комплексно розкривали проблематику забезпечення громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги.

Також питання процедур, форм, методів громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги, а також і його механізму загалом не знайшло будь-якого чіткого закріплення і у нормативно-правовому регулюванні. Ні в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» не надано визначення громадського контролю за діяльністю адвокатури, або громадського контролю за наданням правничої допомоги, в тому числі, і безоплатної. Більше того, у наведених спеціальних законодавчих актах не закріплено будь-яких спеціальних норм, відповідно до яких було би визначено положення щодо ролі інститутів громадянського суспільства у процесі забезпечення надання безоплатної правничої допомоги. Не визначено будь-яких навіть рамкових процедур взаємодії адвокатури з громадськістю у

напрямі саме забезпечення громадського контролю за її діяльністю. Також не виявлено будь-яких підзаконних нормативно-правових актів, якими було би комплексно врегульовано зазначене питання.

У зв'язку із зазначеним вище, розкриття наведеної проблематики носитиме великою мірою науково-теоретичний характер. Отже, насамперед перейдемо до визначення поняття громадського контролю за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги.

У науковій доктрині сьогодні наявно чимало напрацювань, метою яких є визначення сутності поняття громадського контролю. Відтак, Е.А.Шевченко вважає, що «громадський контроль – це діяльність, перш за все інститутів громадянського суспільства та окремих громадян. Вона спрямована на встановлення відповідності дій органів публічної влади нормам законодавства, коригування виявлених відхилень. Громадський контроль розглядається як інструмент громадської оцінки ступеня виконання суб'єктами владних повноважень, іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань. Він здійснюється шляхом зіставлення діяльності підконтрольних об'єктів із певними соціальними нормами, обраними як еталонні, на підставі чого робиться висновок щодо відповідності цієї діяльності встановленим вимогам. Головна мета громадського контролю – усунення та попередження причин, які зумовлюють цю невідповідність, забезпечення додержання об'єктами контролю відповідних норм – писаних та неписаних [91, с. 69]. Так само, В. М. Василенко у його дисертації на тему «Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю Національної поліції» визначає громадський контроль за діяльністю поліції як активну діяльність представників громадськості зі спостереження, нагляду та перевірки неухильного та ефективного виконання покладених на поліцію завдань, законності та дисципліни у діяльності працівників поліції, її органів та установ [92, с. 9].

Інакше кажучи, завдання громадського контролю полягає у тому, щоб не допустити дій контрольованих суб'єктів за межами законності й

правопорядку, попередити можливі відхилення від намічених цілей, а також інтересів суспільства та його суб'єктів, а разі появи цих відхилень усунути їх негативні наслідки [93, с. 78]. Для порівняння, Ю. П. Сурмін, А. Ф. Мельник пропонують під громадським контролем розуміти один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством і державою [94, с. 120]» [95].

Аналізуючи такі міркування вчених, зауважимо, що ними здебільшого виокремлюються схожі істотні правові ознаки громадського контролю як відповідної категорії. Насамперед громадський контроль є категорією публічною (носить в собі ознаки управлінського впливу на об'єкт управління за допомогою відповідних специфічних методів та прийомів), правовою (реалізується у рамках режиму законності, заснований на верховенстві права та спрямований на забезпечення дотримання принципу законності), соціальною (за своєю сутністю являє собою діяльність членів громадянського суспільства, спільноти). За своєю публічно-правовою природою громадський контроль є відмінним від державного, слугує засобом для забезпечення системи стримувань і противаги у структурі різних видів публічного управління та контролю у державі та суспільстві, в той же час, доповнюючи інші механізми контролю своїми методами, урівноважуючи такі механізми. Громадський контроль, на наш погляд, доцільно визначати як активну та ініціативну діяльність, що здійснюється з боку інститутів громадянського суспільства.

«М.П. Бублій, зазначає, що «громадський контроль – це діяльність перш за все інститутів громадянського суспільства та окремих громадян. Діяльність, спрямована на встановлення відповідності дій органів державної влади нормам законодавства, а також на коригування виявлених відхилень. Причому коригуюча функція може здійснюватися шляхом звернення до уповноважених державних органів або до громадської думки [96, с. 16].

І.В.Синенко наголошує, що необхідно відзначити, що термін «громадський контроль» в різних варіаціях: «громадський» (цивільний, суспільний) «контроль» (нагляд, моніторинг) відображений в нормативно правових актах саме в значенні контролю за діяльністю влади [97, с. 49].

Проте на рівні закону, відсутній прийнятий нормативно правовий акт, який би врегулював визначення «громадський контроль» та його співвідношення з поняттям «громадянський контроль» [98, с.31], при цьому законодавець пропонував у проєкті Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» визначити громадський контроль, як форму реалізації конституційних повноважень народу, що полягає у безпосередньому, безоплатному контролі громадянами України, зокрема членами політичних партій, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства (далі - суб'єкти громадянського контролю), за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб (далі - об'єкти громадянського контролю) з метою нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів громадського контролю на предмет відповідності актам законодавства, та суспільним інтересам з контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю та за дотриманням ними державної дисципліни [99]» [97, с. 49].

Розкриваючи наведені вище твердження, можемо прийти до висновків про те, що насамперед дійсно, відсутність певного чіткого спеціального законодавчого акту у правовому полі України, відповідно до якого було би чітко визначено поняття громадського контролю, його форми, методи, способи, механізми і процедури у різних сферах суспільно-політичного життя та правового регулювання суттєво ускладнює розуміння правової природи зазначеного поняття. Більше того, наведене також створює суттєві правові прогалини у регулюванні безпосередніх конкретних правових питань здійснення громадського контролю, правомірності, допустимості, належності, співмірності його реалізації у відповідних формах та процедурах у різних сферах правового регулювання. А також, з іншого боку, відсутність

спеціального законодавчого акту, відповідно до якого було би визначено основні засади здійснення громадського контролю породжує і відсутність належних правових гарантій щодо можливостей його здійснення, а також ефективності його проведення, обов'язковості врахування його результатів та пропозицій громадськості з боку об'єкта громадського контролю.

Поряд з тим, «громадський контроль за діяльністю адвокатури при наданні правничої допомоги, є насамперед проявом активної громадянської позиції, може проявлятися у різних формах, здійснюватися у різних процедурах, які не заборонені законодавством як одноособово з боку окремих представників громадянського суспільства, так і з боку інститутів громадянського суспільства, якими є громадські об'єднання. Громадський контроль може виявлятися як систематичний та продовжуваний, а також і як одноразовий. Проте все ж, як уже зазначалося вище, проблематика сутності, основних засад, а також форм, мети і процедур здійснення громадського контролю саме за діяльністю адвокатури у процесі надання безоплатної правничої допомоги на сьогодні не врегульована законодавчо, а тому перебуває на етапі свого становлення, розвивається здебільшого у вигляді організаційних практик взаємодії адвокатури з інститутами громадянського суспільства» [100, с.99].

Зокрема, «Національна асоціація адвокатури України (НААУ), Координаційний центр з надання правової допомоги (КЦ), Українська фундація правової допомоги, Українська Гельсінська спілка з прав людини та Харківська правозахисна група 26 жовтня 2018 року підписали меморандум щодо посилення експертного потенціалу у сфері доступу вразливих категорій населення до правосуддя у кримінальному провадженні. Меморандум укладений з метою налагодження взаємодії адвокатської спільноти, системи безоплатної правової допомоги та громадянського суспільства щодо покращання доступу вразливих категорій населення до правосуддя. Підписанти меморандуму домовилися подавати взаємну всебічну підтримку задля розвитку співпраці та обмінюватися інформацією про заходи,

спрямовані на його реалізацію. Меморандум передбачає створення Комісії з експертно-правового аналізу, яка розроблятиме механізм забезпечення якості безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному провадженні. Комісія діє на постійній основі у складі дев'яти осіб – по три представники від НААУ та КЦ і по одному від організації громадянського суспільства [101]. У межах налагодження співпраці з громадськими організаціями в умовах воєнного стану регіональні об'єднання адвокатури ряду областей України підписали меморандуми про співпрацю та взаємодію з виконання низки організаційних питань з надання правової допомоги громадським організаціям та населенню, зокрема, такі меморандуми укладені в Чернівецькій, Харківській, Київській та інших областях.

Надання правової допомоги переміщеним особам внаслідок агресії росії проти України, зокрема у формі юридичних консультацій, складання правових документів непроцесуального характеру (різні запити, заяви, скарги до органів місцевого самоврядування, різних державних установ, організацій) в Одеській, Черкаській, Львівській, Харківській та в інших областях здійснюється на безоплатній основі із залученням місцевих адвокатів.

Великий досвід співпраці адвокатури накопичився у взаємодії з міжнародною правозахисною організацією «Ла-Страда». Громадська правозахисна організація «Ла-Страда» працює для забезпечення гендерної рівності, запобігання домашньому насильству, протидії торгівлі людьми, забезпечення прав дітей, протидії рабській праці, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства та держави.

Підегідою «Ла-Страда» працює цілодобово Національна «гаряча» лінія, яка дає можливість для безпосередніх контактів з жінками, дітьми, чоловіками, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, а також з тими жінками, які збираються їхати в пошуках заробітку або на навчання за кордон.

За роки існування «гарячої лінії» до «Ла-Страда» звернулися десятки тисяч громадян України з питань надання консультацій з питань виїзду за

кордон з метою працевлаштування, одруження, з питань насильства фізичного і сексуального, з питань консультацій з протидії торгівлі людьми, правової допомоги при захисті прав дітей, розподілу майна між членами родини та інші.

Адвокати, які залучені до чергування на «гарячій» лінії, чи отримали інформацію через телефон довіри про порушення прав людини, дають правові консультації негайно, або запрошують для оформлення заяв, звернень, скарг, надають іншу допомогу [102].

В умовах постійних реформ громадянське суспільство виконує низку важливих функцій. Водночас його діяльність потребує професійного супроводу правників. Національна асоціація адвокатів України має великий професійний ресурс. Нині існує великий запит на те, щоб різні громадські ініціативи супроводжували адвокати, зокрема, це стосується захисту вразливих верств населення, підготовки проектів соціальних програм, розробки проектів нормативно-правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування, співпраці з іноземними партнерами» [103, с. 69].

С.С.Бандурка вважає, що «адвокатура діє в інтересах громадського суспільства, будучи сама громадським об'єднанням. Спільна діяльність адвокатури і громадськості виражається в різних формах: в наданні правових консультацій, допомоги в оформленні процесуальних документів, представництві інтересів громадськості, в захисті прав і свобод індивідів, в наданні іншої правової допомоги.

Сучасні ризики та загрози не повинні стати перешкодою здійсненню взаємодії адвокатури і громадськості в системі захисту прав і свобод людини і громадянина. Непрості умови функціонування адвокатури в правовому режимі воєнного стану і специфічна діяльність благодійних, волонтерських та інших громадських об'єднань та організацій, спрямована на допомогу державі в захисті своєї суверенності і незалежності, являють собою унікальну можливість розширити межі взаємодії з громадськістю та набути унікального досвіду для майбутнього розвитку. Адвокатура функціонує, будучи громадською організацією, як невіддільна частина механізму держави в сфері

відправлення правосуддя, що є запорукою суспільної довіри органам судової влади, це дуже важливо для результативної та ефективної роботи суду, також для конституційного контролю за законодавчою та виконавчою владою у питанні дотримання прав і свобод людини, закріплених в Конституції [38]. Жодна інша громадська організація таких повноважень не має і в цьому полягає особливе місце адвокатури у взаємодії адвокатури з недержавними суб'єктами захисту прав і свобод людини і громадянина» [104, с.69].

А отже підсумовуючи наведене, розкриваючи особливості громадського контролю за діяльністю адвокатури при наданні правничої допомоги, доцільно насамперед акцентувати увагу на особливій правовій природі самого інституту адвокатури. У науковій доктрині здебільшого громадський контроль пропонується розглядати через призму саме його здійснення стосовно органів державної влади та органів місцевого самоврядування – тобто суб'єктів публічного адміністрування. Навіть саму сутність та правову природу громадського контролю прийнято визначати, враховуючи протиставлення державно-владних структур (повноважень) та ініціативи громадськості, самоорганізації громадянського суспільства, як певну систему взаємодії двох різноспрямованих джерел влади. З іншого боку, адвокатура не відноситься ні до органів державної влади, ані до органів місцевого самоврядування. Саме тому, розглядати концепцію громадського контролю за її діяльністю за аналогічним підходом, як і за діяльністю органів державної влади, не видається доречним.

Поряд з тим, увагу привертає особливий правовий статус адвокатури. Будучи недержавним інституційним утворенням, адвокатура наділена окремими правовими можливостями, які не дозволяють віднести її у повній мірі до інститутів громадянського суспільства, як це було зазначено вище авторами. Адже, наприклад, органи адвокатського самоврядування беруть участь у формуванні вищих органів державної влади (Вищої ради правосуддя). Крім того, особливість інституту адвокатури саме як професійного правничого об'єднання полягає в тому, що адвокати є невід'ємною ланкою у процесі

здійснення правосуддя, та наділені у цьому процесі певними повноваженнями, у окремих випадках – унікальними. В тому числі, адвокатура у зв'язку з реалізацією власної професійної компетенції забезпечує здійснення професійного правничого контролю за дотриманням усіма установами, організаціями, підприємствами, а також фізичними особами чинного законодавства. Саме підсумовуючи наведене, адвокатура як інститут є особливим видом професійної самоорганізації з елементами публічно-владних повноважень. Також при формуванні погляду на здійснення громадського контролю за діяльністю адвокатури щодо надання нею правничої допомоги слід зауважити, що адвокатура є самоврядним та незалежним інститутом, а тому безпосереднє втручання саме у професійну правничу діяльність з боку, в тому числі, представників громадськості, чи здійснення тиску на адвокатуру не допускається.

Враховуючи наведене та правову природу як інституту адвокатури, так і громадянського суспільства, на наш погляд, громадський контроль за діяльністю адвокатури у процесі здійснення нею надання правничої допомоги має розвиватися саме на засадах взаємодії між інститутом адвокатури та інститутами громадянського суспільства.

«З форм громадського контролю у досліджуваній сфері пропонуємо закріпити: 1) створення спільних громадських об'єднань у сфері забезпечення доступу громадян до правничої допомоги; 2) залучення адвокатів до надання правничої допомоги громадськими об'єднаннями; 3) проведення спільних заходів, зустрічей, конференцій, обміну інформацією щодо стану правового забезпечення надання правничої допомоги адвокатами; 4) моніторинг громадськими об'єднаннями інформації щодо наявності скарг з боку громадян на порушення їхніх прав у процесі надання правничої допомоги, висвітлення окремих випадків порушення адвокатами законодавства у досліджуваній сфері за допомогою засобів масової інформації тощо» [100, с.100].

Висновки до Розділу 2

1. Визначено, що, з одного боку, адвокатурі відповідно до чинного законодавства, яке регулює безпосередньо надання безоплатної правничої допомоги, не надається певних особливих правових рис до її правового статусу, не виокремлюється її правовий статус саме в контексті правового статусу суб'єкта, що надає безоплатну правничу допомогу. Проте, з іншого боку, з огляду на системний аналіз усього чинного законодавства, зокрема Конституції України та профільного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прослідковується її особлива роль у процесі надання правничої допомоги загалом, яка може розглядатися триєдиною: 1) як суб'єкт, що безпосередньо надає безоплатну первинну та вторинну правничу допомогу; 2) як суб'єкт, якому надано виняткове право щодо надання окремих видів безоплатної правничої допомоги; 3) як суб'єкт, який водночас існує і в системі безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги, і поза цією системою, зберігаючи самодостатність та незалежність. Саме цей вияв вартий посиленої науково-теоретичної та законодавчої уваги, оскільки не завжди під час прийняття нормативно-правових актів ураховується зазначений аспект функціонування інституту адвокатури як самоврядного інституту. У зазначеному контексті адвокатура як інститут поряд з безпосередньою функцією надання первинної та вторинної правничої допомоги також не перестає здійснювати важливу функцію забезпечення системи стримувань і противаг у процесі реалізації та застосування права всіма суб'єктами правовідносин в Україні, зокрема державними органами й установами, іншими суб'єктами владних повноважень.

2. У межах вивчення особливостей системи нормативно-правових актів, якими врегульовано надання вторинної правничої допомоги, обґрунтовано такі висновки: 1) переважання підзаконного регулювання окресленого питання, регламентація проблематики надання безоплатної вторинної правничої допомоги здебільшого на рівні підзаконних нормативно-правових

актів, встановлення численних деталізованих адміністративних процедур, значна деталізація правових норм, положень, стандартів у визначеній сфері; 2) суттєва (навіть визначальна та провідна) роль у правовій регламентації питання надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури загалом належить Міністерству юстиції України, яке приймає більшість регулятивних нормативно-правових актів у зазначеній сфері, визначаючи переважну більшість правил, норм, процедур, стандартів, фактично зосереджуючи повноваження щодо правового регулювання особливостей надання вторинної правничої допомоги в особі одного органу виконавчої влади; 3) недостатня сталість і незмінність змісту правового регулювання надання вторинної правничої допомоги, яка обумовлюється підзаконним характером нормативно-правових актів, якими воно регламентується, адже підзаконні нормативно-правові акти досить часто змінюються, доповнюються, скасовуються.

3. Державний контроль за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги – це заснована на вимогах закону цілеспрямована й організуюча діяльність держави в особі уповноважених органів щодо перевірки стану дотримання адвокатурою принципів державної політики у сфері надання правничої допомоги, а також визначених законодавством стандартів у наведеній сфері, вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень, вжиття передбачених законодавством заходів державного примусу.

4. Державний контроль за діяльністю адвокатів щодо надання правничої допомоги здійснюється в таких формах: 1) моніторинг (перевірка стану) дотримання адвокатами стандартів якості надання правничої допомоги; 2) оцінювання якості надання правничої допомоги адвокатом; 3) формування звітних даних; 4) перевірка наданих адвокатами актів про надання правничої допомоги та приведення їх у відповідність до чинного законодавства; 5) вжиття заходів щодо вилучення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу.

5. Визначено, що громадський контроль є категорією публічною (носить в собі ознаки управлінського впливу на об'єкт управління за допомогою відповідних специфічних методів та прийомів), правовою (реалізується у рамках режиму законності, заснований на верховенстві права та спрямований на забезпечення дотримання принципу законності), соціальною (за своєю сутністю являє собою діяльність членів громадянського суспільства, спільноти). За своєю публічно-правовою природою громадський контроль є відмінним від державного, слугує засобом для забезпечення системи стримувань і противаги у структурі різних видів публічного управління та контролю у державі та суспільстві, в той же час, доповнюючи інші механізми контролю своїми методами, урівноважуючи такі механізми. Громадський контроль, на наш погляд, доцільно визначати як активну та ініціативну діяльність, що здійснюється з боку інститутів громадянського суспільства.

6. До форм громадського контролю у досліджуваній сфері запропоновано зарахувати: 1) створення спільних громадських об'єднань у сфері забезпечення доступу громадян до правничої допомоги; 2) залучення адвокатів до надання правничої допомоги громадськими об'єднаннями; 3) проведення спільних заходів, зустрічей, конференцій, обміну інформацією щодо стану правового забезпечення надання безоплатної правничої допомоги адвокатами; 4) моніторинг громадськими об'єднаннями інформації щодо наявності скарг з боку громадян на порушення їхніх прав у процесі надання безоплатної правничої допомоги, висвітлення окремих випадків порушення адвокатами законодавства в досліджуваній сфері за допомогою медіа тощо.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

3.1 Гарантії адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги

Розкриття адміністративно-правового аспекту проблематики правового регулювання будь –якої сфери суспільного життя у будь-якому випадку полягає у висвітленні цілого механізму адміністративно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується адміністративно-правове унормування відповідного виду правовідносин, які складають публічно-правову цінність. Саме тому наше зазначене дослідження адміністративно-правового аспекту місця адвокатури у системі надання безоплатної правничої допомоги складає собою розкриття саме комплексно усього конструкту адміністративно-правового механізму забезпечення участі адвокатури у наданні безоплатної правничої допомоги.

З одного боку, дослідження зосереджене на висвітленні засобів адміністративного права, за допомогою яких регулюється надання правничої допомоги інститутом адвокатури, тобто окресленні імперативних методів регулювання зазначеного питання. З іншого боку. Дослідження зосереджене і на пошуку тих методів та засобів, за допомогою яких забезпечується оптимізація адміністративно-правових засобів (імперативних, державницьких) та принципів і засад правового регулювання функціонування інституту адвокатури як самодостатнього і незалежного професійного утворення.

Поряд з тим, розкривши важливі питання обраної проблематики, зауважимо, що невисвітленим залишився один невід’ємний елемент будь-якого адміністративно-правового механізму. Цей елемент – це сукупність гарантій для інституту адвокатури у процесі надання ним правничої допомоги.

Переходячи до безпосереднього висвітлення зазначеного питання, зауважимо, що правове регулювання діяльності інституту адвокатури є актуальним та важливим предметом наукових пошуків. В тому числі, проблематику надання різного виду гарантій у процесі здійснення діяльності інститутом адвокатури досліджували у своїх працях багато науковців. Дослідженню питань адвокатської діяльності та забезпечення дотримання гарантій в свої роботах приділили увагу М. Антонович, Н.М. Бакаянова, М.Ю. Баршевський, А.М. Бірюкова, Т. Варфоломеева, Є.В. Васьковський, Т.Б. Вільчик, С. Гончаренко, О.С. Деханов, С.О. Іваницький, В.В. Заборовський, А.Г. Кучерена, С.М. Логінова, М.М. Михеєнко, С.В. Прилуцький, М. Погорецький, Н.Ю. Сакара, О.Д. Святоцький, Л.В. Тацій, Д.П. Фіолевський, С.Я. Фурса, П.В. Хотенець, О.Г. Яновська та інші вчені.

У той же час, питання гарантій адвокатської діяльності саме щодо надання правничої допомоги є більш вузьким та спеціальним, та потребує здійснення окремого глибинного наукового пошуку та здійснення власних висновків з окресленого питання. Для досягнення наведених цілей насамперед слід визначитися із дефініцією ключових понять зазначеного дослідження.

О.О.Козлов вважає, що «гарантії адвокатської діяльності України виражаються, насамперед, у нормах чинного законодавства, що конкретизують механізм захисту професійних прав адвокатів. Однак далеко не всі правові норми є правовими гарантіями адвокатської діяльності, а лише ті з них, що містять визначені умови та засоби, за допомогою яких досягається безперешкодне користування адвокатом професійними правами й виконання обов'язків при наданні правничої допомоги» [104, с. 87; 105, с. 210].

Як вважає І.Сиротин, «розбудова правової держави є неможливою без створення гарантій захисту й забезпечення механізму функціонування такого специфічного незалежного інституту, яким є адвокатура. Тому надання адвокатом ефективного захисту клієнту та надання якісних юридичних послуг,

які сприяють здійсненню належного правосуддя, залежить безпосередньо і від рівня дотримання державою гарантій адвокатської діяльності» [106, с.260].

На думку І.В. Босої, «правовий статус адвоката та відсутність втручання в його роботу з боку державних інституцій є певним показником розвитку суспільства, його демократичності та правового рівня. Чинне законодавство визначає головну роль адвокатури, яка полягає у захисті прав, свобод та законних інтересів особи, забезпеченні рівного та вільного доступу до правосуддя. Кожна правова держава на рівні основного закону визнає адвокатуру високопрофесійним незалежним інститутом та гарантує відсутність будь-якого втручання в її діяльність. Професійна правова допомога адвоката може мати високий рівень ефективності лише за умови відсутності будь-яких перешкод з боку держави та її органів в ході провадження ним своєї діяльності по захисту інтересів клієнта. Адвокатська діяльність наділена певною специфікою, яка полягає у наявності постійних конфліктів та протиборства, проте не з клієнтом а з інституціями чи особами яким клієнт протистоїть. При цьому адвокат законодавчо наділений не великим арсеналом засобів і можливостей, щоб забезпечити захист прав та інтересів свого клієнта. Тож він має хоча б сам зазнавати мінімального тиску та втручання в роботу, що перешкоджатимуть йому професійно захищати інтереси довірителя» [105, с.211].

«Аналізуючи наведені міркування науковців, приходимо до висновків про те, що гарантії діяльності інституту адвокатури є важливими важелями забезпечення ефективності надання безоплатної правничої допомоги. Гарантії є сукупністю засобів, прийомів, заходів тощо, за допомогою яких створюється свого роду базис, законодавча, організаційна, матеріальна, ціннісно-мотиваційна основа, на якій будується дійсна спроможність адвокатури якісно та незалежно від інших суб'єктів правовідносин у державі надавати правничі послуги. Гарантії діяльності адвокатури у сфері надання нею безоплатної правничої допомоги слугують певною мірою важелем протидії відповідним можливостям інших учасників механізму надання зазначеної допомоги (як

суб'єктам надання, так і суб'єктам отримання, іншим органам, установам, організаціям), здійснювати неправомірний тиск на адвокатів у процесі надання правничої допомоги, знецінювати надані кваліфіковані послуги» [107, с.133].

Гарантії адвокатури у процесі надання нею правничої допомоги мають, з-поміж іншого, комплексну дію. Вони не лише полягають у створенні відповідного організаційно-правового базису для захисту професійних прав та інтересів адвокатів у наведеній сфері. Вони також в цілому справляють позитивний вплив на ефективність відправлення правосуддя в Україні, забезпечення дієвості системи стримувань та противаг у ньому, а також змагальності судового процесу, сильного інституту захисту прав особи. В найбільш загальному їхньому впливі гарантії інституту адвокатури, їх якість та комплексність свідчать про існування правової держави в Україні.

Стосовно визначення зазначеної категорії, зауважимо, що «гарантії – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів» [105, с. 210].

«Словники не містять безпосередньо тлумачення поняття гарантії адвокатської діяльності, проте дають визначення сутності самого інституту «гарантія» у різних сферах суспільних відносин. Так, на думку авторів енциклопедичного словника, «державні гарантії» 1) забезпечення чого-небудь, запорука чому-небудь; 2) у цивільному праві – один із способів забезпечення виконання юридичною чи фізичною особою обов'язків, зобов'язань, передбачених нормативно-правовим актом чи певною угодою. Державні гарантії – спосіб забезпечення цивільно-правових зобов'язань, взятих державою перед своїми громадянами [105, с. 161].

Окрім численних доктринальних дефініцій поняття «гарантії» як у найбільш загальнофілософському, так і у більш вузькому правовому розумінні, на сьогодні також існує нормативно-правове визначення поняття гарантій адвокатської діяльності. Зокрема, пункт 1.6 Загальних положень

затвердженого рішенням Ради адвокатів України № 182 від 27.07.2013 року «Положення про комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності» містить визначення «гарантії адвокатської діяльності» - це система умов і заходів правового характеру, передбачених у відповідних нормативно-правових актах, які забезпечують ефективну реалізацію адвокатом покладених на нього повноважень щодо надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва у їх повному обсязі, зокрема, але не виключно, встановленими ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», іншими законами, підзаконними актами, міжнародними угодами, згода на ратифікацію яких надана Верховною Радою України [108].

«В.В. Заборовський, досліджуючи дане питання доходить до висновку, що під гарантіями адвокатської діяльності слід розуміти один із елементів правового статусу адвоката, який являє собою сукупність умов, способів та засобів передбачених законодавством про адвокатуру, що спрямовані на забезпечення належної реалізації всіх інших елементів такого статусу, з метою створення відповідних умов надання професійної правничої допомоги» [109, с. 146]. Н.А. Бедюк під правовими гарантіями адвокатської діяльності розуміє встановлені нормами закону засоби та умови, які спрямовані на забезпечення можливості здійснення та реалізації адвокатом його професійних повноважень з метою надання ефективної правової допомоги своєму клієнту». [110, с. 160]

Зауважимо, що більшість із запропонованих визначень є влучними, повними та складають важливу інструментальну основу для нашого дослідження. Здебільшого як науковці, так і нормопроєктуальники застосовують схожий підхід, за якого гарантії визначають як систему засобів, умов, способів, заходів. Тобто визначаючи гарантії слід зазначати про щось конкретне, таке, що має своє чітке відображення у конкретній дійсності. Як наслідок, гарантія – це те, що існує реально та спроможне забезпечити реалізацію інститутом адвокатури своєї діяльності щодо надання правничої допомоги якісно та безперешкодно. Також важливою ознакою гарантій є їхній правовий характер. Тобто зазначена сукупність умов, способів, заходів,

засобів передбачена нормами чинного законодавства, визначена правовими нормами, або ж загальними принципами права, в тому числі, не суперечить загальним принципам правового регулювання. Враховуючи наведене, а також спеціальну тему нашого наукового дослідження, зауважимо, що гарантії адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги – це визначена нормами чинного національного та міжнародного права сукупність умов, способів, засобів, заходів різного характеру, що є складовою частиною правового статусу адвоката, та за допомогою яких забезпечується дійсна спроможність адвоката як окремого суб'єкта та адвокатури в цілому як інституту у якісній реалізації визначених законодавством повноважень щодо надання правничої допомоги, безперешкодного доступу адвокатури до відповідних правових та організаційних засобів, що є необхідними для надання такої допомоги, а також дотримання професійності, незалежності, верховенства права у процесі надання такої допомоги.

«В юридичній літературі визначено характерні для гарантій адвокатської діяльності ознаки, до яких віднесено: - політична значущість (процесуальні гарантії діяльності адвоката являють собою не лише юридичне, а й політичне явище; вони слугують показником рівня законності й дотримання прав людини, свого роду індикатором, за яким можна визначати рівень демократії в країні); - загальний характер (питання про існування гарантій має вирішуватись безвідносно до конкретних обставин конкретної справи, незалежно від того, були чи не були допущені якісь порушення прав адвокатів, були чи не були задіяні засоби, покликані забезпечити правовий статус адвоката); - вираженість у праві (гарантія має бути закріпленою в одній або низці нормі національного законодавства); - спрямованість на досягнення одного з таких завдань: а) забезпечення реалізації якогось інтересу; б) захист інтересу від посягань на нього; в) сприяння ліквідації посягань та їх негативних наслідків; - наявність чітко визначеного предмета і ясно вираженої спрямованості впливу» [105, с. 211]

В той же час, О.О.Козлов, визначив наступні ознаки «1) спрямованість на правовий захист суб'єкта з особливим правовим статусом - адвоката; 2) ефективність (гарантії діяльності повинні забезпечити адвокату реальне користування наданими законом правами); 3) соціальна обумовленість (гарантії адвокатської діяльності забезпечують реалізацію права на професійну правову допомогу, належний стан правозахисної сфери); 4) загальновизнаність (закріплюються в міжнародному та національному законодавстві); 5) універсальність (гарантії адвокатської діяльності реалізуються не лише всередині адвокатури, але й мають поширення її на інших суб'єктів правовідносин)» [111, с.121].

На думку І.В. Босої, «гарантії адвокатської діяльності – визначаються як елемент правового статусу, яким наділений адвокат як учасник системи органів відправлення правосуддя, що представляє собою встановлені або санкціоновані державою на рівні закону способи та умови провадження адвокатської діяльності, які забезпечують повноцінну реалізацію професійних та соціальних завдань інституту адвокатури, гарантують її автономію від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб» [105, с.211].

Враховуючи наведені міркування вчених, а також запропоноване визначення, вважаємо, що доцільно виокремити наступні «правові ознаки гарантій адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги» [107, с.133]:

1) Є елементом правового статусу адвоката як представника правничої професії, який визначає додаткові засоби та способи реалізації наданих прав та повноважень щодо надання правничої допомоги;

2) Є правовими у найбільш широкому їх розумінні : визначаються правовими нормами, об'єктивуються правом, опосередковуються правом, реалізуються за допомогою його засобів, норм, методів; реалізуються у межах вимог верховенства права та законності;

3) Є елементами правової дійсності, що навідміну від правових ідей, принципів, норм, мають своє конкретне вираження у засобах, заходах, умовах реальної дійсності, за допомогою яких стає можливим забезпечити ефективну реалізацію наданих адвокату повноважень у сфер надання правничої допомоги;

4) Спрямовані на досягнення цілей за декількома рівнями : а) конкретна інструментальна (забезпечення охорони та реалізації професійних прав адвоката); б) функціональна (забезпечення досягнення цілей якісного та ефективного надання правничої допомоги); в) загальноправова (забезпечення реалізації та охорони прав та свобод людини, доступу до правосуддя, покращення функціонування судової влади, встановлення режиму верховенства права та законності; г) загальносоціальна (забезпечення соціальної справедливості).

Переходячи до безпосереднього дослідження конкретних гарантій адвокатури при наданні правничої допомоги, звернемо увагу на напрацювання вчених щодо класифікації гарантій. Зокрема, О.О.Козлов запропонував наступну класифікацію гарантій адвокатської діяльності: «І. за суб'єктом, на якого розповсюджується дія гарантії, на ті, що стосуються: 1) адвоката; 2) членів сім'ї адвоката; 3) помічника адвоката; 4) стажиста адвоката; 5) особу, яка перебуває у трудових відносинах з 144 адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням; 6) особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю; II. за об'єктом дії гарантії на ті, що стосуються: 1) життя та здоров'я адвоката, членів сім'ї адвоката; 2) майна адвоката або членів його сім'ї; 3) честі, гідності та репутації адвоката; 4) професійних прав та професійних інтересів адвоката» [111, с.121].

Запропонована класифікація гарантій, на наш погляд, є надто загальною для цілей нашого дослідження, та не відображає всю сукупність та істотні правові риси правових гарантій діяльності адвоката саме при наданні правничої допомоги. На нашу думку, досліджувані гарантії адвокатської діяльності доцільно дійсно розкрити шляхом класифікації, проте

застосовувати слід дещо інші критерії для їх класифікації. Крім того, слід зауважити, що гарантії адвокатської діяльності отримали своє чітке та безпосереднє визначення у чинному законодавстві.

Відповідно до статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, цим Законом та іншими законами, зокрема:

1) забороняються будь-які втручання і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності;

2) забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом;

3) проведення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

4) забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності;

5) адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості;

6) життя, здоров'я, честь і гідність адвоката та членів його сім'ї, їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом;

7) адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом;

8) забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці;

9) забороняється втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом;

10) забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката у справі;

11) забороняється втручання у правову позицію адвоката;

12) орган або посадові особи, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані негайно повідомити про це відповідну раду адвокатів регіону;

13) повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

14) забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом;

15) не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у медіа, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката;

16) забороняється ототожнення адвоката з клієнтом;

17) дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється в особливому порядку.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи у відносинах з адвокатами зобов'язані дотримуватися вимог Конституції України та законів України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, практики Європейського суду з прав людини» [7].

Аналізуючи наведені гарантії діяльності адвоката при здійсненні ним своїх повноважень, в тому числі, і при наданні правничої допомоги, зауважимо, що законодавець сконструював наведений перелік надто не систематизовано та у певній мірі поверхнево. Адже, на наш погляд, система гарантій діяльності адвокатури, в тому числі у процесі надання правничої допомог (що є однією із визначальних функцій адвокатури та відображає її призначення як інституту), є більш комплексною та глибинною категорією. Законодавець у статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає окремі способи та заходи правового характеру, які у своїй переважній більшості сконструйовані як заборони діяти у відповідний спосіб, який може спричинити порушення наданих нормативно-правовим регулюванням свобод адвокатів.

Проте також слід зауважити, що такі заборони сконструйовані досить декларативно та не передбачають конкретних механізмів забезпечення дотримання таких заборон. До того ж, окремі заборони не визначають, яким чином слід їх дотримуватися. Зокрема, заборона втручатися у правову позицію адвокатів не є вичерпно визначеною. Оскільки, аналізуючи нормативно-правове регулювання, не можливо визначити, що саме слід визначати як «правову позицію адвоката», а також що може кваліфікуватися як втручання у правову позицію. Зокрема, чи є правовою позицією адвоката лише зміст та обґрунтування, що викладені у процесуальних документах (позові, відзиві, запереченні, поясненнях, клопотаннях, апеляційній скарзі тощо), чи до правової позиції адвоката слід віднести усні виступи, репліки, запитання, чи правовою позицією є стислий виклад основного нормативно-правового

обґрунтування, чим відрізняється правова позиція та стратегія захисту тощо. Поряд з тим, які саме дії чи бездіяльність можна визначати як втручання у правову позицію адвоката.

У контексті наведених нами міркувань доцільно зауважити напруцювання, за якими вчений зауважив, що «досліджуючи механізм реалізації гарантій адвокатської діяльності, який має важливе значення для забезпечення дотримання встановлених гарантій, відзначимо що він включає в себе ряд взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів: 1) правова форма регламентації гарантій – тобто закріплення на рівні закону способів та умов провадження адвокатської діяльності, які забезпечують повноцінну реалізацію професійних та соціальних завдань інституту адвокатури, гарантують її автономію від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. При цьому варто відзначити, закріплені на рівні національного законодавства гарантії мають відповідати нормам міжнародного права та базуватись на сформованій практиці Європейського суду з прав людини; 2) ефективність дієвості механізму реалізації гарантій адвокатської діяльності залежить від кола суб'єктів, які застосовують гарантії та покликані забезпечити дотримання цих гарантій. Суб'єктами, що застосовують гарантії адвокатської діяльності, на нашу думку виступають особи визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, а саме адвокат, його помічник, стажист, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також особа, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю. Суб'єктами покликаними забезпечити дотримання гарантій адвокатської діяльності виступають, на підставі цього ж Закону, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи [7]; 3) важливим елементом функціонування механізму є – повноваження суб'єктів, які застосовують гарантії та покликані забезпечити дотримання цих гарантій а також процедура реалізації цих повноважень» [105, с.212].

Окремі гарантії, що визначені у статті, яка аналізується, також є декларативними, оскільки за своєю сутністю тяжіють до необхідності встановлення цілісного механізму їх реалізації у відповідному спеціальному законі, зі встановленням конкретних засобів, способів їх реального втілення, а також конкретних джерел матеріального та організаційного забезпечення. Враховуючи таку нечіткість та невизначеність нормативно-правового регулювання у наведеній сфері, на сьогодні наявні численні порушення гарантій адвокатської діяльності. Наприклад, науковцями розроблено «класифікацію порушення гарантій адвокатської діяльності: 1) залежно від суб'єкта: а) з боку особи зі спеціальним статусом (слідчого, судді, прокурора, члена органу адвокатського самоврядування, депутата місцевої ради і т.п.); б) порушення гарантій адвокатської діяльності з боку особи без спеціального статусу; 2) залежно від наслідків, до яких призвело порушення гарантій: а) незначне; б) грубе; 3) залежно від частоти порушення гарантій адвокатської діяльності: а) одноразове; б) повторне; в) систематичне. Крім того, вважаємо, що специфічними проблемами порушення гарантій адвокатської діяльності в умовах правового режиму воєнного стану в Україні є: 1) ототожнення (ідентифікація) клієнта з адвокатом; 2) спроби притягнення адвокатів до відповідальності за надання правничої допомоги на окупованих територіях; 3) тиск на адвокатів у зв'язку зі здійснення захисту у кримінальних провадженнях, які порушені за ознаками злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (насамперед, у справах, які розглядаються за відсутності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (*inabsentia*), злочинів проти основ національної безпеки України (ст.ст. 109, 110, 111, 111-1, 111-2, 113 та інші КК України); 4) нерівність підходу щодо вільного пересування адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, та адвокатів, які не надають безоплатну вторинну правову допомогу» [111, с.121].

Заглиблюючись у практику Європейського суду з прав людини, зауважимо, яким чином це визначає зазначений міжнародний орган. ««одним

із випадків неправомірного втручання у роботу адвоката, яке стало предметом розгляду ЄСПЛ, є проведення незаконних обшуків, що є доволі актуальним для адвокатської спільноти в Україні. Так, наприклад, справа «Німітц проти Німеччини» від 16.12.1992 р. стосується обшуку офісу адвоката під час кримінальної справи за погрози на адресу судді. Суд установив порушення статті 8 Конвенції, оскільки втручання з боку державних органів не було пропорційним законній меті – запобіганню вчиненню злочину та захист прав інших осіб. Правопорушення, яке містило, окрім образи, спробу чинити тиск на суд, не може бути кваліфіковане більш як другорядне, однак ордер на обшук був виданий на всю документацію адвоката, у якій містилася інформація і щодо інших клієнтів» [106, с.260]. «Зокрема, із цього випливає положення українського законодавства щодо обов'язку конкретизувати в ухвалі речі, які планується знайти в ході обшуку. У зв'язку з цим Суд зазначив, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати наслідки для належного здійснення правосуддя й тим самим порушити право на справедливий суд. ЄСПЛ у рішеннях неодноразово вказував, що поняття «житло», яке згадується в статті 8 Конвенції, потрібно тлумачити широко, до нього включається місця діяльності фізичних осіб різних професій, у тому числі й адвокатів. Тому всі гарантії, які закріплює статтею 8, поширюються й на офіс адвоката» [106, с.261]. Також у межах цього питання варто звернути увагу на справу «Л. П. та Карвалхо проти Португалії» від 12.02.2019 р. щодо свободи слова адвокатів, які висловлювали критику щодо дій суддів. У цій справі заявників (адвокатів) було притягнуто до відповідальності за скарги на суддів до Вищої ради правосуддя та до суду. ЄСПЛ установив, зокрема, що заявники виконували свої професійні обов'язки адвокатів. Суд також уважав, що покарання могли мати негативний, «такий, що приборкує», вплив на професію адвоката загалом, особливо щодо захисту адвокатами інтересів своїх клієнтів [112]. Зокрема, у справі «Намазов проти Азербайджану» від 30.01.2020 р., ЄСПЛ зазначив, що хоча на адвокатів поширюються обмеження щодо їхньої професійної поведінки (вони мають бути стриманими, чесними та гідними),

вони також користуються ексклюзивними правами та привілеями, які можуть різнитися в залежності від юрисдикцій» [113; 106, с.260].

Слушними є напрацювання О.О. Козлова, за якими він акцентує увагу на проблемах реалізації гарантій адвокатської діяльності. Вчений зауважив, що ««виникає потреба розроблення механізму реалізації гарантій адвокатської діяльності щодо безперешкодного надання правничої допомоги та отримання такої допомоги клієнтом» [114, с.402]. Науковець звертає увагу на принцип пропорційності. Зокрема, «М.Коет-Емелія та І.Порат зазначили, що тест на пропорційність має включати в себе три критерії: по-перше, засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен підходити для досягнення цієї мети (доречність), по-друге, з усіх можливих має бути обрано саме той засіб, який найменшою мірою обмежує право приватної особи (необхідність); по-третє, шкода приватній особі від обмеження її права повинна бути пропорційною користі уряду щодо досягнення поставленої мети (пропорційність у вузькому сенсі). Таким чином, можна зробити висновок, що обмеження реалізації гарантій адвокатської діяльності можуть мати виключно тимчасовий характер та є допустимими лише за умов їх суворої відповідності принципу пропорційності, тобто їх проходження тесту на пропорційність» [114, с.403].

Підсумовуючи наведене, вважаємо за необхідне відзначити, що нормативно-правове конструювання гарантій для адвокатів при наданні ними правничої допомоги, що запропоноване у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є незадовільним. Воно не охоплює дійсного стану усіх тих гарантій, які функціонують у нормативно-правовому полі, системі правовідносин, що складаються з приводу надання адвокатами правничої допомоги, у правореалізаційній практиці, а також такі, що повинні бути передбачені та закріплені, оскільки є необхідними для забезпечення належного надання адвокатурою правничої допомоги. Насамперед доцільно визначити, що такі гарантії слід розподілити на політичні, економічні, правові, організаційні, матеріально-технічні, культурні (правової культури та правової

свідомості). У свою чергу, правові гарантії можливо розподілити на процесуальні, процедурні, а також на правові гарантії у сфері матеріального права.

І.В. Боса виділяє наступні ознаки гарантій адвокатської діяльності: «по-перше, гарантіям адвокатської діяльності має бути притаманна ефективність. Саме дана ознака сприятиме дієвості гарантій і допоможе уникнути їх декларативності, адвокат повинен отримати реальну можливість повноцінно користуватись наданими йому правами під час надання професійної правової допомоги клієнту, це в свою чергу забезпечить належний захист прав, свобод і законних інтересів особи, яка звертається за юридичною допомогою до адвокатів. По-друге, гарантіям адвокатської діяльності притаманний універсальний характер, оскільки коло суб'єктів, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані або вчинити певну дію або навпаки утриматися від вчинення дії яка суперечить законодавству та перешкоджає належному виконанню обов'язків адвоката, є невизначеним. Проте, з іншого боку, і адвокат в ході надання професійної правової допомоги, не повинен виходити за межі наданих гарантій і не втручатись в роботу органів державної влади; По-третє, гарантіям адвокатської діяльності властива беззаперечність, тобто світова спільнота визнає гарантії основоположною умовою функціонування інституту адвокатури, як важеля протистояння інтересів особи інтересам держави, про що свідчить наявність міжнародних нормативних актів в цій сфері, які Україна ратифікувала, надавши їм статус джерела права. Як приклад, можна розглянути Основні положення про роль адвокатів (Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року), де визначено, що Уряди мають забезпечити адвокатам: а) можливість здійснювати їх професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання турботи й недоречного втручання; б) можливість вільно пересуватися і консультувати клієнта у своїй країні та за кордоном; в) виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії,

здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм» [115; 116; 105].

3.2. Зарубіжний досвід діяльності інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги та можливість його адаптації в національну правову систему

Система правничої допомоги в Україні створювалася, в тому числі, і на виконання низки зобов'язань України перед Радою Європи та сприяє дотриманню Україною прав людини та основоположних свобод, визначених міжнародними конвенціями, у тому числі права на захист, права на правову допомогу, права невідкладно з'явитися перед судом, заборони катувань або іншого нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та зарекомендувала свою ефективність.

Аналіз загальновизнаних стандартів у сфері реалізації та охорони прав людини наводить на розуміння того, що такі стандарти є наслідком, в тому числі, тривалої історії формування відповідних інституцій у зазначеній сфері, а також тривалого та поступального розвитку відповідних правових традицій. Очевидним є те, що провідні держави світу з розвинутими демократіями століттями накопичували кращі практики охорони прав та свобод людини, в тому числі, вибудовували різні правові та організаційні інституції, що сприяли такій охороні прав людини. Саме тому, висвітлення зарубіжного досвіду у сфері надання правничої допомоги та ролі у наведеному процесі інституту адвокатури є важливою науковою задачею.

Досить влучно зауважено К.В.Шкарупою, що «процес оптимізації діяльності системи надання безоплатної правової допомоги, яка функціонує в Україні, вимагає синхронізованого реформування норм як спеціального матеріального, так і процесуального законодавства. Адже ефективність забезпечення та реалізації права на безоплатну правову допомогу, перш за все,

залежить від якості, досконалості та дієвості нормативно-правової бази в цій сфері, постійного вдосконалення її норм та положень, які б брали до уваги нові виклики, можливості та перспективи, а також відповідали сучасним потребам вразливих верств суспільства» [117, с.123].

Як уже нами було здійснено висновки у попередніх розділах, правове регулювання діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги складає собою розгалужену структуру. Вона вміщує цілий комплекс галузей права: матеріальних та процесуальних. Саме тому, удосконалення правового регулювання у визначеній сфері є завданням, що потребує комплексного підходу, забезпечення релевантності сутності запланованих змін, ідей, обґрунтувань конкретному змісту норм як матеріального, так і процесуального права у досліджуваному правовому інституті, а також застосованих прийомів юридичної техніки.

Також, на наш погляд, релевантність у процесі удосконалення правового регулювання діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги повинна бути забезпечена між змістом правового регулювання та правовою дійсністю, і актуальними викликами суспільного та правового розвитку. У зазначеному контексті досить важливу роль відіграє дослідження провідних практик розвинутих країн світу щодо організації надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури, а також подальший пошук шляхів його адаптації в правову систему України.

На думку І.Личенко, «сьогодні найпрогресивнішими моделями функціонування адвокатури є моделі Великої Британії, Німеччини, Франції, США» [118, с. 154].

В той же час, увагу привертає напрацювання І.Личенко, яка зауважує, що «у Великій Британії немає нормативно-правового акту, що б регламентував організацію адвокатури держави. При цьому, сформований у XII–XIV ст. поділ адвокатів Англії та Уельсу на дві основні групи – соліситорів і баристерів, наявний і сьогодні. Правовою основою організації діяльності цих двох груп адвокатів є королівські хартії (1845, 1872, 1903, 1909 та 1954 pp.),

парламентські акти, урядові постанови тощо. Специфіка поділу адвокатів на дві групи зумовлена тим, що чіткий розподіл функцій на підготовчі дії та представництво інтересів особи у суді дає змогу якісніше виконати правозахисну діяльність, дає можливості набуті досконалих вмінь у цих двох сферах адвокатської діяльності та сприяє кращому виконанню відповідних завдань. Лише у 2004 р. баристери набули можливості встановлювати безпосередній контакт із клієнтами. До цього усі підготовчі дії щодо розгляду справи в суді здійснювали винятково соліситори. Здебільшого й сьогодні соліситори збирають докази, ведуть роботу зі свідками, готують процесуальні документи, виконують нотаріальні дії, здійснюють консультаційні дії, активно задіяні у договірній роботі, тощо. Організаційне керівництво баристерами здійснюють Судові Інни (Інн Грея, Інн Темпля, Інн Лінкольна та Інн Мідл-Темпл). Їх назви походять від назв кварталів Лондона, заснованих особами, що здійснювали судову діяльність. Серед членів Судових Інн є бенчери, (судді, старійшини корпорації) баристери та учні. Організаційне керівництво соліситорами здійснює Юридичне товариство Англії та Уельсу. Воно утворене корпорацією соліситорів на підставі Королівської хартії 1845 р. Хоча це товариство діє на добровільних засадах, сьогодні 85 % практикуючих соліситорів належать до нього [119]. Правовою основою його діяльності є “Інструкція щодо професійної поведінки соліситорів” від 1974 р. Підготовку адвокатів здійснюють на підставі Закону про соліситорів 1974 р., Закону про суди і юридичні послуги 1990 р. та ін. Сьогодні цю підготовку здійснюють на основі низки програм: кваліфікаційної програми бакалавра права (LLB), бакалавра гуманітарних наук (BA (hons)) Law). Практичну підготовку адвокатів здійснюють у межах програм юридичної практичної підготовки (LegalPracticeCourse – LPC) та (Bar Professional TrainingCourse – BPTC). Перша програма охоплює дві складові: теоретичну, що передбачає оволодіння знаннями щодо надання консультацій (InterviewingandAdvising), написання доповідей (Writing) тощо, а друга стосується додаткових практичних предметів: оволодіння навиками в сфері процесуального судочинства у

комерційній діяльності та кримінального судочинства. Невід'ємною частиною другої програми є практична підготовка у адвокатських конторах, судах. Завершується підготовка отриманням спеціального сертифікату – FullPractisingCertificate. Важливими дисциплінами, які засвоюють британські адвокати, є зобов'язальне, кримінальне, публічне, конституційне, адміністративне право, право Європейського Союзу тощо» [118, с. 154].

Аналізуючи таке дослідження вченої у контексті перейняття досвіду саме щодо організації діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги, на наш погляд, доцільно звернути увагу на можливо актуальний напрям щодо розподілу між адвокатами функцій у сфері надання правничої допомоги. Вважаємо, сприятиме оптимізації визначення двох напрямів надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури України: 1) напрям складання документів різного виду (процедурних, процесуальних тощо), підготування документів до судового розгляду, збирання доказів; 2) напрям забезпечення представництва інтересів особи, якій надається вторинна правнича допомога, в судових засіданнях.

Також із наведеного аналізу особливостей організації діяльності адвокатури в Великій Британії, актуальним для організації функціонування зазначеного інституту також є посилення гарантій незалежності діяльності адвокатури як інституту, її самоорганізації, активної участі у визначенні стандартів надання безоплатної правничої допомоги як фаховим інститутом.

«Систематичне встановлення стандартів у системі надання правової допомоги Великобританії набрало обертів у 90-х роках внаслідок роботи, проведеної в Англії, а потім у Шотландії – двох провідних системах правосуддя Сполученого Королівства. Було кілька причин для підвищення інтересу до якості правової допомоги у Великобританії. Вони включали зростаючу кількість грошей, що витрачались на правову допомогу в системах правосуддя Великобританії (які були найбільшими на душу населення у світі); велику стурбованість, здебільшого в уряді, щодо раціонального використання коштів; значне занепокоєння щодо кількості випадків, коли адвокати з надання

правової допомоги у кримінальних провадженнях не завадили винесенню несправедливого вироку; і, нарешті, законодавчо визначене створення нового органу з керування й адміністрування надання правової допомоги «Ради з питань безоплатної правової допомоги», яка хотіла продемонструвати суспільний вплив. Результат роботи, проведеної у Великобританії щодо забезпечення якості, поширився по всьому світу завдяки заохочуванню з боку міжнародних мереж, таких як «Міжнародна група з правової допомоги» й таких організацій як «Правова Ініціатива Відкритого Суспільства». Завдяки цьому наразі існує низка моделей та елементів, які могли б бути використані» [120; 117, с.123].

Зазначені висновки науковців є дуже актуальними для нашого дослідження, адже проблеми, що висвітлені у напрацюванні вище, є актуальними також і для надання правничої допомоги адвокатурою і в Україні. Сьогодні дуже нагальним є проблематика встановлення чітких та ефективних стандартів надання правничої допомоги інститутом адвокатури. Адже, дійсно, надання такої допомоги повинно бути спрямоване насамперед на ефективний захист прав людини, дійсне та всебічне дослідження обставин правової проблеми чи питання, спору, які виникли, та надання релевантної обставинам справи правничої допомоги. При цьому підхід при встановленні таких стандартів повинен бути оптимізованим та аналітичним, а не спрямованим виключно на врахування лише кількісних показників, лише кінцевого результату надання правничої допомоги чи лише відгуку особи, якій надавалася правнича допомога. Адже не у всіх випадках надання правничої допомоги, з урахуванням загальноправових принципів верховенства права, законності, можливим та допустимим результатом надання такої допомоги є винесення виправдувального вироку, іншого судового рішення на користь особи, якій надається така допомога.

Враховуючи наведене, проблематика визначення стандартів надання правничої допомоги інститутом адвокатури не може допускати поверхневого підходу. Визначення стандартів надання правничої допомоги інститутом

адвокатури повинне бути здійснене з урахуванням позиції представників інституту адвокатури, за виваженою процедурою обговорення та узгодження усіх можливих показників, з урахуванням різних видів надання правничої допомоги, правових вимог до розгляду різних категорій справ тощо. На наш погляд, стандартом якості надання правничої допомоги є встановлення всебічного дослідження адвокатом матеріалів справи, всебічного та об'єктивного інформування особи про коло її прав та обов'язків у конкретній правовій ситуації, надання можливостей особі вільно розпоряджатися власними правовими можливостями на свій вибір із її усвідомленням правових наслідків відповідного вибору, надання максимально адекватного правовій ситуації консультування, складення документів та представництва інтересів.

Це може забезпечуватися, наприклад, шляхом затвердження чи розробки зразкових (прецедентних) справ, та відповідного припустимого кола вжитих заходів, складених адвокатом документів, які з часом будуть удосконалюватися та доповнюватися по мірі виникнення нових прецедентів та створення нових зразків та моделей у сфері надання безоплатної правничої допомоги. Затверджувати відповідні прецеденти повинен спільний орган, утворений із представників інституту адвокатури, а також Міністерства юстиції України на засадах обговорення та колективного прийняття рішення.

Також варто зауважити, що вагому роль у визначенні таких стандартів надання правничої допомоги повинно відігравати впровадження міжнародних стандартів у сфері діяльності адвокатури. Крім того, враховуючи наведене, необхідно приділяти також увагу і взаємодії Центрів з надання безоплатної правничої допомоги, органів суддівського самоврядування з громадськістю щодо висвітлення діяльності адвокатури у зазначеній сфері, щодо сутності правничої допомоги, демонстрування успішних випадків, підвищення авторитету адвокатури у зазначеній сфері.

«Правова допомога в кримінальних справах у Великій Британії забезпечується через фірми повірених (солісіторів) та адвокатів (баристерів) які працюють у приватній практиці. Є обмежена кількість державних

захисників, безпосередньо найнятих Службою Юридичної допомоги в офісах Державного захисника, щоб забезпечити захист у відділеннях поліції і в судах. Правова допомога забезпечується не тільки через повірених і адвокатів у приватній практиці, але також адвокатів, що працюють у центрах правової допомоги. Усі приватні юристи країн Європейського Союзу присвячують частину свого вільного часу веденню справ, за які вони не отримують оплати. Це престижно і є справжнім *pro bono*. Юристи, які працюють у державних центрах надання правової допомоги, отримують заробітну плату, правозахисні організації фінансуються за рахунок благодійних внесків і грантів, проте приватні юристи витрачають свій час без будь-якого відшкодування [121]. В Англії та Уельсі, на сьогодні найбільшої юрисдикції Великої Британії, негативне висвітлення інформації у ЗМІ про низькі стандарти адвокатів-солісіторів (категорія адвокатів у Великобританії, що ведуть підготовку судових матеріалів для ведення справ баррістерами – адвокатами вищого рангу) та їхніх представників під час допитів у відділеннях поліції змусили Юридичне товариство (відповідна Асоціація адвокатів) вжити заходів власним коштом на початку 1990-х років. Щоб уникнути подальшої критики, Юридичне товариство прагнуло заохочувати адвокатів-солісіторів підняти свої стандарти щодо надання правової допомоги. Зокрема, воно замовило друк книги «Активний захист» з викладом кращих практик для адвокатів-солісіторів у кримінальних провадженнях. Ідея активного захисту стає зрозумілою з його назви. Адвокати повинні проявляти ініціативу та вживати заходів, а не лише реагувати на звинувачення. На етапах провадження вони повинні «... проаналізувати й оцінити інформацію, отриману до того часу; розглянути наслідки отриманої інформації для обвинувачення і захисту щодо провадження; приймати рішення про дії, які необхідно прийняти, зокрема слідчі дії з боку захисту». Крім того, Юридичне товариство опублікувало poradnik «Захист у кримінальних провадженнях: poradnik з передової практики в судах у кримінальних провадженнях». Система активного захисту стала впроваджуватися на практиці завдяки змінам у навчальних програмах

адвокатів, розробці спеціалізованих схем кримінальної акредитації, зокрема обов'язковій підготовці представників у поліцейських відділеннях задля підвищення спроможності відігравати активну роль у забезпеченні справедливого поводження з підозрюваними під час допитів [120; 122]. Так, в Англії та Уельсі створено Агентство з безоплатної правової допомоги. Це незалежна установа у сфері управління Міністерства юстиції. Фінансування Агентства забезпечується Міністерством юстиції. Безоплатна правова допомога надається юридичними фірмами, громадянськими організаціями, адвокатами та медіаторами на підставі контрактів з Агентством. Правову допомогу також надає незначна кількість державних захисників – адвокатів. Вони є штатними працівниками Служби державного захисника, з якою Агентство співпрацює. Агентство опікується безоплатної правовою допомогою як у цивільних, так і у кримінальних справах. Навіть у кримінальних справах право на БПД залежить від рівня доходів та обсягу майна особи. Якщо вони вище межі надання безоплатної правової допомоги, але й не дають можливості оплатити послуги юриста чи адвоката самостійно, допускається надання БПД на умовах часткової компенсації [123; 117, с.123].

Наведені вище тези наводять на декілька важливих висновків щодо запровадження прогресивних практик у наданні правничої допомоги інститутом адвокатури. Насамперед суттєвою прогалиною правового регулювання діяльності адвокатури є відсутність чіткого нормативно-правового забезпечення надання нею правничої допомоги *pro bono*. На наш погляд, зазначений вид надання правничої допомоги потрібно внести і правове поле, закріпивши певні мотиваційні стимули для адвокатів щодо надання ними певного обсягу правничих послуг саме *pro bono* (наприклад, зменшення внеску до органів адвокатського самоврядування, закріплення інших правових, організаційних, матеріальних чи інших пільг).

Зокрема, на думку С.Лисака, «надання практикуючими юристами правової допомоги на умовах *ProBono* громадянам є важливою складовою у їх діяльності, яка є не просто корисною, а необхідною для підтримання

правоспроможності громадянського суспільства нашої держави. На жаль, не завжди людина, яка потребує правової допомоги, але не має на неї коштів, може отримати таку допомогу від системи надання БПД. Це зумовлене тим, що вона не є суб'єктом права на її отримання відповідно до Закону.

Перші згадки або, вірніше сказати, перші задокументовані випадки надання правової допомоги *pro bono* можна знайти ще в кінці XIX століття в Америці. Приватні юридичні компанії стали консультувати соціально незахищене населення. Асоціацією американських юристів у 1983 році у кодексі професійної етики було прийнято правило 6.1., яке визначає, що адвокат повинен витрачати принаймні два відсотки свого робочого часу на надання професійних послуг безкоштовно (*pro bono*). Ці послуги можуть надаватися в наступних областях: закон про незаможних, закон про цивільні права і представлення інтересів благодійних організацій. На території США вищі школи права зобов'язують студентів брати участь в програмі *pro bono*. Це є негласним правилом під час вступу до вищих навчальних юридичних закладів, також при отриманні магістра ділового адміністрування. У Європі перші згадки про безкоштовну юридичну допомогу відносяться до XIII-XIV століть. В цей час французька гільдія адвокатів зобов'язала адвокатів допомагати малозабезпеченим громадянам. Зараз послуги *pro bono* у Франції мають характер консультації. Безкоштовні адвокати для ведення судових розглядів надаються за програмою державної субсидованої юридичної допомоги. В Ірландії з 2005 року діє схема «добровільної допомоги». Була створена мережа некомерційних організацій, яка збирає заявки на допомогу і передає їх адвокатам. У Великобританії з 1997 року працює координаційний центр LawWorks. Центр обробляє заявки громадян, які потребують допомоги та передає їх справи фахівцю, який є частиною команди юристів, що обслуговують цей центр.

Якість послуг мало залежить від того чи надається вона *pro bono* чи на замовлення держави, через систему безоплатної правової допомоги. Різні суб'єкти надання правової допомоги впливають на характер взаємовідносин

та комунікаційні особливості спілкування клієнта безпосередньо з правником» [124].

На думку автора, «юрист – це соціально відповідальна людина, тому надання професійної допомоги нужденним є частиною професії, а яким чином здійснювати таку допомогу: чи самотужки надавати правничу допомогу пробоно, чи співпрацювати з державою або громадськими формуваннями – цей шлях кожен обирає самостійно» [124].

Також із наведеного вище, приходимо також до розуміння того, що у розвинених зарубіжних країнах значну роль відведено саме якісному навчанню та підвищенню кваліфікації для адвокатів, в тому числі, і щодо спеціальних напрямів практичної діяльності : у сфері надання безоплатної правничої допомоги. На наш погляд, навчання адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу саме специфіці правового регулювання зазначеної сфери повинне бути комплексним та охоплювати розробку загальнодержавних навчальних програм, схем, які будуть доступними та забезпечуватимуть удосконалення практичних і теоретичних навичок адвокатів на постійній та доступній основі.

Ще один із важливих напрямів адаптації прогресивного зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері – це розробка комплексного нормативно-правового регулювання щодо залучення коштів благодійних організацій у сфері надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури.

Продовжуючи наше дослідження, зауважимо і напрацювання, за яким, «в Англії існує ціла система надання безоплатної правової допомоги. Адміністрування надання правової допомоги було передане від Асоціації юристів, оскільки уряд хотів мати більший контроль. У складі комісії існують неурядові громадські організації (NDPB) або квазіавтономні неурядові організації (QUANGO). Рада з безоплатної правової допомоги надає позиції у своєму складі юристам для представлення зацікавленої сторони. Комісія з питань надання юридичних послуг має від 12 до 7 членів, які мають «досвід або освіту в таких сферах: 1) надання послуг, які можуть фінансуватись

комісією; 2) діяльність судів; 3) права користувачів; 4) соціальні умови; 5) управління». Комісія підпорядковується Лорду канцлеру (міністр юстиції) при здійсненні своїх функцій. Виконавчий директор відповідає за бюджетні питання. Функції Комісії з питань надання безоплатної правової допомоги є такими: Комісія відповідає згідно із законом за надання допомоги у кримінальних та цивільних справах. Вона має звичайні повноваження – зокрема мати право власності на землю, наймати працівників тощо, а також укладати контракти. До її обов'язків належить також надання інформації про закони та наявність юридичних послуг. Ще однією важливою функцією є збір інформації щодо попиту на правову допомогу та задоволення цього попиту як власними силами, так і у співпраці з іншими. У національному контексті до її функцій належить також установлення стандартів якості для юристів, які мають приватну практику. Послуги надаються переважно приватними юристами. Крім цього проводиться експеримент, у якому беруть участь вісім офісів громадських захисників. Юристи, що практикують у приватному порядку, отримують оплату згідно з угодами, які визначають їхнє навантаження, упродовж року. Надлишок коштів повертається». [125; 117, с.123].

Отже, з досвіду Англії, що наведений вище, можливо виокремити два аспекти, які були б корисними при організації функціонування надання безпосередньо безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури в Україні. Насамперед, прослідковується тенденція того, що надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури все ж, як у Англії, так і в Україні тяжіє до того, щоб істотні умови та засади зазначеного механізму були би підпорядковані державному адмініструванню. Тобто така важлива сфера правовідносин повинна бути у значній мірі врегульованою засобами адміністративного права, зокрема, в частині надання відповідних гарантій суб'єктам отримання безоплатної правничої допомоги, визначення відповідного кола стандартів у зазначеній сфері, забезпечення фінансування

зазначеної системи як виконання свого зобов'язання як соціальною правовою демократичною державою.

Поряд з тим, що у ролі держави у наданні правничої допомоги, в тому числі, інститутом адвокатури, у певній мірі між досвідом Англії та України є подібність. Все ж відмінним та вартим запозичення для України є досвід Англії щодо залучення до процесу організації надання безоплатної правничої допомоги, в тому числі, інститутом адвокатури, неурядових організацій, інститутів громадянського суспільства, представників правничої професії. Зокрема, важливим є розробка процедур участі таких суб'єктів, а насамперед представників правничої професії (адвокатів в тому числі) у визначенні стандартів надання безоплатної правничої допомоги, у визначенні соціальних умов надання різних видів безоплатної правничої допомоги, підходів до фінансування тощо.

Також розкривши певні внутрішньонаціональні особливості досвіду зарубіжних країн у організації функціонування інституту адвокатури у наданні правничої допомоги, доцільно буде також окреслити і загальні особливості досвіду на рівні Європейського Союзу.

«Специфікою правового забезпечення функціонування адвокатури в країнах ЄС є наявність національного та наднаціонального рівня правового регулювання. Особливість наднаціонального рівня правового забезпечення функціонування адвокатури ЄС передбачає наявність первинних, вторинних та третинних рівнів. Ці рівні зумовлені специфікою способу формування, ієрархічністю підпорядкування, способом застосування тощо. Первинну роль відведено установчим договорам Євросоюзу, протоколам до установчих договорів, спеціальним рішенням Ради тощо. Вони мають вищу юридичну силу щодо інших норм права ЄС. Серед джерел вторинного права особливе місце відведено регламентам, рамковим рішенням, директивам, нормативним рішенням, міжінституційним угодам, рекомендаціям, висновкам, деклараціям тощо. Надзвичайно вагоме значення щодо цього мають резолюції (8) Комітету міністрів Ради Європи “Про юридичну допомогу і консультації” від 02 березня

1978 р., (76) 6 “Про правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах”; регламенти “Про повідомлення та вручення в державах-членах судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах” № 1348/2000 від 29 травня 2000 р., “Про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у цивільних і кримінальних справах” від 22 грудня 2000 р. № 44/2001, рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. Особливе значення для правового забезпечення функціонування адвокатури ЄС має Загальний кодекс правил для адвокатів, сформований Радою адвокатів та правничих товариств Європи. Він є зібранням стандартів формування рамкових документів, які визначають порядок здійснення адвокатської діяльності та організації адвокатури в ЄС» [118, с. 155].

Адаптуючи наведені тези до досвіду України у сфері організації функціонування інституту адвокатури у наданні правничої допомоги, слід зауважити, що в умовах європейської інтеграції України під час проведення реформ у всіх сферах суспільного життя необхідно враховувати важливість розбудови саме двох рівнів правового регулювання. Важливим, в тому числі, і у сфері організації функціонування інституту адвокатури у наданні правничої допомоги, є чітке конструювання якісної системи національного законодавства, а також і наднаціонального рівня – підпорядкованості та узгодженості національного законодавства України із загальновизнаними стандартами у досліджуваній сфері, європейськими правовими ідеями та засадничими принципами, що викладені як у джерелах первинного, так і вторинного права: в установчих договорах, регламентах, рекомендаціях, рамкових документах.

Надалі також доцільно висвітлити ще окремі особливості організації функціонування інституту адвокатури у наданні правничої допомоги в зарубіжних державах

«Основою правового регулювання адвокатури Німеччини є Федеральне положення про адвокатуру 1959 р., що забезпечує комплексне врегулювання діяльності адвокатури в державі. Федеральне положення про оплату послуг адвокатів 1957 р. є базовим документом, що врегульовує фінансову складову взаємодії адвокатів із клієнтами. Адвокатура в Німеччині має незалежну організаційну структуру та відіграє вагомую роль у системі правосуддя. Адвокати діють як самостійні суб'єкти підприємницької діяльності. Система колегій адвокатів у Німеччині сформована за територіальним принципом. Вони включають адвокатів, які приписані до суду однієї землі. Дозвіл Міністерства (управління) юстиції землі потрібен для створення окремої колегії в межах округу. Об'єднання адвокатів у межах держави забезпечує Федеральна палата адвокатів. Роль вищого органу колегії відіграють загальні збори, що обираються за ініціативою голови колегії чи вимогами не менш ніж десяти відсотків адвокатів, які є її членами. Особа має право займатися адвокатською діяльністю, якщо не позбавлена на підставі рішення федерального конституційного суду головно цивільної правоздатності чи права займати посади в органах публічного управління, виключена з адвокатури, на підставі рішення дисциплінарного суду звільнена зі складу правоохоронних органів, обвинувачена у вчиненні вчинку, негідного адвокатського звання, була причетна до дій, спрямованих на протидію наявному у Німеччині суспільному ладу, через фізичні вади або психічні розлади не може здійснювати адвокатську діяльність, здійснює діяльність, не сумісну з професією і репутацією адвоката, має обмеження за рішенням суду щодо розпорядження своєю власністю, здійснює повноваження судді чи державного службовця. Потрібно наголосити, що професія адвоката в Німеччині не відокремлюється від професій судді, прокурора, нотаріуса – вона є різновидом єдиної системи правосуддя [126, с. 121]»

«У Франції адвокатура теж є важливим суб'єктом у системі правосуддя. Це інституційно відособлена організація з оптимальним організаційним устроєм, регламентацією діяльності, правилами здійснення професійної

діяльності [126, с. 10]. Система адвокатури Франції пройшла тривалий шлях становлення. На підставі правил, закладених ордонансом від 22 листопада 1882 р., французькі адвокати ділилися на два класи. Серед них розрізняли стряпчих (*avoués*) та адвокатів у вузькому значенні (*avocats*). Цей поділ був зумовлений особливостями судочинства – письмово-словесного (усного). На першому етапі діяли стряпчі задля здійснення письмової підготовки справи, другим етапом було судове засідання [127, с. 9–10]. Такий розподіл проіснував до 1992 р., коли набрали чинності поправки до Основного закону про статус адвокатів № 71–1130 від 31 грудня 1990 р. Реформа передбачала формування єдиної професії адвоката. Таким чином Франція скасувала розподіл адвокатів на категорії, підтримавши їх злиття у єдину професію. Вона отримала єдину назву “адвокат”, а її головним завданням став захист прав та свобод людини [128, с. 90]. Особливістю адвокатури Франції є об’єднання адвокатів за судовими округами під контролем трибуналу вищої інстанції. Колегії (ордени) адвокатів діють як незалежні самоврядні утворення. Загальнодержавні функції самоврядного професійного об’єднання Франції виконує Рада колегій адвокатів. Для того, щоб стати адвокатом у Франції, необхідно або мати громадянство Франції або громадянство однієї з країн Євросоюзу за умови взаємного визнання дипломів про вищу освіту. Особа, яка претендує на звання адвоката, не повинна мати судимість за дії, несумісні з високою моральною відповідальністю, дисциплінарні або адміністративні проступки; займатися діяльністю, несумісною з професією адвоката [129]. Важливим напрямом роботи адвокатів Франції є надання безоплатної правової допомоги. У Парижі понад 27 тисяч громадян щороку отримують юридичні консультації безкоштовно» [118, с. 156].

Т.М. Лозинська зауважує, що «вивчення національних систем безоплатної правової допомоги у країнах ЄС передбачає наявність загальної основи (критеріїв) їхньої класифікації. При всьому розмаїтті кола суб’єктів, що залучаються для надання БПД у різних країнах, виділяють, як правило, такі моделі: Модель «*pro bono*». Юридична допомога бідним і особливо нужденним

надається безкоштовно і часто є обов'язковою для адвокатів. Практика надання послуг системі «pro bono» широко використовується великими юридичними фірмами, які розглядають роботу «pro bono» як частину своїх зобов'язань перед суспільством, а також як можливість для фірми і адвокатів займатися благодійністю, а молодим адвокатам - отримати досвід роботи. Багато фірм вимагають від адвокатів певної кількості годин роботи з надання безкоштовних юридичних послуг на місяць/рік, а в деяких з них надання безкоштовних послуг є одним із критеріїв оцінки діяльності юриста, яка враховується при просуванні по службі або збільшенні оплати. Разом з тим у жодній з європейських країн не передбачений обов'язок адвокатів надавати юридичну допомогу на громадських засадах. Наприклад, послуги БПД у Франції представлені у вигляді «pro bono» і надаються в основному в області l'access au droit - у вигляді консультацій з метою забезпечення доступу громадян до правової інформації та для того, щоб вони могли приймати зважені з юридичної точки зору рішення. Послуги «pro bono» не надаються з питань, пов'язаних, наприклад, з судовим представництвом або представництвом у кримінальних справах, тобто у тих сферах, де послуги адвокатів оплачуються в рамках державної системи субсидованої юридичної допомоги.

2. Контрактна модель (модель *judicare*) - система, при якій спеціальний державний орган укладає договір (контракт) з адвокатом, юридичною фірмою про надання БПД по певній кількості справ або за певними категоріями справ, оплата за яку здійснюється за рахунок державного бюджету. Така модель застосовується в Австрії, Англії та Уельсі, Бельгії, Норвегії, Нідерландах, Шотландії, Швеції, Франції, Данії та Німеччині.

3. Змішана модель являє собою таку систему, яка поєднує елементи перших двох вищезазначених та інших моделей: надання БПД здійснюється через незалежну державну організацію - бюро, ради, служби, центри тощо (тобто модель публічного захисника) із залученням приватно практикуючих адвокатів на основі укладеного з ними договору по окремих справах (тобто контрактна модель), а також з використанням інших моделей» [130, с.163].

«Важливість надання безкоштовної правової допомоги не менш важлива й для правової системи США. Її надають для незаможних громадян США за різноманітними програмами. Наприклад, закон про кримінальне правосуддя 1964 р. встановив, що для малозабезпечених підсудних у федеральних судах надають право на безкоштовний захист та призначення “громадського захисника”. Фінансування цієї діяльності здійснюється з коштів федерального бюджету. Окремі штати визначають можливість отримання безкоштовної юридичної допомоги на підставі постанови судді. Деколи суд призначає захисника у справі та визначає гонорар за рахунок коштів муніципалітету чи спеціальних фондів, або адвокатських організацій, або призначається спеціальний адвокат, діяльність якого фінансується за рахунок місцевого муніципалітету [126, с. 121]. Система адвокатури США представлена адвокатськими асоціаціями штатів, що формують загальнодержавну Американську асоціацію адвокатів. Вона об’єднує всіх адвокатів, є вищим самоврядним органом адвокатів у США. Керівним її органом є палата делегатів Асоціації. Система підготовки адвокатів передбачає три етапи, зокрема отримання вищої освіти (4-річна вища освіта), закінчення юридичної школи, отримання диплома доктора права, отримання ліцензії (патенту) практикуючого адвоката. Прецедентна система права справляє вирішальний вплив на адвокатуру США. Її діяльність ґрунтується на низці рішень суду у справах “Гидеон проти Уейнтрайта” 1963 р., “Миранда проти штату Аризона” 1966 р., “Брюер проти Вільямса” 1977 р. Цими рішеннями зафіксовано право на адвоката, що є фундаментальним правом особи, право на справедливий суд. Адаптація правових засад професійної діяльності адвокатів Великої Британії, Німеччини, Франції, США в Україні потребує якісного реформування вітчизняного законодавства. Основою для цього повинні стати вітчизняні наукові дослідження, що будуть спрямовані на визначення кращих стандартів професійної діяльності адвокатів, гарантуватимуть неупередженість та свободу здійснення адвокатської діяльності у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів людини в державі» [118, с. 156].

Отже, підсумовуючи наведене, нам вдалося виокремити «наступні важливі тези щодо напрямів адаптації позитивного та передового зарубіжного досвіду в організації надання правничої допомоги, в тому числі і безоплатної, інститутом адвокатури в Україні» [131, с. 322]:

1) «Розгляд та обрання чіткої моделі надання безоплатної правничої допомоги. Також слід здійснити розробку системи нормативно-правових норм, якими буде закріплено стимули для надання адвокатами правничої допомоги «pro bono» [131, с.322];

2) «Розробка та запровадження системи законодавства, відповідно до якого до фінансування окремих видів чи напрямів безоплатної правничої допомоги (як первинної, так і вторинної) будуть залучені не лише кошти Державного бюджету, а і бюджету місцевого самоврядування, благодійних та інших джерел» [131, с.322];

3) «Забезпечення за допомогою розробки та закріплення адміністративних процедур, гарантій, умов тощо, реальної участі представників адвокатури у розробці організаційно-правових засад надання правничої допомоги інститутом адвокатури, в тому числі, стандартів надання такої допомоги, гарантій для адвокатів та клієнтів, правових підходів до фінансування правничих послуг» [131, с.322];

4) «Забезпечення правових та організаційних умов для дійсного гарантування незалежності адвокатів у наданні ними правничої допомоги, відповідній загальним правовим принципам можливості здійснювати обрання тактики захисту клієнта, визначення правових та фактичних підстав конструювання такого захисту, кола документів, що необхідно скласти, а також їхнє обґрунтування тощо» [131, с.322];

5) Необхідно приділяти також увагу і взаємодії Центрів з надання безоплатної правничої допомоги, органів адвокатського самоврядування з громадськістю щодо висвітлення діяльності адвокатури у зазначеній сфері, щодо сутності правничої допомоги, демонстрування успішних випадків, підвищення авторитету адвокатури у зазначеній сфері;

6) Дослідити можливість розподілу адвокатів, які надають правничу допомогу в Україні за напрямом їхньої діяльності на: 1) адвокатів, які забезпечують складання документів як процедурних, так і процесуальних, підготуванням документів до судового розгляду, консультування; 2) адвокатів, які забезпечують безпосереднє судове представництво;

7) Також доцільно здійснити розробку загальнодержавних навчальних програм, схем, які будуть доступними та забезпечуватимуть удосконалення практичних і теоретичних навичок адвокатів на постійній та доступній основі;

8) Сприяння взаємодії та інтеграції адвокатів України до міжнародно-правових об'єднань адвокатів, максимального наближення діяльності адвокатури України до загальновизнаних міжнародних (в тому числі, європейських) стандартів у сфері надання безоплатної правничої допомоги, діяльності адвокатури, а також захисту та реалізації прав людини.

3.3 Шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури

Не зважаючи на складні часи для Української державності, повномасштабну агресію, протистояння численним економічним, політичним та іншим труднощам, а також на кризу у всіх сферах суспільно-політичного життя, в Українській державі продовжують підтримуватися прагнення до незворотного реформування її правової системи у напрямі імплементації загальновизнаних міжнародних та європейських стандартів у сфері управління, реалізації прав і свобод людини та громадянина, тощо. Надзвичайно велика увага сьогодні приділяється реформуванню системи правосуддя. При цьому, на наш погляд, недостатня увага приділяється реформуванню адміністративно-правових засад діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги. У зв'язку з наведеним, вважаємо, що таке наукове завдання є дуже актуальним і нагальним.

Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання діяльності адвокатури, насамперед, щодо надання нею правничої допомоги, а також удосконалення чинного законодавства у наведеній сфері склали предмет досліджень наступних науковців: М.В. Андріянов [133], М. Аракелян [134], Н.М.Бакаянова [135; 136], С. С. Бандурка [137], Ю. М. Бисага [138], А. М. Бірюкова [139], Н. Бочуляк [140], Т.Б.Вільчик [141; 142; 143; 144], І.В.Головань [145], О.В.Голованюк [146], Т. Ю. Демчина [147], О. О. Джабурія [148], Є.С.Дурнов [149], В.В. Заборовський [150; 151], Я. Зейкан [153], С.О.Іваницький [132; 154], О.А. Коваль [155; 156], В.Лаврів [157], Р.Д. Ляшенко [158], А.В. Меланчук [159], А.Місяць [160], Л. М. Москвич [161], А. С. Нерсисянц [162], В. В. Нікітченко [163], А. Ю. Олійник [164], Т.Подорожна [165], О.Г.Предместніков [166], О.І.Приходько [167], Л.Прокопенко [168], В.О.Святоцька [169], К.М.Северин [170], В.М. Сталовєров [171], О.Л.Стасюк [172], М.М.Стефанчук [173; 174], Л.Тарасенко [175], Л.В.Тацій [176], Н.В.Фешик [177], С.Фурса [178], О. Хотинська-Нор [179], О.О. Шандула [180], А.В.Шульгіна [181], О. Щербанюк [182], О. Яновська [183; 184] та інші.

На думку А.В. Піки та Ю.В.Оніщика, «без ефективного функціонування незалежної та сильної адвокатури неможливе існування демократичної держави та громадянського суспільства. Адвокатура здатний суттєво впливати на всі сторони державного життя, активно допомагаючи здійсненню реформ та формуванню правової держави. Практична можливість кожної людини реалізовувати та захищати свої основоположні права людини гарантується, в першу чергу, правовими механізмами відповідної держави» [185].

«Держава має всіма способами сприяти адвокатурі, але в жодному разі не контролювати її. Держава не може не потребувати такого правозахисного інституту, як адвокатура, бо саме вона регулює діяльність останньої, видаючи закони і встановлюючи правила, за якими діє адвокат. До того ж держава встановила таку систему правосуддя, в якій важливе місце відводиться адвокатурі [129, с. 68-69]. Вчена також вважає, що адвокатура як правозахисний інститут здатна ефективно реалізувати функцію професійно-

правового незалежного контролю за відправленням правосуддя, діяльністю виконавчої влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод та участі у законотворчій діяльності» [129, с. 77; 186, с.22].

«В той же час, «в адвокатському співтоваристві накопичилася критична маса незадоволених існуючими проблемами. Важливо підготувати ряд звернень до судових інстанцій, а також ряд законодавчих ініціатив. Думка тисяч адвокатів – вагомий аргумент. Активізація, залучення адвокатів у процес формування стратегії розвитку адвокатської спільноти є одним з головних завдань, які стоять перед органами адвокатського самоврядування сьогодні. Зараз адвокатура стикається з небажанням держави вести повноцінний діалог. Необхідно додатково лобіювати цілу низку гарантій незалежності адвокатів» [64, с. 160].

Повністю підтримуємо такі міркування науковців, адже дійсно, інститут адвокатури є одним із основ, без ефективного функціонування якої є неможливим належне існування усієї системи охорони прав та свобод людини, а також забезпечення верховенства права і законності, ефективне функціонування системи правосуддя, зокрема. Саме тому держава повинна не просто закріпити окремі декларативні положення щодо гарантій адвокатської діяльності та ролі адвокатури у системі надання правничої допомоги. А докласти більше зусиль задля створення реальних механізмів дотримання гарантій адвокатської діяльності, забезпечення ефективної професійної реалізації адвокатів, можливість надання ними якісної правничої допомоги, яка може бути реалізована лише на основі незалежності адвокатури як інституту.

«Деякі з сучасних проблем, з якими стикається адвокатура в Україні, це: - недостатня гарантія незалежності та свободи адвоката в умовах політичного тиску, корупції та зловживань правоохоронних органів. - низький рівень довіри до адвокатури з боку суспільства, судової системи та державних інституцій. - неефективна система кваліфікації, сертифікації та підвищення кваліфікації адвокатів, яка не враховує сучасні стандарти професійної

компетентності та етики. - нерозвинена система безоплатної правничої допомоги, яка не забезпечує належний захист соціально вразливих категорій громадян. - низький рівень корпоративної культури та саморегуляції адвокатської спільноти, яка не сприяє формуванню єдиної волевиявлення та захисту професійних інтересів», - вважають А.В.Піка та Ю.В.Оніщик [185].

«Основні порушення прав українських адвокатів включають у себе: а) ненадання адвокатам доступу до своїх клієнтів; б) порушення права на конфіденційне спілкування між адвокатом і клієнтом; в) ненадання чи невчасне адвокату доступу до інформації, матеріалів справи; г) проведення неправомірних обшуків в офісах і вилучення документів, що становлять адвокатську таємницю; г) порушення статусу адвоката у кримінальному провадженні; д) зловживання притягненням до дисциплінарної відповідальності адвокатів та порушенням кримінальних справ проти адвокатів; е) застосування позасудових заходів впливу щодо адвоката та його майна» [64, с. 160].

«На жаль, складається враження, що суспільство ще не готове до відстоювання паритетності адвокатури і державного примусу, а серед парламентаріїв настільки низький відсоток справжніх фахових юристів, що вони навіть не можуть досягнути необхідності такої паритетності. Проаналізувавши ситуацію, що склалася, мимоволі ставимо прикре питання: якщо незахищений адвокат, то що буде з тими, кого він захищає? [187]».

Так, дійсно, насправді, попри численні спроби законодавців удосконалити статус адвокатури, підвищити авторитет правничої професії, сьогодні правова дійсність, а також правореалізаційна практика свідчать про численні порушення професійних прав адвоката, неспроможність адвокатів якісно реалізувати усі надані їм повноваження щодо надання правничої допомоги. Такі порушення відбуваються як з боку органів державної влади, суб'єктів публічних повноважень, так і з боку громадянського суспільства. Прикро констатувати той факт, що правосвідомість та правова культура більшості населення Української держави сьогодні не дійшла до рівня

усвідомлення значущості інституту адвокатури, цінності її місії та ролі у наданні правничої допомоги. Серед населення не сформувалося чіткого розуміння цінності та вагомості адвокатської діяльності, складності тієї роботи, яку здійснює адвокат для того, щоб надати клієнту кваліфіковану професійну правничу допомогу, сформувати правову позицію, проконсультувати, скласти документ, надати інші правничі послуги.

Саме тому, реформування інституту адвокатури щодо надання ним правничої допомоги є досить комплексним науковим завданням, яке охоплює вирішення численних проблем за різними сферами існування правової матерії: нормативно-правові акти, правовідносини, акти правореалізації, правосвідомість та правова культура. Зі свого боку, вважаємо за доцільне зауважити, що реформування саме адміністративно-правових засад надання адвокатами правничої допомоги є невеликою, проте важливою складовою усього комплексу змін, які слід здійснити задля створення інституційно сильної адвокатури в Україні.

Як зазначив М. П. Орзіх, «правозахисний механізм стосовно прав і свобод людини включає, поряд із нормативно-правовою, інституціональну частину - органи і організації, для яких спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських організацій) є захист прав і законних інтересів людини і громадянина, і інструментальну - придатні для ефективного застосування засоби охорони й захисту правового положення особи» [188, с. 8].

«Н.М. Бакаянова відмічає, що реформувати адвокатуру неможливо без позначення тих орієнтирів, яких ми бажаємо досягти в результаті перебудови. При перебудові дуже легко істотно пошкодити фундамент або зробити ще кардинальніше – його знести, але разом з цим є загроза втратити і весь об'єкт. Саме тому умови реформування організаційної структури адвокатури мають пройти етапи узагальнення вже здобутого досвіду, збору пропозицій, їх широкого публічного обговорення із залученням науковців, і лише після цього

можна переходити до наступного етапу – упровадження гіпотез у життя [189, с. 78-79]».

Погоджуємося із міркуванням вченої щодо того, що дійсно реформування адвокатури повинно бути продуманим та поступальним процесом. Доцільно визначитися із пріоритетами та цілями такого реформування, а також із вітчизняними правовими традиціями. А також надалі обрати коректний напрям імплементації міжнародних та європейських стандартів у зазначену сферу, враховуючи ту структуру, яка уже наявна.

Ю.О.Меліхова вважає, що «у першу чергу, необхідно внести певні зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме до статті 23 «Гарантії адвокатської діяльності». Встановити на законодавчому рівні, що проведення обшуку приміщення адвоката можливе лише, коли адвокат особисто має статус підозрюваного; внести зміни щодо забезпечення можливості використання посвідчення адвоката в якості посвідчення особи; щодо неможливості допиту адвоката, як свідка по справах, де адвокати є захисниками, за винятком випадків, коли адвокат особисто підозрюється у вчиненні злочину. Також слід внести ряд нагально важливих змін і до Кримінального процесуального кодексу України щодо наділення рад адвокатів регіону процесуальними правами у справах щодо обвинувачення адвоката; підняти й інші питання, які потребують уваги і включають у себе процесуальні права адвоката, коли особа не має статусу підозрюваного, відмову органів слідства інформувати адвокатів про допит свідків тощо. У світлі реформування інституту української адвокатури потребує внесення рішучих змін і чинний Закон України «Про судоустрій та статус суддів», а саме: щодо усунення положення про те, що адвокат може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності за подання завідомо безпідставної скарги про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Трансформування відповідного положення необхідне і у діючих Правилах адвокатської етики» [64, с.160].

Переходячи до більш вузьких понять, звернемо увагу на бачення вчених щодо реформування саме адміністративно-правових засад діяльності адвокатури. Відтак, О.Коваль зауважив, що «адміністративно-правове забезпечення діяльності адвокатури – це регламентована нормами адміністративного права діяльність уповноважених державою суб'єктів, спрямована на створення умов та надання гарантій, необхідних для належного функціонування адвокатури. Сьогодні адміністративно-правове забезпечення діяльності адвокатури є неоднозначним та неузгодженим. Для ефективного функціонування адвокатури необхідно впорядкувати адміністративно-правові відносини між державою та адвокатурою, а саме: чітко визначити межі втручання держави у діяльність адвокатури; ключовим принципом у взаємовідносинах між державою та адвокатурою має бути незалежність адвокатури від держави; встановити рівноправний характер відносин між державою та адвокатурою; визначити напрями і умови взаємодії між державою та адвокатурою» [189, с.23].

У наведеному контексті варто акцентувати увагу на тому, що адміністративно-правове регулювання або забезпечення діяльності адвокатури дійсно відображає саме роль держави у діяльності адвокатури : надання державою відповідних правових, організаційних, інституційних, матеріально-технічних та інших гарантій, створення механізмів для їх фінансування; налагодження взаємодії та взаємозв'язку між державою та адвокатурою, установлення його сутності та змісту, основних принципів такої взаємодії. На наш погляд, дійсно у контексті саме адміністративно-правових засад забезпечення діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги найбільшу увагу доцільно приділити формуванню якісної системи державних гарантій незалежності та ефективної професійної реалізації адвокатури.

Схожу позицію поділяють і А.В.Піка та Ю.В. Оніщик, які зазначають : «деякі з перспектив розвитку адвокатури в Україні, які можуть допомогти подолати ці проблеми, це: посилення гарантій незалежності та свободи адвоката шляхом запровадження ефективних механізмів захисту

віднеправомірного втручання, перешкоджання чи притиску на адвоката у здійсненні адвокатської діяльності. підвищення довіри до адвокатури шляхом підтримки високих стандартів професійної компетентності та етики адвокатів, забезпечення якості та доступності правової допомоги, а також популяризації ролі і значення адвокатури у суспільстві; вдосконалення системи кваліфікації, сертифікації та підвищення кваліфікації адвокатів шляхом розроблення та впровадження сучасних критеріїв оцінки знань, навичок та досвіду адвокатів, а також забезпечення регулярності та доступності навчальних програм та заходів; розвиток системи безоплатної правничої допомоги шляхом збільшення фінансування, розширення кола осіб, яким надається така допомога, покращення умов праці адвокатів, які надають таку допомогу, а також підвищення якості та контролю за наданням такої допомоги; зміцнення корпоративної культури та саморегуляції адвокатської спільноти шляхом залучення адвокатів до активної участі в управлінні органами адвокатури, підтримки діалогу та співпраці між адвокатами різних регіонів та спеціалізацій, а також формування єдиного позиціонування та захисту професійних інтересів» [185].

«Серйозним та значущим кроком буде внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення з питання підвищення відповідальності за відмову в наданні інформації на адвокатський запит, за несвоєчасне або неповне надання інформації, водночас із внесенням змін до Кримінального кодексу України, щодо усунення кримінальної відповідальності суддів за винесення завідомо неправосудного рішення. Сьогодні нагальних змін потребують й інші законодавчі акти. Наприклад, такі як Наказ (інструкція) Генеральної прокуратури України (інших силових структур) щодо неухильного дотримання законодавства в частині прав і гарантій адвокатів з питання проведення обшуків у приміщенні адвоката; Наказ Міністерства внутрішніх справ України – з приводу передбачення права адвокату на носіння травматичної зброї» [64, с.160].

Є.Шкребець вважає, що «розвиток вітчизняної адвокатури має відбуватися за такими напрямками: модернізація вітчизняної правової системи у сфері діяльності адвокатури за рахунок імплементації міжнародних норм в Українську правову базу; перегляд всього процесуального законодавства у бік підвищення гарантій діяльності адвокатури, забезпечення та збереження гарантій незалежності адвокатів під час виконання своїх повноважень; вдосконалення корпоративних вітчизняних норм у бік формування самостійної, незалежної і єдиної системи адвокатських об'єднань України; – поступове запровадження правової системи, подібної до європейських стандартів, з урахуванням побудови єдиної системи підготовки фахівців у сфері юриспруденції, які мали б можливість повноцінно використовувати свої дипломи у будь-якій країні Європейського Союзу; – побудова матеріально-фінансової системи, спроможної в повному обсязі забезпечити професійну підготовку висококваліфікованих спеціалістів, здатних до саморозвитку та вдосконалення» [190, с.123].

Аналізуючи наведене, бачимо, що лейтмотивом та одним із основних напрямів удосконалення правового регулювання діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги є удосконалення гарантій професійної діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги, а також пошук шляхів створення ефективної системи комплексної підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів.

«Пріоритетним, на думку Ю.О.Меліхової, напрямом має стати розвиток діяльності Національної асоціації адвокатів України як всеукраїнської професійної організації, яка об'єднує всіх адвокатів з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. Серед першочергових задач НААУ має бути створення комплексної бази даних із системою управління інформацією, що охоплює всі порушення професійних прав і гарантій адвокатів, яка буде простою і легкою у користуванні при офіційній реєстрації адвокатом будь-якого порушення його професійних прав і гарантій По-друге, розробка і поширення типових рекомендацій, процедурних керівних

принципів для адвокатів про те, як діяти і до кого звертатися, якщо їх професійні права і гарантії було порушено. Доцільно проводити регулярні публічні кампанії з посилення внутрішнього контролю державних установ із запобігання порушенню професійних прав і гарантій адвокатів, влаштовувати наукові семінари, проводити навчальні заходи для членів дисциплінарних палат з питань порушення дисциплінарної справи, підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності тощо» [64, с.163].

О.О.Храпенко вважає, що «з метою запровадження системного підходу щодо удосконалення інституту адвокатури в Україні Стратегія у пункті 4.5. передбачає: 1. посилення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядності адвокатури. Гарантії адвокатської діяльності захищаються державою, саме тому логічним є спрямувати роботу над їх дотриманням; 2. розширення можливостей доступу до державних реєстрів та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності. Проект «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування», який знайшов підтримку у Верховній Раді України, визначив, що ІТСДР покликана збирати, зберігати, шукати, обробляти та здійснювати передачу матеріалів та інформації в кримінальному провадженні [191]. Безпосереднім користувачем цієї системи буде також захисник (адвокат, за його згоди) та інші учасники кримінального провадження. Данна система суттєво полегшить здійснення певних видів адвокатської діяльності; 3. конкретизація підстав, процедур притягнення до дисциплінарної відповідальності та механізмів оскарження рішень про притягнення до такої відповідальності. Питання «конкретизації підстав» вже тривалий час є приводом для дискусії практиків, оскільки розмитті межі підстав є приводом для зловживання осіб, які звертаються з метою поскаржитись на адвоката; 4. запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження. Створення такого інституту полегшить процедуру дисциплінарного провадження; 5. удосконалення порядку розгляду

скарг на дії адвоката. Для даного пункту Стратегії важливо, щоб Рада адвокатів України дослухалась до обґрунтованих пропозицій регіонів щодо вдосконалення дисциплінарних процедур та швидко враховувала їх у своїх відповідних рішеннях; 6. перегляд вимог щодо освіти, професійного досвіду та обмежень щодо доступу до адвокатської діяльності, запровадження прозорої процедури проведення єдиного кваліфікаційного іспиту, стажування кандидатів, порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України. Вдосконалення кваліфікаційних процедур щорічно є актуальною темою для обговорення в профільних органах адвокатського самоврядування. Заходи з підвищення кваліфікації, які системно проводить ВКДКА в областях, можуть дати змогу почути та обговорити актуальні ідеї для того, щоб вони стали частиною законодавства; 7. удосконалення організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності та засад діяльності органів адвокатського самоврядування, удосконалення професійних стандартів діяльності адвоката. Зрозумілим є те, що засади органів адвокатського самоврядування є показником розвитку інституту незалежної адвокатури. Від головних засад залежить те, наскільки ефективними будуть кроки у вдосконаленні адвокатури в цілому; 8. удосконалення механізму надання адвокатами безоплатної правової допомоги та представництва інтересів публічних органів. Проблеми з наданням безоплатної правової допомоги сьогодні можна визначити у двох аспектах: претензії до якості надання даних послуг і надлишкові витрати держави на оплату послуг адвокатів; 9. врегулювання статусу помічника адвоката. Стаття 16 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» потребує уточнення та включення додаткових елементів статусу помічника адвоката; 10. удосконалення порядку захисту прав адвокатів під час здійснення професійної діяльності. В даному пункті слід звернути увагу на оновлення Положення про комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності» [191, с. 99].

Є. Шкрібцем виділено наступні «основні завдання реформування адміністративно-правового забезпечення адвокатури, а саме: – підвищення

ролі Національної асоціації адвокатів України; – інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності адвокатського самоврядування України; – формування соціальної системи опитування і моніторингу діяльності адвокатського самоврядування і адвокатури загалом; – збільшення кількості заходів, спрямованих на обмін досвідом між адвокатськими об'єднаннями (конференції, круглі столи тощо); – обговорення та винесення на публічне обговорення найбільш актуальних та спірних питань у діяльності адвокатури загалом; – імплементація вітчизняної адвокатури у міжнародне співтовариство; – посилення ролі вітчизняної адвокатури на міжнародно-правовій арені; – приведення вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу; – імплементація кращих норм регулювання та організації адвокатської діяльності, що існують у законодавстві інших країн, у законодавство України; – проведення підвищення кваліфікації та перекваліфікації адвокатів; – організація підтримки адвокатів у проходженні стажування за кордоном» [190, с.123].

«Надзвичайно важливе значення на сьогоднішньому етапі функціонування адвокатури має розробка ряду рекомендацій і проведення спеціалізованих тренінгів для членів Ради адвокатів України, наприклад, для представників регіональних рад адвокатів, які беруть участь в обшуках в офісі адвоката. Слід посилювати ефективність роботи новоствореного Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ, шляхом спрощення його структури, більш інклюзивної участі членів Комітету в його роботі, вдосконаленні положення тощо» [64, с.161].

На думку Є.Шкрєбця, «успішне функціонування моделі системи підвищення кваліфікації адвокатів можливе за наявності: 1) створення програм, планів та правил прийому та напрямів підвищення кваліфікації; 2) створення бази (фінансової, матеріальної та кадрової) для повноцінної роботи установи; 3) організації підбору висококваліфікованих спеціалістів; 4) запровадження заочної та дистанційної форм навчання та підвищення кваліфікації адвокатів;

5) встановлення дисциплінарної відповідальності за несвоєчасне або неповне виконання програми підвищення кваліфікації» [190, с.125].

«Українська адвокатура була і залишається прихильником реформ, які спрямовані на подальшу адаптацію чинних європейських практик. Отже, пріоритетами реформування адвокатури є збереження незалежності професії та підвищення професійних стандартів. Запорукою цього є ефективне адвокатське самоврядування, а також посилення і захист прав та гарантій професійної адвокатської діяльності [193]».

Підсумовуючи наведене, адміністративно-правове регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури на сьогодні перебуває у такому стані, що потребує свого удосконалення та приведення у відповідність із міжнародними стандартами.

Вважаємо, що реформування адміністративно-правового регулювання зазначеного питання слід здійснити у напрямі конкретизації і посилення саме адміністративно-правового механізму гарантій незалежності адвокатської діяльності, удосконалення її професійності, конкретного та чіткого визначення гарантій адвокатської діяльності та підкріплення їх реальними адміністративно-правовими умовами, засобами і способами втілення. Адже сутність адміністративно-правового регулювання полягає саме у закріпленні державою системи правових та організаційних, матеріально-технічних засобів, реалізація яких забезпечується силою державного примусу, за допомогою яких здійснюється охорона публічно-правових цінностей.

У наведеному контексті доцільно запропонувати наступні шляхи удосконалення зазначеного адміністративно-правового регулювання:

- 1) Забезпечити посилення системи державно-правових засобів втілення гарантій адвокатської діяльності шляхом їх конкретизації та визначення адміністративно-правових механізмів їх забезпечення. Зокрема, встановити адміністративну відповідальність за окремі склади діянь, які за своєю сутністю є порушенням гарантій адвокатської діяльності. Зокрема, у Главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення додати статті 185-16

«Втручання у діяльність адвоката щодо надання ним правничої допомоги». Диспозицією статті слід визначити : « порушення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у частині встановлення гарантій адвокатської діяльності шляхом вчинення будь-яких втручань і перешкод здійсненню адвокатської діяльності, в тому числі, проте не виключно: втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом, втручання у правову позицію адвоката, інші дії чи бездіяльність, які спрямовані на створення перешкод у реалізації адвокатом своєї професійної компетенції щодо надання правничої допомоги». Визначити як санкцію штраф. Також встановити підвищені санкції для такого спеціального суб'єкта вчинення правопорушення як посадові і службові особи органів державної влади, органи місцевого самоврядування. Слід визначити, що під правовою позицією адвоката доцільно розуміти визначену адвокатом на підставі аналізу кола фактичних обставин у справі та відповідного їм нормативно-правового регулювання, засновану на внутрішньому професійному переконанні, визначальну думку щодо способу вирішення зазначеної справи із відповідним нормативно-правовим обґрунтуванням, яка слугує основою для обрання адвокатом кола процесуальних (процедурних) дій, заяв, документів, які він вчиняє у відповідній справі, а також є основою для змісту таких документів, а також змісту розмов адвоката з клієнтом, виступів адвоката у суді, його запитів та інших дій. Правова позиція адвоката конкретизується та міститься у документах, процесуальних заявах, а також вона проявляється у спрямованості його дій у наведеній справі (проведення зустрічей з клієнтом, подання або неподання позовної заяви, скарги, клопотання тощо). Втручання у правову позицію адвоката полягає у вчиненні дій чи бездіяльності, які спрямовані на створення перешкод у формуванні такої правової позиції (ненадання усіх доказів у справі, неповідомлення усіх обставин, перешкоджання здобуттю адвокатом відповідних доказів, ненадання відповіді на запит тощо), нівелювання правової позиції шляхом невизнання права адвоката формувати відповідну правову позицію, диктування правової позиції

адвокату та кола дій, які він має здійснювати, та інші дії, які обмежують, перешкоджають чи нівелюють сформовану відповідним адвокатом правову позицію;

2) Прийняти окремий законодавчий акт «Про охорону адвокатської таємниці». У зазначеному законодавчому акті слід визначити режим інформації, яка віднесена до адвокатської таємниці: форма зовнішнього вираження такої інформації, спосіб її отримання, зберігання, використання, надання доступу до такої інформації та виключні підстави; для надання такого доступу. А також чітко визначити відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони адвокатської таємниці усіх суб'єктів: адвокатів, помічників адвокатів, стажистів за розголошення адвокатської таємниці, а також і інших осіб: фізичних осіб, посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за втручання у адвокатську діяльність, внаслідок якого було здійснено розголошення адвокатської таємниці, неправомірна вимога розголошення адвокатської таємниці, створення об'єктивних умов, тиску, погроз, інших обставин, за яких адвокат примушується до розкриття адвокатської таємниці тощо;

3) Прийняти законодавчий акт «Про визначення окремих гарантій щодо забезпечення охорони життя, здоров'я, честь і гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна». На нашу думку, доцільно розробити систему державних організаційно-правових та фінансових гарантій у сфері охорони життя, здоров'я, честь і гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна за аналогією із Службою судової охорони. На забезпечення реалізації зазначених гарантій доцільно спрямувати відповідне державне фінансування, створивши окремий орган, або структуру в Службі судової охорони, до повноважень якого буде віднесено забезпечення охорони життя, здоров'я, честь і гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна. Зокрема, за відповідними заявами адвокатів така служба охорони адвокатів повинна буде вживати заходів щодо забезпечення особистої безпеки адвоката та членів його сім'ї у випадках наявності реальних погроз, інших обставин, які свідчать про наявність обґрунтованої загрози

життю чи здоров'ю адвоката чи члену його сім'ї, що пов'язане із наданням адвокатом правничої допомоги у відповідних категоріях справ. Визначити підвищені санкції у складах кримінальних та адміністративних правопорушень за заподіяння шкоди майну адвоката, що було здійснене у зв'язку із наданням ним правничої допомоги;

4) Внести зміни до чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правничу допомогу», у напрямі підвищення ролі органів адвокатського самоврядування, професійних асоціацій адвокатів у визначенні стандартів надання безоплатної правничої допомоги, у розробці та затвердженні стандартів професійної діяльності адвокатів,

5) Розробити ефективну систему навчання та підвищення кваліфікації адвокатів, затвердити стандарти удосконалення теоретичних та практичних знань, вмінь і навиків зазначених представників правничої професії, які постійно будуть розвиватися та динамічно видозмінюватися з огляду на внесення змін до законодавства, зміни у судовій практиці розгляду різних категорій справ. Забезпечити значну підтримку з боку державного фінансування розробки таких програм та забезпечення навчанням адвокатів, а також забезпечення участі представників адвокатської спільноти у розробці таких програм та курсів;

6) Розробити та прийняти стратегію і основні принципи взаємодії інституту адвокатури та держави у напрямі надання інститутом адвокатури правничої допомоги, а також розробити конкретні заходи реалізації такої стратегії;

7) Розробити стратегію сприяння держави щодо інтеграції інституту адвокатури України до міжнародних асоціацій адвокатів.

Висновки до Розділу 3

1. Визначено, що гарантії є сукупністю засобів, прийомів, заходів тощо, за допомогою яких створюється своєрідний базис, законодавча, організаційна, матеріальна, ціннісно-мотиваційна основа, на якій будується дійсна спроможність адвокатури якісно та незалежно від інших суб'єктів правовідносин у державі надавати правничі послуги. Гарантії діяльності адвокатури у сфері надання нею правничої допомоги слугують певною мірою важелем протидії відповідним можливостям інших учасників механізму надання зазначеної допомоги (як суб'єктам надання, так і суб'єктам отримання, іншим органам, установам, організаціям), здійснювати неправомірний тиск на адвокатів у процесі надання правничої допомоги, знецінювати надані кваліфіковані послуги. Вони мають комплексну дію та полягають у створенні відповідного організаційно-правового базису для захисту професійних прав та інтересів адвокатів у наведеній сфері. Вони також загалом справляють позитивний вплив на ефективність відправлення правосуддя в Україні, забезпечення ефективності системи стримувань і противаг у ньому, змагальності судового процесу, сильного інституту захисту прав особи. У найбільш загальному їхньому впливі гарантії інституту адвокатури, їх якість і комплексність підтверджують існування правової держави в Україні.

2. Доведено, що система гарантій діяльності адвокатури, зокрема в процесі надання правничої допомоги, сконструйована досить декларативно та не передбачає конкретних механізмів забезпечення їх дотримання. Нормативно-правове конструювання гарантій для адвокатів при наданні ними правничої допомоги, що запропоноване у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є незадовільним, воно не охоплює дійсного стану усіх тих гарантій, які функціонують у нормативно-правовому полі, системі правовідносин, що складаються з приводу надання адвокатами правничої допомоги, у правореалізаційній практиці, а також такі, що повинні бути

передбачені та закріплені, оскільки є необхідними для забезпечення належного надання адвокатурою правничої допомоги. Насамперед доцільно визначити, що такі гарантії слід розподілити на політичні, економічні, правові, організаційні, матеріально-технічні, культурні (правової культури та правової свідомості). У свою чергу, правові гарантії можливо розподілити на процесуальні, процедурні, а також на правові гарантії у сфері матеріального права.

3. Встановлено правові ознаки гарантій адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги: 1) слугують елементом правового статусу адвоката; 2) є правовими в найбільш широкому значенні: визначаються правовими нормами, об'єктивуються правом, реалізуються за допомогою його засобів, норм, методів; реалізуються в межах вимог верховенства права та законності; 3) є елементами правової дійсності, що на відміну від правових ідей, принципів, норм, мають своє конкретне вираження в засобах, заходах, умовах реальної дійсності, за допомогою яких стає можливим забезпечити ефективну реалізацію наданих адвокату повноважень у сфері надання правничої допомоги; 3) спрямовані на досягнення цілей за декількома рівнями: а) конкретна інструментальна (забезпечення охорони та реалізації професійних прав адвоката); б) функціональна (забезпечення досягнення цілей якісного та ефективного надання правничої допомоги); в) загальноправова (забезпечення реалізації та охорони прав і свобод людини, доступу до правосуддя, покращення функціонування судової влади, встановлення режиму верховенства права та законності; г) загальносоціальна (забезпечення соціальної справедливості).

4. Виокремлено такі важливі тези щодо напрямів адаптації позитивного зарубіжного досвіду в організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури в Україні: 1) розгляд та обрання чіткої моделі надання безоплатної правничої допомоги. Запропоновано розробити систему нормативно-правових норм, якими буде закріплено стимули для надання адвокатами правничої допомоги «pro bono»; 2) забезпечення за допомогою розроблення та

закріплення адміністративних процедур, гарантій, умов тощо, реальної участі представників адвокатури в розробленні організаційно-правових засад надання правничої допомоги інститутом адвокатури, зокрема стандартів надання такої допомоги, гарантій для адвокатів і клієнтів, правових підходів до фінансування правничих послуг; 3) забезпечення правових та організаційних умов для гарантування незалежності адвокатів у наданні ними правничої допомоги; 5) необхідно приділяти також увагу і взаємодії Центрів з надання безоплатної правничої допомоги, органів адвокатського самоврядування з громадськістю щодо висвітлення діяльності адвокатури в зазначеній сфері, щодо сутності правничої допомоги, демонстрування успішних випадків, підвищення авторитету адвокатури в зазначеній сфері; 6) варто здійснити розробку загальнодержавних навчальних програм, схем, які будуть доступними та забезпечуватимуть удосконалення практичних і теоретичних навичок адвокатів на постійній і доступній основі; 7) сприяння взаємодії та інтеграції адвокатів України до міжнародно-правових об'єднань адвокатів.

5. Зауважено, що на сьогодні недостатня увага приділяється реформуванню адміністративно-правових засад діяльності адвокатури щодо надання правничої допомоги. Таке наукове завдання визнано актуальним і нагальним. Наголошено, що держава повинна не лише закріпити окремі декларативні положення щодо гарантій адвокатської діяльності та ролі адвокатури в системі надання правничої допомоги, а й докласти більше зусиль задля створення реальних механізмів дотримання гарантій адвокатської діяльності, забезпечення ефективної професійної реалізації адвокатів, можливості надання ними якісної правничої допомоги, яка може бути реалізована лише на основі незалежності адвокатури як інституту.

6. Обґрунтовано пропозиції щодо напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури, згідно з якими слід: 1) забезпечити посилення системи державно-правових засобів втілення гарантій адвокатської

діяльності шляхом їх конкретизації та визначення відповідних адміністративно-правових механізмів. Зокрема, доречно доповнити главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 185-16 «Втручання в діяльність адвоката щодо надання ним правничої допомоги»;

- 2) прийняти окремий законодавчий акт «Про охорону адвокатської таємниці»;
- 3) прийняти законодавчий акт «Про визначення окремих гарантій щодо забезпечення охорони життя, здоров'я, честі й гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна»;
- 4) розробити ефективну систему навчання та підвищення кваліфікації адвокатів;
- 5) внести окремі зміни до законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правничу допомогу» тощо.

ВИСНОВКИ

У **висновках** узагальнено й по новому вирішено наукову задачу щодо розкриття місця інституту адвокатури в системі правничої допомоги з точки зору її адміністративно-правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду, виявлення проблем у відповідній сфері та формуванням пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури. У висновках містяться результати проведеного дослідження, сформульовані в пропозиціях і рекомендаціях, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Запропоновано відобразити сутність і правову природу правничої допомоги, виокремлюючи її суб'єктивне, об'єктивне та функціональне розуміння. За суб'єктивним підходом правнича допомога – це конституційно закріплене позитивне право особи, яке становить частину її правового статусу та полягає в закріплених правових можливостях особи у визначених законодавством межах (у межах правового поля) та в правовий спосіб здійснювати охорону, захист і поновлення своїх прав, свобод та інтересів, що забезпечується за допомогою надання правничої допомоги, тобто допомоги, яка професійно надається особою-правником в окремих визначених законодавством випадках безоплатно.

За об'єктивним підходом правнича допомога – це інститут адміністративного права, а також урегульований нормами адміністративного права цілісний адміністративно-правовий механізм, який становить сукупність елементів: норм, цінностей, принципів, положень, інститутів, інституцій, методів, засобів, а також адміністративно-правових відносин та актів правозастосування, за допомогою яких забезпечується реалізація конституційного права особи на правничу допомогу.

За функціональним підходом правнича допомога – це діяльність відповідних суб'єктів щодо надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

2. Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги запропоновано схарактеризувати за такими правовими ознаками: 1) самодостатність – за своїм правовим статусом і відповідно до кваліфікаційних особливостей адвокатів така правнича допомога надається за всіма можливими спектрами, рівнями, видами її надання незалежно від інших суб'єктів надання правничої допомоги, на підставах, визначених законодавством та на умовах, передбачених договором про надання правничої допомоги; 2) самоврядність – організація діяльності адвокатів щодо надання правничої допомоги здійснюється ними ініціативно та самостійно, без втручання з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, відповідно до самостійно визначених внутрішньоорганізаційних принципів; 3) самостійність в обранні способів і видів правничої допомоги; 4) професійність – надання правничої допомоги високої якості кваліфікованої та такої, що відповідає професійним навичкам правничої професії; 5) універсальність – правничу допомогу адвокат може надавати за будь-якими напрямками, видами, складністю, галузями, формами тощо; 6) взаємодія – інститут адвокатури задля ефективного надання правничої допомоги взаємодіє з іншими органами й установами, організаціями незалежно від форми власності та підпорядкування.

Завдання адвокатського самоврядування, які визначені в законі, доцільно розподілити за такими групами: 1) внутрішньоорганізаційні: обговорення проблем внутрішньої організації діяльності адвокатів з безпосереднього надання правничої допомоги, визначення шляхів їх розв'язання; закріплення та вдосконалення правил адвокатської етики, напрацювання та вдосконалення практик адвокатської діяльності, її стандартів тощо; притягнення до дисциплінарної відповідальності, вирішення питань функціонування спільних органів, зокрема сплати внесків до органів адвокатського самоврядування; 2) зовнішні: взаємодія з іншими учасниками суспільних відносин щодо створення належних умов для професійної діяльності адвокатів;

3) квазіадміністративні: ведення Єдиного реєстру адвокатів України, участь у формуванні Вищої ради правосуддя.

Метою адвокатського самоврядування є реалізація заснованого на самоврядній сутності адвокатури як інституту права на самостійне вирішення питань внутрішньої організації своєї діяльності, а також належного представлення адвокатури у взаємовідносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами, організаціями, фізичними та юридичними особами.

Зауважено, що принципи адвокатського самоврядування можна доповнити такими загальноправовими принципами: верховенство права та законність, пріоритет прав людини. Щодо спеціальних принципів, то законодавчий перелік принципів слід доповнити такими: неупередженість, незалежність, об'єктивність під час прийняття рішень, узгодження інтересів, автономії та рівності кожного учасника адвокатського самоврядування, колегіальність у прийнятті рішень, компетентність і спроможність, раціональне управління фінансами, підзвітність.

3. Правові засади функціонування інституту адвокатури – це сукупність закріплених у відповідних нормативно-правових актах керівних ідей, положень, норм, якими врегульовано установчі, організаційно-правові, процедурні, процесуальні та інші аспекти функціонування інституту адвокатури України.

Місце адміністративно-правових норм серед правових засад функціонування інституту адвокатури України схарактеризовано таким чином: 1) функціонування інституту адвокатури становить об'єкт адміністративно-правового регулювання у зв'язку з підвищеним рівнем суспільної значущості тих функцій, які вона реалізує в суспільних відносинах. Тому публічний інтерес у належному й ефективному функціонуванні інституту адвокатури обумовлює необхідність його охорони за допомогою засобів адміністративного права, визначення додаткових гарантій; 2) адміністративно-правові норми охоплюють значну частину аспектів

функціонування інституту адвокатури (установчі аспекти (визначають процедури набуття права на заняття адвокатською діяльністю, створення організаційних форм адвокатської діяльності тощо); організаційно-правові аспекти; діяльність органів адвокатського самоврядування; процедурні аспекти діяльності адвоката; гарантійний аспект); 3) слугують для охорони, захисту й урегулювання тих сфер адвокатської діяльності, які означені підвищеною суспільною цінністю, зокрема шляхом закріплення адміністративних процедур, правових гарантій, відповідальності; 4) потребують віднайдення оптимального співвідношення між втручанням держави та правових засобів у регламентацію функціонування адвокатури як правничої спільноти та між самоврядністю, професійним самовизначенням адвокатів та їхньої організації.

4. Виокремлено інститутоутворюючу (засадничу, основну, тобто ту, яка передбачена нормативно-правовим регулюванням) мету інституту адвокатури та відповідні їй завдання, а також додаткову з відповідними завданнями (ті, які не визначені нормативно-правовим регулюванням безпосередньо, проте також реалізуються адвокатурою за різними напрямками діяльності одночасно з виконанням основних мети й завдань).

Інститутоутворюючу мету інституту адвокатури розподілено на три напрями: 1) забезпечення реалізації та охорони прав, свобод і законних інтересів людини шляхом надання правничої допомоги; 2) участь у забезпеченні дотримання законності та правопорядку в усіх сферах суспільних відносин шляхом надання різних видів правничої допомоги; 3) забезпечення дотримання принципу стримувань і противаг у процесі здійснення публічного адміністрування шляхом реалізації професійного правничого контролю з боку громадськості в процесі надання професійної правничої допомоги.

Зауважено, що додаткова мета інституту адвокатури охоплює такі напрями: правопросвітництво; формування єдиних стандартів правничої професії; формування соціальної структури, що поєднана спільними звичаями, яка впливає на організацію соціального життя суспільства та формування

традицій звернення за наданням професійної правничої допомоги, отримання кваліфікованих правничих послуг і якісної реалізації прав та інтересів.

Принципи інституту адвокатури визначено як сукупність основоположних ідей, керівних засад, на яких ґрунтується функціонування інституту адвокатури. Запропоновано класифікувати принципи інституту адвокатури за: 1) загальним підходом: а) загальноцивілізаційні (гуманізму, поваги до людської гідності, справедливості, рівності); б) загальноправові (верховенства права, законності, пріоритету прав та свобод людини, рівності); в) галузеві (принцип гарантованості права на отримання правничої допомоги); г) міжгалузеві (принцип уникнення конфлікту інтересів); д) принципи правового інституту (самоврядність, конфіденційність); 2) за елементом правового інституту, у якому вони поширюються: а) принципи діяльності адвокатів у сфері надання правничої допомоги; б) принципи організації інституту адвокатури та її взаємовідносин з іншими суб'єктами правовідносин у державі, зокрема органами публічного управління; в) індивідуалізовані принципи – принципи, що діють у взаємовідносинах адвокатів з особами, яким надається правнича допомога; г) принципи організації та діяльності адвокатського самоврядування; 3) за спрямованістю: а) зовнішньо організаційні; б) внутрішньоорганізаційні; 4) за формальним вираженням: а) нормативні – ті, які безпосередньо закріплені в нормах права; б) не закріплені в чинному законодавстві, проте впливають з аналізу його змісту або ґрунтуються на правових традиціях; 5) за особливостями галузі права, у якій вони закріплені, – матеріальні та процесуальні.

5. На підставі системного аналізу чинного законодавства, зокрема Конституції України та профільного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», констатовано особливу роль інституту адвокатури в процесі надання правничої допомоги загалом, яка може розглядатися триєдиною: 1) як суб'єкт, що безпосередньо надає безоплатну первинну та вторинну правничу допомогу; 2) як суб'єкт, якому надано виняткове право щодо надання окремих видів безоплатної правничої допомоги; 3) як суб'єкт, який водночас існує і в

системі безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги, і поза цією системою, зберігаючи самодостатність та незалежність. У зазначеному контексті адвокатура як інститут поряд з безпосередньою функцією надання первинної та вторинної правничої допомоги також не перестає здійснювати важливу функцію забезпечення системи стримувань і противаг у процесі реалізації та застосування права всіма суб'єктами правовідносин в Україні, зокрема державними органами й установами, іншими суб'єктами владних повноважень.

6. У межах вивчення особливостей системи нормативно-правових актів, якими врегульовано надання вторинної правничої допомоги, обґрунтовано такі висновки: 1) переважання підзаконного регулювання окресленого питання, регламентація проблематики надання безоплатної вторинної правничої допомоги здебільшого на рівні підзаконних нормативно-правових актів, встановлення численних деталізованих адміністративних процедур, значна деталізація правових норм, положень, стандартів у визначеній сфері; 2) суттєва (навіть визначальна та провідна) роль у правовій регламентації питання надання безоплатної правничої допомоги інститутом адвокатури загалом належить Міністерству юстиції України, яке приймає більшість регулятивних нормативно-правових актів у зазначеній сфері, визначаючи переважну більшість правил, норм, процедур, стандартів, фактично зосереджуючи повноваження щодо правового регулювання особливостей надання вторинної правничої допомоги в особі одного органу виконавчої влади; 3) недостатня сталість і незмінність змісту правового регулювання надання вторинної правничої допомоги, яка обумовлюється підзаконним характером нормативно-правових актів, якими воно регламентується, адже підзаконні нормативно-правові акти досить часто змінюються, доповнюються, скасовуються.

7. Державний контроль за діяльністю інституту адвокатури щодо надання правничої допомоги – це заснована на вимогах закону цілеспрямована й організуюча діяльність держави в особі уповноважених органів щодо

перевірки стану дотримання адвокатурою принципів державної політики у сфері надання правничої допомоги, а також визначених законодавством стандартів у наведеній сфері, вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень, вжиття передбачених законодавством заходів державного примусу.

Державний контроль за діяльністю адвокатів щодо надання правничої допомоги здійснюється в таких формах: 1) моніторинг (перевірка стану) дотримання адвокатами стандартів якості надання правничої допомоги; 2) оцінювання якості надання правничої допомоги адвокатом; 3) формування звітних даних; 4) перевірка наданих адвокатами актів про надання правничої допомоги та приведення їх у відповідність до чинного законодавства; 5) вжиття заходів щодо вилучення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу.

Щодо категорії громадського контролю за діяльністю адвокатури в процесі надання правничої допомоги зауважено, що в спеціальних законодавчих актах не закріплено будь-яких спеціальних норм, відповідно до яких було би визначено положення щодо ролі інститутів громадянського суспільства в процесі забезпечення надання правничої допомоги. У зв'язку із зазначеним вище, розкриття наведеної проблематики має науково-теоретичний характер.

До форм громадського контролю у досліджуваній сфері запропоновано зарахувати: 1) створення спільних громадських об'єднань у сфері забезпечення доступу громадян до правничої допомоги; 2) залучення адвокатів до надання правничої допомоги громадськими об'єднаннями; 3) проведення спільних заходів, зустрічей, конференцій, обміну інформацією щодо стану правового забезпечення надання безоплатної правничої допомоги адвокатами; 4) моніторинг громадськими об'єднаннями інформації щодо наявності скарг з боку громадян на порушення їхніх прав у процесі надання безоплатної правничої допомоги, висвітлення окремих випадків порушення адвокатами законодавства в досліджуваній сфері за допомогою медіа тощо.

8. Встановлено такі правові ознаки гарантій адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги: 1) слугують елементом правового статусу адвоката; 2) є правовими в найбільш широкому значенні: визначаються правовими нормами, об'єктивуються правом, реалізуються за допомогою його засобів, норм, методів; реалізуються в межах вимог верховенства права та законності; 3) є елементами правової дійсності, що на відміну від правових ідей, принципів, норм, мають своє конкретне вираження в засобах, заходах, умовах реальної дійсності, за допомогою яких стає можливим забезпечити ефективну реалізацію наданих адвокату повноважень у сфері надання правничої допомоги; 3) спрямовані на досягнення цілей за декількома рівнями: а) конкретна інструментальна (забезпечення охорони та реалізації професійних прав адвоката); б) функціональна (забезпечення досягнення цілей якісного та ефективного надання правничої допомоги); в) загальноправова (забезпечення реалізації та охорони прав і свобод людини, доступу до правосуддя, покращення функціонування судової влади, встановлення режиму верховенства права та законності; г) загальносоціальна (забезпечення соціальної справедливості).

Доведено, що система гарантій діяльності адвокатури, зокрема в процесі надання правничої допомоги, сконструйована досить декларативно та не передбачає конкретних механізмів забезпечення їх дотримання.

9. Виокремлено такі важливі тези щодо напрямів адаптації позитивного зарубіжного досвіду в організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури в Україні: 1) розгляд та обрання чіткої моделі надання безоплатної правничої допомоги. Запропоновано розробити систему нормативно-правових норм, якими буде закріплено стимули для надання адвокатами правничої допомоги «pro bono»; 2) забезпечення за допомогою розроблення та закріплення адміністративних процедур, гарантій, умов тощо, реальної участі представників адвокатури в розробленні організаційно-правових засад надання правничої допомоги інститутом адвокатури, зокрема стандартів надання такої допомоги, гарантій для адвокатів і клієнтів, правових підходів

до фінансування правничих послуг; 3) забезпечення правових та організаційних умов для гарантування незалежності адвокатів у наданні ними правничої допомоги; 5) необхідно приділяти також увагу і взаємодії Центрів з надання безоплатної правничої допомоги, органів адвокатського самоврядування з громадськістю щодо висвітлення діяльності адвокатури в зазначеній сфері, щодо сутності правничої допомоги, демонстрування успішних випадків, підвищення авторитету адвокатури в зазначеній сфері; 6) варто здійснити розробку загальнодержавних навчальних програм, схем, які будуть доступними та забезпечуватимуть удосконалення практичних і теоретичних навичок адвокатів на постійній і доступній основі; 7) сприяння взаємодії та інтеграції адвокатів України до міжнародно-правових об'єднань адвокатів.

10. Запропоновано шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання організації надання правничої допомоги інститутом адвокатури:

- забезпечити посилення системи державно-правових засобів втілення гарантій адвокатської діяльності шляхом їх конкретизації та визначення відповідних адміністративно-правових механізмів. Зокрема, доречно встановити адміністративну відповідальність за окремі склади діянь, які за своєю сутністю є порушенням гарантій адвокатської діяльності. Запропоновано доповнити главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 185-16 «Втручання в діяльність адвоката щодо надання ним правничої допомоги». Диспозицією статті слід визначити: «порушення Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” у частині встановлення гарантій адвокатської діяльності шляхом вчинення будь-яких втручань і перешкод здійсненню адвокатської діяльності»;

- прийняти окремий законодавчий акт «Про охорону адвокатської таємниці». У зазначеному законодавчому акті слід визначити режим інформації, яка належить до адвокатської таємниці: форма зовнішнього вираження такої інформації, спосіб її отримання, зберігання, використання, надання доступу до такої інформації та виключні підстави для надання такого

доступу; визначити відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони адвокатської таємниці всіх суб'єктів: адвокатів, помічників адвокатів, стажистів за розголошення адвокатської таємниці, а також і інших осіб: фізичних осіб, посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за втручання в адвокатську діяльність, унаслідок якого було здійснено розголошення адвокатської таємниці, неправомірною вимога розголошення адвокатської таємниці, створення об'єктивних умов, тиску, погроз, інших обставин, за яких адвоката примушують до розкриття адвокатської таємниці тощо;

– прийняти законодавчий акт «Про визначення окремих гарантій щодо забезпечення охорони життя, здоров'я, честі й гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна». Доречно розробити систему державних організаційно-правових і фінансових гарантій у сфері охорони життя, здоров'я, честі й гідності адвоката та членів його сім'ї, їх майна за аналогією зі Службою судової охорони. На забезпечення реалізації зазначених гарантій доцільно спрямувати відповідне державне фінансування. Зокрема за відповідними заявами адвокатів така служба охорони адвокатів повинна буде вживати заходів щодо забезпечення особистої безпеки адвоката та членів його сім'ї у випадках наявності обґрунтованої загрози життю чи здоров'ю адвоката чи члену його сім'ї, що пов'язане з наданням адвокатом правничої допомоги у відповідних категоріях справ. Визначити підвищені санкції в складах кримінальних та адміністративних правопорушень за заподіяння шкоди майну адвоката, що було здійснено у зв'язку з наданням ним правничої допомоги;

– внести зміни до законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правничу допомогу» в напрямі підвищення ролі органів адвокатського самоврядування, професійних асоціацій адвокатів у визначенні стандартів надання безоплатної правничої допомоги, у розробленні та затвердженні стандартів професійної діяльності адвокатів;

– розробити ефективну систему навчання та підвищення кваліфікації адвокатів, затвердити стандарти вдосконалення теоретичних і практичних

знань, вмінь і навичок зазначених представників правничої професії. Забезпечити значну підтримку з боку держави щодо фінансування розробки таких програм і навчання адвокатів, а також забезпечення участі представників адвокатської спільноти в розробленні таких програм і курсів;

- розробити та прийняти стратегію, визначити основні принципи взаємодії інституту адвокатури й держави в напрямі надання інститутом адвокатури правничої допомоги, а також розробити конкретні заходи щодо реалізації такої стратегії;

- розробити стратегію сприяння держави щодо інтеграції інституту адвокатури України до міжнародних асоціацій адвокатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
2. Пояснювальна записка до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH2PW00A?an=4>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
4. Мартовицька О. В., Юхно О. О. Проблеми професійної правничої допомоги: теорія і практика : монографія. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Харків : Факт, 2024. 420 с.
5. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України до проекту Закону України «Про безоплатну правову допомогу», реєстр. № 4406. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=35120&pf35401=143003>.
6. Бреус С. М. Зміст права на гарантовану державою безоплатну професійну правничу допомогу та перспективи законодавчого врегулювання механізмів його реалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 19–23.
7. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
8. Міщук І. В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 278–282.

9. Калинюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 15 с.
10. Іванцова А. В. Поняття безоплатної правової допомоги в Україні та за кордоном. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 3 (28). С. 40–45.
11. Вилков С. В. Щодо визначення правової природи та сутності права на безоплатну правову допомогу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16), т. 2. С. 48–52.
12. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2013. 24 с.
13. Бірюкова А. М., Гончаренко С. В. Щодо проекту Закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України : зауваження і пропозиції. *Адвокат*. 2004. № 1. С. 17–21.
14. Хмелевська Н. В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 143–149.
15. Положенцева Т. В. Правова природа та сутність правничої допомоги. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 3 (63). С. 125–129.
16. Загальна характеристика юридичної діяльності. Тема 1 : план-конспект проведення лекційного заняття. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 15 с. URL: https://www.naia.kiev.ua/files/kafedru/tdp/lekcii_UD.pdf.
17. Настасяк І. Ю. Загальнотеоретичний аналіз правової діяльності (в контексті дослідження функційної частини правової системи). *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. Вип. 5 (33). С. 24–28.
18. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

19. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

20. Справа за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : рішення Конституційного Суду України від 30 верес. 2009 р. № 23-рп/2009. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 6. С. 32–40.

21. Пікуля Т. А. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 20 с.

22. Завальний М. В. Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правоохорони України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 47–52.

23. Вилков С. Адвокатура в реалізації права на безоплатну правову допомогу. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (ДДУВС, 17 берез. 2023 р). Дніпро, 2023. С. 55–57.

24. Троян А. П. Соціально-правова сутність адвокатури як інституту правозахисної діяльності. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (1). С. 236–239.

25. Щербатюк Н. В., Чичирко С. В., Бондар А. В. Адвокатура в системі забезпечення правової допомоги в Україні. *Вісник Національного транспортного університету*. 2011. № 24 (2). С. 376–381.

26. Положенцева Т. В. Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 837–839.

27. Концепція розвитку юридичної освіти : проект. *Міністерство освіти і науки України* : [сайт]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>.

28. Бандурка С. С. Адвокатура України на сторожі закону : монографія. Харків : Майдан, 2021. 224 с.

29. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі 01 жовт. 1988 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text.

30. Бек У. П. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. Вип. 68. С. 118–123.

31. Жуков С. В. Правові аспекти етичних проблем у професійній сфері. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6, т. 2. С. 57–59.

32. Лісова Ю. Незалежність адвоката у професійній діяльності та професійних асоціаціях. *Рада адвокатів Київської області* : [сайт]. URL : <https://radako.com.ua/news/nezalezhnist-advokata-u-profesiyniy-diyalnosti-ta-profesiynih-asociaciyah>.

33. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 485 с.

34. Муравйов К. В. До проблеми визначення поняття правові засади реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 3. С. 154–157.

35. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 584 с.

36. Жукорська Я. М. Міжнародно-правове регулювання діяльності адвокатури: загальні засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2014. Вип. 1, т. 3. С. 238–241.

37. Основні принципи стосовно ролі юристів : прийняті восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинності і поведження з

правопорушниками; Гавана, 27 серп. – 7 верес. 1990 р. *Національна Асоціація адвокатів України* : [сайт]. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/Basic%20principles%20regarding%20the%20role%20of%20lawyers_07091990.pdf.

38. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

39. Меєрович Н. А. Адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 19 с.

40. Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.

41. Сакун Д. І. Адміністративно-правові гарантії надання безоплатної правової допомоги адвокатами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 218 с.

42. Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 301 с.

43. Оніщик Ю. В. Організаційно-правові засади діяльності адвокатури України в умовах воєнного стану. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Р. 1235–1239. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-154>.

44. Коваль О. А. Адміністративно-правове забезпечення реформи адвокатури України : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2023. 202 с.

45. Габані І. І. Адміністративно-правовий статус національної адвокатури України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 72, ч. 2. С. 59–64. URL: <https://visnykjuris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/11-1.pdf>.

46. Коваль О. А. Адвокатура як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Одеські юридичні читання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8 листоп. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 110–114.
47. Петрова Д. Роль інституту адвокатури у сучасному суспільстві. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали XIII А288 Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 листоп. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 220–222.
48. Кармазіна М., Шурбована О. "Інститут" та "інституція": проблем розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
49. Бергер П. Л., Бергер Б. Що таке інституція? Випадок мови / [пер. Ю. Яремко]. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 35. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm>.
50. Запукляк І. Б. Інституційні засади забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств. *Economic Annals-XXI*. 2016. Вип. 158, № 3–4 (2). С. 39–42. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V158-09>.
51. Veblen T. The theory of the leisure class: an economic study of institutions. New York : The Macmillan Company, 1899. 412 p. URL: https://brocku.ca/MeadProject/Veblen/Veblen_1899/Veblen_1899_toc.html.
52. Макалюк І., Жалдак Г., Мартиненко В. «Інституція» та «інститут»: тенденція "штучної підміни" понять. *Agricultural and resource economics : international scientific e-journal*. 2022. Vol. 8, № 1. С. 204–234.
53. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL: <http://irbisnbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>.
54. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство : взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава* : щорічник наук. праць. 2010. Вип. 21. С. 342–351. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36862/47Prilutsky.pdf?sequence=1>.
55. Єфіменко М. Ю. Завдання та функції адвоката в адміністративному процесі. *Форум права*. 2012. № 4. С. 343–348. URL:

<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f237e67b6162-4187-b047-d50d2dafb49f/content>.

56. Заяць О. С. Принципи адвокатської діяльності в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні* : зб. тез доп. учасників наук.-практ. семінару (10 листоп. 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького, Х. В. Майкут ; ЛьвДУВС. Львів, 2023. С. 62–66.

57. Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2020. 276 с.

58. Дороніна В. С. Принципи та засади здійснення адвокатської діяльності. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 листоп. 2023 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.), Є. С. Хижняк, О. Г. Свида та ін.]. Одеса, 2023. С. 152–154.

59. Пікуля Т. А. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 203 с.

60. Андреев Д. О. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи надання правової допомоги в Україні: проблеми та перспективи. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 162–168.

61. Деякі питання щодо організації надання безоплатної первинної правничої допомоги органами місцевого самоврядування : постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовт. 2023 р. № 1088. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1088-2023-%D0%BF#Text>.

62. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на формування та функціонування системи безоплатної правової допомоги : рішення Рахункової палати від 23 серп. 2016 р. № 16-1. *Рахункова палата* : [сайт]. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2016/Zvit_16-1_2016/zvit_16-1.pdf.

63. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки : розпорядження Кабінету

Міністрів України від 4 лип. 2012 р. № 435-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2012-%D1%80>.

64. Меліхова Ю. О. Основні проблеми та напрямки вдосконалення інституту адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку. *Наше право*. 2017. № 3. С. 159–164.

65. Сєдих Ю. Проблемні аспекти участі адвокатів у системі надання безоплатної вторинної правової допомоги. *Безоплатна правова допомога: проблеми та перспективи* : матеріали Регіон. круглого столу (м. Дніпро, 19 листоп. 2020 р.) / [уклад.: О. О. Орлова] ; ДДУВС. Дніпро, 2020. С. 159–162.

66. Ковбасюк Ю. В., Трощинський В. П. Соціальна і гуманітарна політика : підручник. Київ : НАДУ, 2016. 792 с.

67. Артем'єва Н. Суб'єкти, які надають безоплатну правову допомогу у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 5–10.

68. Звіт. Система безоплатної правової допомоги в Україні: поточні проблеми та рекомендації щодо її реформування / Національна асоціація адвокатів України. Київ : НААУ, 2015. 144 с.

69. Державна цільова програма формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 13 лют. 2013 р. № 394. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2013-%D0%BF>.

70. Міністерство юстиції зацікавлене в розвитку незалежної системи БПД. *Урядовий портал* : [сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministerstvo-yusticiyi-zacikavlene-vrozvitku-nezalezhnoyi-sistemi-bpd>.

71. Юзько Т.М. Проблемні аспекти надання безкоштовної вторинної правової допомоги адвокатам у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2021. № 53. С. 60–64.

72. Валко П. Система суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги, роль та місце адвокатури серед них. *Наукові записки*. Серія : Право. 2019. Вип. 7. С. 89–99.

73. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України від 21 груд. 2017 р. № 4125/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 101. Ст. 3137.

74. Положенцева Т. В. Окремі проблеми надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 верес. 2024 р.) / НДІ публ. права. Київ, 2024. С. 136–139.

75. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 17 верес. 2014 р. № 465. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. Ст. 2189.

76. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 04 берез. 2013 р. № 130. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2013-%D0%BF>.

77. Гребененко І. О. Сучасний стан інституту безоплатної вторинної допомоги. *Юридична клінічна практика: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 листоп. 2023 р.) / ДДУВС. Дніпро, 2024. С. 59–62.

78. Сірош Д. М. Порядок фінансування витрат на безоплатну правову допомогу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. № 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6111/1/%D0%9F%D0%9E%D0%>

A0%D0%AF%D0%94%D0%9E%D0%9A%20%D0%A4%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2.pdf.

79. Статистична інформація роботи системи безоплатної правової допомоги. *Безоплатна правова допомога* : [сайт]. URL: <https://legalaidd.gov.ua/statystychna-informacziyaroboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyidopomogy/>.

80. Цимбалюк В. І. Адвокат в системі безоплатної правової допомоги: організаційно-правові основи взаємодії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 412–415.

81. Рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 19 черв. 2024 р. у справі № 600/692/24-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119847007>.

82. Про затвердження Порядку і умов проведення конкурсу та вимог до професійного рівня адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2011 р. № 1362. *Офіційний вісник України*. 2011. № 101. Ст. 3718.

83. Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних праві свободлюдини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2014. № 3. С. 219–227.

84. Положенцева Т. В. Особливості правового регулювання надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 619–624.

85. Parfenova M. J., Babishin V. D., Yurkevich E. V., Sekerin V. D., Dudin M. N. Methodology making management decisions based on a modified Ramsey model. *Asian Social Science*. 2014. Vol. 10. № 17. P. 292–301.

86. Терещенко М. М. Державний контроль: сутність, основні підходи та концепції. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія : Державне управління. 2019. Т. 30 (69), № 4. С. 117–121.

87. Контроль і ревізія : підручник / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Бардаш, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко. Київ : Н. І. К., 2000. 512 с.
88. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 18 трав. 2017 р. № 2042-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.
89. Положенцева Т. В. Особливості здійснення державного контролю за діяльністю адвокатури щодо надання безоплатної правничої допомоги. *Юридична наука*. 2020. № 3. Т. 2. С. 177–181.
90. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 02 лип. 2012 р. № 967/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50. Ст. 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>.
91. Ніронка Ю. Сутність громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2. – С. 67–71.
92. Василенко В. М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю Національної поліції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 42 с.
93. Савченко О. В. Співвідношення терміна "громадський контроль" з іншими суміжними правовими категоріями. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 77–83.
94. Енциклопедія державного управління : в 8 т. / [наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1. Теорія державного управління. 748 с.
95. Шевченко Е. А. Сутність та визначальні ознаки громадського контролю за діяльністю органів влади. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія : Право, публічне управління та адміністрування. 2024. № 13. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-13-01-01/2024-13-01-01>.

96. Бублій М. П. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. *International Scientific Journal*. 2016. № 5. С. 14–18.

97. Синенко І., Грищенко І. Трактуювання понять «громадський» чи «громадянський» контроль. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (April 26, 2024; Pisa, Italia). Pisa, Italia, 2024. С. 49–50.

98. Грищенко І. М. Реалізація виборчого права громадян в Україні через форми прямої демократії. *Наукові перспективи*. 2021. № 4 (10). С. 30–42.

99. Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні : проєкт Закону реєстр. № 5458 від 30 квіт. 2021 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71831.

100. Положенцева Т. В. Особливості громадського контролю за діяльністю адвокатури України у процесі надання безоплатної правничої допомоги. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 04–05 черв. 2024 р.) / НДІ публ. права. Київ, 2024. С. 98–100.

101. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1

102. Громадська організація «Ла-Страда» : [сайт]. URL: <https://la-strada.org.ua>.

103. Бандурка С. С. Спільна діяльність адвокатури і громадськості в захисті прав і свобод людини. *Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика*. 2024. № 2 (10). С. 68–75.

104. Козлов О. О. До питання щодо визначення ознак гарантій адвокатської діяльності. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7, ч. 1. С. 86–91. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_1/14.pdf.

105. Боса І. В. Гарантії адвокатської діяльності: ознаки та механізм реалізації. *Наукові записки*. Серія : Право. 2023. № 14. С. 210–215.

106. Сиротин І. Окремі аспекти гарантій адвокатської діяльності : прецедентна практика ЄСПЛ. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали III Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Харків, 16 груд. 2021 р.) / [редкол. : Т. Вільчик, Я. Ковальова] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків : Право, 2021. С. 260–262.

107. Положенцева Т. В. Адміністративно-правове регулювання гарантій адвокатської діяльності у процесі надання правничої допомоги. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 5. С. 245–249.

108. Положення про комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності : рішення Ради адвокатів України № 182 від 27 лип. 2013 р. ; зі змін. і допов. *Національна асоціація адвокатів України* : [сайт]. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.10.25-pologennya-181.pdf>.

109. Заборовський В. В., Манзюк В. В. До дефініції поняття «гарантії адвокатської діяльності». *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 15–16 лют. 2019 р.) / УжНУ. Ужгород, 2019. С. 144–147. URL: <https://cutt.ly/0wyRdfm3>.

110. Бедюк Н. А. Гарантії адвокатської діяльності в Україні: сучасний стан та проблеми реалізації. *Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали наук. конф. (20–21 берез. 2015 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ, 2015. С. 158–161.

111. Козлов О. О. Організаційно-правові засади реалізації гарантій адвокатської діяльності : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2023. 199 с.

112. Armiento D. Defamation of Judges and the Limits of Freedom of Expression of Lawyers. The ECHR rules in the case of L. P. and Carvalho versus Portugal. *Human Rights, Justice & EU Litigation*. 12.02.2019. URL: <https://eulawlive.com/blog/2019/10/11/defamation-of-judges-and-the-limits-of-freedom-of-expression-of-lawyers-the-echr-rules-in-the-case-of-l-p-and-carvalho-versus-portugal/>.

113. Справа «Намазов проти Азербайджану» (Заява № 74354/13).: постанова Європейського суду з прав людини від 30 січ. 2020 р. *Практика ЄСПЛ. Український аспект* : [сайт]. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-namazov-proti-azerbajdzhanu/>.

114. Козлов О. О. Окремі проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності в сучасних умовах. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) : у 3 т. : / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса, 2020. Т. 1. С. 402–405.

115. Основні положення про роль адвокатів : прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#top.

116. Соболев Є. Ю., Звенигородська О. В. Основні складові елементи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Наукові записки*. Серія : Право. 2022. Вип. 13. С. 70–74.

117. Шкарупа К. В. Роль адвокатури при наданні безоплатної правової допомоги : порівняльний аналіз України та Великобританії. *Юридична наука* 2020. № 1 (103), т. 2. С. 120–125.

118. Личенко І. В. Загальні засади організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2020. Т. 7, № 1. С. 153–159.

119. Особливості організації та діяльності адвокатури у Великобританії. *Pravo.Studio* : [сайт]. URL: <https://pravo.studio/advokatura-ukrajini/osoblivosti-organizatsiji-diyalnosti-96459.htm>.

120. Роджер Сміт. Міжнародні стандарти надання правової допомоги: порівняльний аналіз. *Юридична газета*. 2016. 23 березня (№ 12(510)). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/-mizhnarodni-standarti-nadannya-pravovoyi-dopomogi-porivnyalniy-analiz.html>.

121. Колесник Г., Світлічний І. Бурчак Л. Огляд систем безоплатної правової допомоги у країнах європейського союзу. *Вища школа адвокатури*

НААУ: [сайт]. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/oglyad-system-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-u-krayinah-yevropejskogo-soyuzu>.

122. Приходько О. І. Міжнародні стандарти щодо функціонування адвокатської діяльності та їх імплементації в українське законодавство. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. № 2 (66). С. 210–215.

123. Як надають безоплатну правову допомогу у Великобританії, Фінляндії, Польщі та Канаді. *Українське право* : [сайт]. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/yak-nadayut-bezoplatnu-pravovu-dopomogu-u-velykobrytaniyi-finlyandiyi-polshchi-ta-kanadi/>.

124. Етичні аспекти надання правової допомоги «pro bono» та стандарти якості надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Pravokator* : [сайт]. URL: <https://pravokator.club/news/etychni-aspekty-nadannya-pravovoyi-dopomogy-pro-bono-ta-standarty-yakosti-nadannya-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-v-ukrayini/>.

125. Резюме для проекту Концепції реформи правової допомоги в Україні: міжнародний досвід у сфері організації надання правової допомоги. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source>.

126. Святоцький О. Д., Медведчук В. В. Адвокатура історія і сучасність. Київ : Ін Юре 1997. 320 с.

127. Попелюшко В. О. Виникнення та інституційне становлення адвокатури Франції. *Адвокат*. 2011. № 1 (124). С. 9–13.

128. Тишко І. П. Організація та діяльність адвокатури Франції. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листоп. 2022 р.) / НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 485–487.

129. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.

130. Легейда В. Г. Система безоплатної правової допомоги у країнах Європейського Союзу. *Адаптація правової системи України до права*

Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Полтава, 2017. Ч. 1. 245 с.

131. Положенцева Т. В. Зарубіжний досвід у наданні правничої допомоги інститутом адвокатури. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 верес. 2021 р.) / НДІ публ. права. Київ, 2021. С. 322–324.

132. Іваницький С. О. Реформування адвокатури: окремі зауваження щодо законопроектів № 1794, № 1794-1, № 2270. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (27), т. 8. С. 44–48.

133. Стаматіна М.В. Поняття та сутність безоплатної правової допомоги в Україні. *Право і Безпека*. 2012. № 3 (45). С. 135–139

134. Аракелян М. Адвокатура у механізмі надання професійної правничої допомоги (до питання про скасування адвокатської монополії). *Право України*. 2019. № 12. С. 113–130. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001087889>.

135. Бакаянова Н. М. Конституційно-правове регулювання діяльності адвокатури у нових реаліях суспільного життя. *Право України*. 2019. № 12. С. 131–145.

136. Бакаянова Н. М. Проблеми законодавчого визначення функцій адвокатури України. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листоп. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 28–31.

137. Бандурка С. С. Історико-правовий огляд взаємодії держави й адвокатури в системі захисту прав і свобод людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (2). С. 11–23.

138. Бисага Ю. М. Сутність та соціальне призначення адвокатури : конституційно-правовий дискурс. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 319–322.

139. Бірюкова А. М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2019. 508 с.
140. Бочуляк Н. Незалежність як домінанта адвокатського самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 12–19.
141. Вільчик Т. Б. Деонтологічні засади діяльності адвокатів: міжнародні стандарти та вітчизняне законодавство. *Вісник Одеської адвокатури*. 2019. Спеціальний випуск. Адвокатська етика. С. 26–29. URL: <https://kdka.od.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/voa-AE-2019-OBL.pdf>.
142. Вільчик Т. Б. Інститут адвокатури України: нові підходи та тенденції розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 6, т. 1. С. 25–28.
143. Вільчик Т. Напрями адаптації законодавства, що регулює надання безоплатної правничої допомоги в Україні, до європейських стандартів. *Право України*. 2016. № 12. С. 29–36.
144. Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. № 12. С. 54–60.
145. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 12–15.
146. Голованюк О. В. Сучасний стан та перспективи реформування адвокатури України : наук. робота. Київ, 2020. 35 с.
147. Демчина Т. Ю. Співвідношення принципу незалежності адвокатури з іншими правовими категоріями. *Форум права*. 2020. № 4. С. 15–23.
148. Джабурія О. О. Принципи організації і діяльності адвокатури та їх вплив на організаційні форми адвокатської діяльності в умовах реформування адвокатури України: постановка проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 197–201.

149. Дурнов Є. С. Становлення та розвиток адвокатури в радянській Україні (1919– 1939 рр.). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Т. 1, № 4 (25). С. 11–15.
150. Заборовський В. В. Адвокат як суб'єкт надання правової (професійної правничої) допомоги. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 248–250.
151. Заборовський В. В. Особливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в контексті конституційних змін щодо правосуддя. *Фундаментальні проблеми юриспруденції : зб. наук. пр. / Ужгород. нац. ун-т ; НДІ порівнял. публ. права та міжнар. права*. Ужгород, 2016. С. 119–123.
152. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.
153. Зейкан Я. Адвокатура – служіння громадське. *Право України*. 2019. № 12. С. 42–53.
154. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 795 с.
155. Коваль О. А. Принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури України. *Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (14 квіт. 2022 р.) / Білоцерківський НАУ. Біла Церква, 2022. С. 72–75.*
156. Коваль О. А. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення здійснення реформи адвокатури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2020. Вип. 47, т. 1. С. 97–100.
157. Лаврів В. Адміністративно-правове регулювання адвокатської таємниці. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 86–91.
158. Ляшенко Р. Д., Мамчур С. М. Адвокатська монополія в Україні: плюси та мінуси реформування. *Право і суспільство*. 2018. № 1 (2). С. 21–25.

159. Меланчук А. В. Актуальні проблеми реформування адвокатури в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2011. № 2. С. 81–85.
160. Місяць А. Особливості відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Право України*. 2019. № 12. С. 231–239.
161. Москвич Л. М. Роль адвокатури в системі адміністрування безоплатної вторинної правової допомоги в Україні. *Форум права*. 2017. № 1. С. 124–126.
162. Нерсисян А. С. Соціальна функція адвокатури як невід’ємного елементу правосуддя в демократичному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 287–290.
163. Нікітченко В. В. Основна роль та завдання адвокатури як правозахисної організації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 3–6.
164. Олійник А. Ю. Реформа адвокатури: адміністративно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 146–152.
165. Подорожна Т., Вдовічен В. Інститут "pro bono" у професійній діяльності адвоката: національні тенденції та зарубіжний досвід. *Право України*. 2019. № 12. С. 179–195.
166. Предместніков О. Г., Церковник С. І., Грекова Л. Ю. До питання становлення та реформування інституту адвокатури в Україні : історико-правовий аспект. *Академічні візії*. 2023. Вип. 19. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6275/1/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>.
167. Приходько О. І. Правовий статус адвоката : теорія і практика. *Юридична наука*. 2020. Вип. 2 (2). С. 275–283.
168. Прокопенко Л., Варушка Ю. Становлення та розвиток адвокатури в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 10 (2). С. 16–22.

169. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2021. 535 с.
170. Северин К. М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. № 10–1, т. 1. С. 151–154.
171. Сталовєров В. М. Проблеми реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1. С. 127–132.
172. Стасюк О. Л. Адвокатура як особливий суб'єкт забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні : адміністративно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 165–168.
173. Стефанчук М. Адвокатська монополія в Україні: сучасний стан, тенденції та перспективи. *Право України*. 2019. № 12. С. 97–112.
174. Стефанчук М. М. Тенденції розвитку функцій адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 69. С. 429–437.
175. Тарасенко Л. Роль адвоката в системі надання професійної правничої допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу. *Право України*. 2016. № 12. С. 19–28.
176. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 20 с.
177. Фещик Н. В. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затулювання клієнтів? *Національна асоціація адвокатів України* : [сайт]. URL: <http://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudahukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html>.
178. Фурса С. Адвокатура крізь призму національної правової доктрини. *Право України*. 2019. № 12. С. 16–41.

179. Хотинська-Нор О. Спеціалізація як перспектива розвитку адвокатури України. *Право України*. 2019. № 12. С. 84–96.
180. Шандула О. О. Роль адвокатури в реалізації права особи на професійну правничу допомогу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 110–119.
181. Шульгіна А. В. Адвокатська монополія: що про це думають юристи?. *Закон і бізнес* : [сайт]. URL : http://zib.com.ua/ua/122942-advokatska_monopoliya_scho_pro_ce_dumayut_yuristi.htm.
182. Щербанюк О. Європейські стандарти доступу до адвокатської діяльності. *Право України*. 2019. № 12. С. 70–83.
183. Яновська О. Г. Правова та соціальна природа адвокатської професії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 108–113.
184. Яновська О. Підтвердження повноважень адвоката: презумпція добросовісності. *Право України*. 2019. № 12. С. 204–220.
185. Піка А. В., Оніщик Ю. В. Сучасні проблеми та перспективи розвитку адвокатури в Україні. *Електронний архів КНУТД*: URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26168/1/PRPSZISPU_2023_%D0%A0374-381.pdf.
186. Коваль О. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури Україна. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 1,2. С. 21–29.
187. Рябенко П. Новий закон і старі проблеми адвокатури. *Gazeta.ua*. : [сайт]. URL: <https://gazeta.ua/blog/12360/novij-zakon-i-stari-problemi-advokaturi>.
188. Орзіх М. П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні. *Право України*. 1992. № 4. С. 7–8.
189. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.
190. Шкребець Є. Шляхи вдосконалення адміністративного законодавства щодо забезпечення діяльності адвокатури в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 122–127.

191. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування : проект Закону України реєстр. № 5246 від 15 берез. 2021 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71407.

192. Храпенко О. О. Щодо удосконалення інституту адвокатури. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2021. Т. 2. С. 98–100.

193. Гвоздій В. А. Зміни заради змін не просто не потрібні – вони шкідливі. *Національна асоціація адвокатів України*: [сайт]. URL: <http://unba.org.ua/publications/print/1654-zmini-zaradi-zmin-ne-prosto-ne-potribni-vonishkidlivi.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Положенцева Т. В. Особливості здійснення державного контролю за діяльністю адвокатури щодо надання безоплатної правничої допомоги. *Юридична наука*. 2020. № 3. Т. 2. С. 177–181.

2. Положенцева Т. В. Інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 837–839.

3. Положенцева Т. В. Особливості правового регулювання надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 619–624.

4. Положенцева Т. В. Правова природа та сутність правничої допомоги. *KELM*. 2024. № 3 (63). С. 125–129. (Республіка Польща).

5. Положенцева Т. В. Адміністративно-правове регулювання гарантій адвокатської діяльності у процесі надання правничої допомоги. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 5. С. 245–249.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Положенцева Т. В. Зарубіжний досвід у наданні правничої допомоги інститутом адвокатури. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 верес. 2021 р.)*. Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 322–324.

7. Положенцева Т. В. Особливості громадського контролю за діяльністю адвокатури України у процесі надання безоплатної правничої допомоги. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 черв. 2024 р.)*. Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 98–100.

8. Положенцева Т. В. Окремі проблеми надання адвокатами безоплатної вторинної правничої допомоги. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 верес. 2024 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 136–139.